Jókai Mór

Emléksorok 1848–49-ből

Mercator Stúdió

Felelős kiadó a Mercator Stúdió vezetője.

Műszaki szerkesztés, tipográfia: Dr. Pétery Kristóf

ISBN 963 606 195 5

Mercator Stúdió, 2006

Mercator Stúdió Elektronikus Könyvkiadó
2000 Szentendre, Harkály u. 17.
www.akonyv.hu
Tel/Fax: 06-26-301-549
Mobil: 06-30-305-9489
e-mail: peteryk@t-online.hu

JÓKAI MÓR

EMLÉKSOROK 1848-49-BŐL

TARTALOM

I.

(A móri csata. A császáriak tervei. Elfogott térkép. A csatavesztés okai)

A móri csata elveszett.

Mégpedig oly elhatározólag: hogy többé a Dunán túl derék ütközetet elfogadni lehetetlen.

Perczel seregének összeszedhető része Fehérvárig vonult vissza, egyes maradékerők egész Pestig futottak.

A kormány a leverő hírt jónak látta a közönséggel tudatni, rövid falragaszban hirdetve: hogy Perczel hadserege szétveretett, s e hír hatását ama másik által enyhítve: hogy *Bem* Kolozsvárt elfoglalta.

A közönségre nézve ez utóbbi hír nincs akkora hatással, mint a kormányra.

A horvát bán egy elfogott futárjánál több iratok között egy kisded *mappát* találtak, melynek sajátságos jegyeiből körülbelöl ki lehete találni a császári seregek operacionális tervének főbb momentumait.

Nyolc táborhely volt e mappára rajzolva, hihetőleg koncentrálási helyek:

1. Nagyszombat. – Kassa. – Szatmárnémeti.

2. Fehérvár. – Kolozsvár.

3. Soron. – Titel. – Temesvár.

E nyolc táborhely mintegy paralelogramm fogja körül a magyar csaták színhelyeit.

A mappára még két város neve volt fölírva, egyéb semmi. A többi csak színekkel volt sajátszerűleg illusztrálva.

E két város: Pest és Debrecen.

Tehát a császáriak jó előre sejték: hogyha a magyar kormány Pestet elhagyni lesz kénytelen, Debrecent választandja centrumul.

Ide céloztak *Puchner, Urban* és *Wardener* tábornokoknak összhangzó működései: hogy míg e három pont: Nagyszombat, Fehérvár, Sopron – a kormányt Pestről kimanővírozza, addig Kolozsvár és Szatmárnémeti a Debrecenbe vonulhatástól fossza meg, – Kassa azalatt Lengyelország felől zárja el az utat. – Titel és Temesvár pedig az aldunai seregekkeli egyesülhetést akadályozza.

E terv már odáig ki is volt víve: hogy Kolozsváron Wardener tábornok székelt, Szatmárnémetitől pedig nem messze volt már Urban, midőn Bem közbejötte nagyszerűen megfordítá a dolgok menetelét. Szatmár és Kolozsvár felmentése után Debrecen minden veszélyen kívül esett.

A kormányra nézve tehát a móri csata veszteségéért kárpótlást nyújtott Bem előrehaladása. –

A móri csatával egyébiránt senki sem bírt tisztába jönni. Némelyek Perczelt, mások Görgeyt okolták, noha ezúttal sem egyik, sem másik nem viselte a hibát, még csak a kormány sem. Úgyszólván senki sem volt vétkes.

Az egészet az akkori hadjáratok organizálatlansága okozta.

Először határvédő harcot akart a kormány folytatni.

Mindenütt: hol a császáriaknak hadgyülekező helyük volt, figyelő hadseregeket állított fel, s ezáltal erejét szétosztotta, s alkalmat adott a különböző hadtestek vezetőinek azon pretenziókra, miszerint mindenik önállóan működő s csak a kormánytól függő hadvezérnek tartotta magát.

Az egyes hadjárat egy összefüggő tervnélküli defenzív harc volt, semmi egyéb, mint Vetter szavaiként *„az ellenfél mozdulatainak* rossz *kopírozása".*

Görgeynek rég terve volt e határvédő harccal felhagyni s a magyar hadseregeket *Győrnél koncentrálni,* mely tervét azonban a kormány mindaddig el nem fogadta, míg kényszerítve nem lőn rá.

Egy napon tudtára adta Görgey a kormánynak: hogy a császáriak csatarendben állanak herceg *Windischgraetz* vezénylete alatt, *„ugyanannyi regimentet állítva síkra ő ellene, ahány eskadront bír ő azok ellen kiállítani".*

E hírre gyorsan megváltoztatta a kormány eddigi haditerveit. *Perczelnek* parancsot adott: hogy vonuljon Győr alá a Muraközből, s az aldunai táborból tartalékseregül a legjobb ezredeket rendelte föl Pestre.

Görgey tehát levonult Győrbe, ott Perczelt bevárandó.[1]

Azonban egy éjjel a Győr körüli mocsárok, mik eddigelé természetes védői voltak e helynek, mind befagytak, a pozíciót többé nem lehetett és nem is volt miért tartani, Görgey ott nem várhatta be többé Perczelt.[2] Hanem levonulva a *Vértes* hegyeknek, ott egyesült vele.

Amennyiben tudniillik a két hadtest egy vonalba jutott, anélkül: hogy egyiknek mozdulatai a másik által szabályozva lennének. A pozíció erős volt, a kormány parancsot adott mindkét hadvezérnek a megütközésre.

---

[1] E levonulásnál különösen kitüntette magát az Inczédi-zászlóalj. A császári lovasság erős sokkal támadta meg egy ízben az utócsapatot, mely rohamot a nemzetőrség és a velök volt huszárok nem bírtak kiállani, a 11-ik zászlóaljnak is „jobbra át"-ot vezényelt az őrnagya, *de nem jobbra át, hanem előre!* – kiáltának azok, s vezényszó ellen szuronyszegezve álltak ki a lovasság elé, s azt visszanyomták. Nélkülök a csapat ágyúi ott vesznek.

[2] A Győr alól elvonulás oly váratlanul esett meg: hogy sok részben dezorganizált seregből kilenc huszár Görgey éjjeli elvonulta után ottmaradt egy borházban, s csak akkor ébredt föl, midőn a császáriak már vonultak be Győrbe. Hirtelen pisztolyt, karabint ragadt mind a kilenc s egyedül közébe tüzelt a bejövő seregnek. Néhány perc alatt leverték mind a kilencet, kik egymagukra képesek voltak az ellenfél egész hadseregét megtámadni.

Görgey reprehentált a parancs ellen, tudósítva a kormányt az ellenfél túlnyomó erejéről, a magyar seregnek tizenegyezer emberreli megfogyásáról, mely sereg Komárom várőrségeül hagyatott hátra s tanácslá, hogy azon pozícióban magukat mindaddig offenzíve tartva, míg az aldunai tartalékcsapatok megérkeznek, ne ereszkedjenek derék ütközetbe.

A kormány átlátta az állítások valóságát, azonban mielőtt Perczelnek ismét kiadhatta volna az ellenkező parancsot, – az egész jóhiszemben kiáll a síkra egyedül működő hadtestével az egész ellentáborral szemben.

Maga a csatatér sem volt rá nézve különösen kedvező. Két erdős hegy között egy teknőalakú völgy, mely védelemre igen széles, megveretés esetében igen keskeny.

Serege közt egyedül a tüzérség és nagyobbára intelligens fiatalsagból alakult *Zrínyi-* és *Hunyadi-zászlóalj* volt kitűnő, de ezeknek ellentéteül vele volt a Prinz von Preussen című sorezred és az I. számú huszárezred, fegyelmetlenségéről mindkettő nevezetes.

A csata kezdetén némi előnyök kezdtek rá nézve mutatkozni, mindaddig, míg csak az ágyúk dolgoztak.

Azonban megjelenik a csata helyén *Ottinger* tábornok egy túlnyomó lovasosztállyal, a birodalom két legkitűnőbb vasasezredét vezetve.

A huszárság ellentállása nem soka tartott, egy része rendetlenül megfutott, más része verekedve-viaskodva hátrált, alig bírva kimenteni a tábornokot, kinek élete a csatában a legnagyobb veszélyben forgott.

Az ágyúk magukra hagyattak, csak a tüzérek nem futottak el tőlök, midőn minden veszve volt már, kartácsra töltöttek, s folyvást tüzeltek a közelgő lovascsapat közé.

A golyók utcákat törtek maguknak a dandárban, de azért zavartalanul közelgett az, egypár lövés után a tüzérek kardot rántva víttak, úgy estek el ágyúik mellett.

Még a Zrínyi- és Hunyadi-zászlóalj állt azután egy ideig ellent kétségbeesetten, ez ellentállás fedé némileg a sereg visszavonultát. E csata után *a két zászlóaljból egyet csináltak,* annyira megfogyott mind a kettő.

Perczel kétségbeesetten jutott Fehérvárra. Mondják: hogy *keservesen sírt.*

Siratta elvesztett katonáit és elvesztett csatáját.

Görgey rögtön küldött segélyére egy hadosztályt, amint az ágyúzást hallá. Későn volt, de mégis elég jókor arra: hogy a szétvert hadat fölvegye s megmentse a semmivé lételtől.

A csata elvesztésének hibája okvetlenül azon balfogásban keresendő: hogy a két hadseregnek nem volt egy fővezére, s hogy mozdulataikat egy, a hely színétől távol levő haditanács igazgatta.

E csata elveszteért sem Perczel, sem Görgey soha haditörvényszék elé nem állítattak, sőt mindenikre még nagyobb sereg bízatott, mint azelőtt, mi állításomat szinte igazolni látszik.

– A haza elveszett! – monda Perczel a csata után kétségbeesetten. Két héttel későbben pedig azt állítá: hogy „egyedül ő van hivatva a haza megmentésére”.

És egyik szava sem teljesült.

II.

(Haditanács. Haditervek. Görgey nem fogadja el a terveket)

A másnapi haditanácsban elhatároztatott: *hogy a kormány Pestet el fogja hagyni.*

Vetter megérkezett az aldunai táborból, *megkínálták* a fővezérséggel, de *nem fogadta el.*

„Amit más elrontott, azt én nem vagyok képes helyrehozni” – válaszolá. Kit értett azon „más” alatt?

Hanem ő is tanácslá: hogy Pestet el kell hagyni, Buda három napig sem levén tartható.

Az első terv ez volt.

A kormány elmegy Eszékre, a hadsereg vonul le a Duna mellett Adonyig, s ha pár nap alatt a Duna zajlása megáll, mely miatt hidat verni lehetetlen vala, ott a hármas szigetnél a jégen átkel s húzódik a Bánátból felfelé jövő seregekkel szemben, azokat maga elé bocsátja s megütközik; ha csatát veszt, a Tiszán átveti magát, s a Tisza-vonalt védi.

E terv elvettetett. A kormánynak nem lehetett magát egy várba bezáratni.

Másik terv volt tehát: a kormány menjen Debrecenbe, az *egész* hadsereg húzódjék át a Tiszán, s védje a *Tisza* és *Maros* vonalokat. Az eszme elég plauzibilisnek látszott, s dacára a legnyomósabb ellenvetéseknek, elfogadtatott.

Eszerint a magyar fel-dunai hadseregnek *Ceglédnél,* az északi hadseregnek Kassánál ütköznie kellett, – ezáltal időt nyerni az al-dunai hadseregek felvonulhatására, s megveretés esetére az utóbbinak *Tokajnál,* az előbbinek *Szolnoknál* a Tisza túlpartján venni pozíciót.

Szerencséjére a magyar hadjáratnak Görgey a tervet nem fogadta el.

E terv alapjában hibás volt.

A Tisza és Maros között egy százezer főre menő hadsereget *élelmezni* lehetetlen. Annyira: hogy midőn Perczel később átvonult a Tiszán, három nap alatt a lovasság számára szükséges zabkészletből nem tudtak többet előteremteni 500 mérőnél. A tiszántúli rész a Maroson innen inkább marhatenyésztésben, mint gabonatermékekben gazdag.

De nagyobb hibája volt e tervnek a Tiszára támaszkodás.

Be lévén fagyva a folyam, ott kelhetett át rajta az ellenfél, ahol akart.

S aztán túl a Tiszán sehol egy megvédhető pozíció, sehol egy biztos menhely, hova veszteség esetében egy megbomlott sereg magát reorganizálni visszavonulhasson.

Görgey sokkal jobban látott, midőn ahelyett: hogy a kormányt sietett volna fedezni, felfelé vonult a hegyi pozíciókba, s ezáltal a császári hadsereg fő erejét maga után vonta, időt nyerve a többi magyar hadtestek számára.

Ha a császári hadvezér ekkor teljes erejével nem Görgeyt, hanem Perczelt siet üldözni, a harcnak két hét alatt vége van.

Azonban Görgey iparkodott mozdulatai által elhitetni: hogy *Bécs* és Olmütz ellen törekszik, s e merész eszme által akkor kezdte újra a harcot, midőn az már éppen bevégezettnek látszott.[3]

E tény később sokszorosan tagadtatott. Lehet: hogy küldött a kormány pénzt, de nem jutott hozzáig, – annyi bizonyos: hogy Görgey sok ideig a bányavárosokból elhozott ércpénzzel fizette katonáit, majd a vele volt kormánybiztosok egyike a közpénztárakból saját felelősségére felvett pénzekkel pótolta a hadsereg szükségeit, ki ez összegeket, mik mintegy 37 ezer pengőforintra mennek, most saját vagyonaiból kénytelen megtéríteni.[4]

[3] Görgeynek e tette annyira nem tetszett a kormánynak: hogy Görgeynek nem küldte el a hadsereg számára megkívántató pénzt.

[4] Újabban e tényről akként értesültünk: hogy e mulasztás későbbi dátumú, azonban ez is csak hipotetikus állítás.

III.

(Kossuth nem akarja Pestet elhagyni. Fiának víziói. Testvére római jellemvonása. Családi szakadás)

Kossuth sokáig nem tudott megbarátkozni azon eszmével: hogy Pestet elhagyja.

Azon várost, azon közönséget, mely neki annyira kedvence volt, de mely kegyéből utóbb annyira kiesett.[5]

De leginkább azon fényes ígéreteket, miknek a főváros elhagyása oly sötét cáfolata leendett.

Az eszme maga is: a kormányzat székhelyének ötven mérfölddel tova áttétele, határos volt a kivihetlenséggel.

Több mint ötszázezer mérő gabona készlet, tömérdek ruhaszerv, ágyúk, muníciók, negyvenezer készítetlen puskacső, a fegyvergyár, harminckét banksajtó, s a hadkormányzat minden előleges készletei egyedül Pestre levén összegyűjtve, azokat mind tovaszállítani legfeljebb öt-hat nap alatt, herkulesi munkának látszott.

Énnek kivitele *Madarászra* lőn bízva.

S úgy hisszük: hogy 1850-ben bátran érdeméül róhatjuk fel a tisztelt férfiúnak: hogy e készletek legnagyobb része csakugyan itt is maradt, s a császári fővezér kezébe jutott.

Még egy aggodalma volt Kossuthnak, mi tán legerősebben tartóztatta vissza.

Az országgyűlés *békeköveteket* szándékozott küldeni a császári fővezérhez.

Meglehet-e: hogy a császári fővezér alkudozásba ereszkedheték, s ezen esetben igen valószínű volt: hogy azokkal fog alkudni, kiket Pesten talál, az országgyűléssel, a katonasággal, kihagyva a félrevonult kormányt.

Az országgyűlés tagjai közül többen arra agitáltak: hogy maradjon együtt a képviselőház, a kormány vonuljon egyedül Debrecenbe.

Egy reggel azonban (December 31-én) sajátszerű családi jelenetre ébredett az elnök.

Neje ájuldozva hevert nagyobbik fia ágyánál. És a gyermek is sápadt holthalavány volt. A fiú apjának kedvence volt, képének, lelkének hasonmása, nevének viselője.

A nő, sírva, kétségbeesetten kulcsolta át férje térdeit és erőszakolta: hogy menjen, siessen innen.

---

[5] Júliusban: hogy a magyar bankjegyeket nem akarták Pesten elfogadni, elszörnyedve fenyegetődzék Kossuth: hogy Pestet detronizálja, s helyette Szegedet teszi az ország fővárosává.

Az elnök nem tudta mire vélni a jelenetet.

– Hallgasd, mit álmodott a gyermek.

És a fiú elmondá reszketve, lázasan: hogy háromszor látta álmában apját a *vérpadon,* amint lefejezni akarták, s kínos, verejtékes álomlátásában fel-felsikoltott: *„ne hagyjátok apámat!”*

Kossuth különösen gyengéd érzelmű családapa volt, s mi ki tudjuk magunknak magyarázni azon körülményt: hogy amire őt komoly férfiak okoskodásai nem bírták rávenni, fiának álomlátása kényszeríté; – amiben különben sem volt semmi lehetetlen.

Ehhez járultak még azon súgdosott hírek: mintha a pesti polgárság őt el akarná fogni, s élve szolgáltatni ki Windischgraetz kezébe.

Még aznap este országgyűlés után eltávozott Szolnokra kedvetlenül, csaknem akaratlanul.

Testvére és anyja, két egzaltált nő, neje ellenében mindent elkövettek: hogy őt rábírják az ottmaradásra.

Egyik a kettő közül, (nem tudni melyik) azt mondta neki: *„ha kell: hogy meghalj a hazáért, tudj meghalni érte.”*

Emiatt komoly szakadás történt a családban. Kossuthné tovább két hónapnál nem bocsátá férje elé anyját és testvérét.

Madarász azon éjjel a gőzkocsi egyik vagonjában hált.

*

Sokszor hallottam Kossuthot azzal vádolni: hogy a hozzá rokon nőknek nagy befolyása volt jellemére.

Volt, de nem azoknak, akiknek kellett volna.

Testvéreinek erős, szilárd karaktere, a fanatizmussal határos lelkesülése, polgári egyszerűsége nem bírt rá annyi befolyást gyakorolni, mint neje, ki e tulajdonokat nagy részben nélkülözte.

Háromszor hagyta el Kossuth Pestet, egyszer Jelasics, másszor Windischgraetz, harmadszor Paskievics közeledte elől. És nem csalódunk, ha azt mondjuk: hogy mind a háromszor neje vitte el onnan.

IV.

(A kormány nem ad instrukciókat eltávoztával senkinek. Pestvárosi tisztikar. Nyáry)

A kormány, eltávoztával egy szó utasítást nem hagyott senkinek. Nem a tisztviselőknek, nem a katonáknak, saját hivatalnokainak sem.

Este 10 1/2 óráig várták az elnököt szállásán *Pest város tisztviselői,* megkérdendők: hogy mi leend ezentúl hivatásuk.

Akkor tudtokra adatott: hogy az elnök már elutazott, menjenek *Madarászhoz.*

Felmennek a rendőrségi ügyszobába, ott a hivatalnokok akkor éppen a hivatalos iratokat égették, a rendőrfőnök hollétéről senki sem tudott.

Elmentek azután *Deákhoz,* ott volt *Majláth* is.

– Én nem tudok önöknek tanácsot adni – monda Deák. – Menjenek… Madarászhoz.

Ott már voltak, oda nem volt mért menniök. Ekkor felkeresték *Nyáry*t. Az még Pesten volt található. Éjfél után fél órakor mentek hozzá.

És Nyáry, ki annyi hidegvérűséget tanúsított minden esetekben, kit láttak dühöngő néptömegek közt megjelenni s szavaival lecsendesíteni az erőt vett vihart, ki a bombahullás közepett nem feledé el: hogy Pest megye tömlöcében kétszáz bűnhődő lélek van bezárva halálfélelmek közt, s nem késett még azokrúl is gondoskodni, még azokat is elszállíttatni biztosabb helyre, ez a Nyáry amaz ominózus órában konsternálva látszott, nem tudott mit felelni.

Azonban egy pillanat múlva mintha hirtelen visszatérne lélekjelenléte; határozottan, decidált hangon mondá a küldöttségnek:

– *Maradjanak önök itt* – mindenesetre. Ne hagyják el a várost, ez mindég nagyobb heroizmus lesz, mintha eltávoznának.

Ugyanazt hagyta meg Pest megye tisztviselői karának is.

És mégis, midőn a magyar kormány Pestre visszatért, az ittmaradt tisztviselőket egy megbélyegző határozattal kitette hivatalaikból… Ámbár Pest város tisztikara a legbecsületesebb hazafiakból állott.

Ámbár a Pest megyei tisztviselői kar példányképe lehetett bármely administracionális institúciónak.

És ámbár eltávoztakor semmi utasítást nekik hátra nem hagyott, amihez magukat tartsák, de egyáltaljában senkinek sem, pedig még azután Szolnokon öt napig időzött.

Nyáryra nem lehetett nekik hivatkozni, mert az nem volt kormánytag többé, az ő politikai influenciája a kormányt nem zsenírozta, adott instrukciói nem kötelezték többé.

V.

(Népfelkelést akarnak tartani Pesten. Csányi megakadályozza)

A kormánynak mindenáron időt kellett nyerni.

A hadseregekkel ütközni nem lehetett, rossz idő és vesztett csaták nagyon debandírozták őket, szomszéd megyékből népfelkelést gyűjteni kevés volt az idő és … hideg.

Valaki azt indítványozta: hogy Pest város lakosságát kell ellenállásra felszólítani. És akadt, aki az indítvány kivitelét rögtön felvállalta. Ez ellenállási terv hírére *Graefl,* a bíró, a tisztikar küldötteivel fölmegy Csányihoz, ki akkor kormánybiztos volt a hadsereg mellett, és elmondja neki: hogy ez ellenállas célszerűtlen és ki nem vihető. Midőn a polgárok azt látják: hogy a hadseregek minden oldalról elhagyják a várost, senki sem kívánhatja tőlök: hogy ők mérkőzzenek meg azon ellennel, melynek rendes hadikészlettel ellátott seregek sem tudnak jelenleg megfelelni, de ha kívánná is valaki, nem teendnék meg, a kísérlet eredménye csak egy rosszul sikerült demonstráció leendne.

Csányi azt felelte rá: hogy mind igaz, amit mondott, de már ő megengedte a népgyűlés megtartását, s Csányi nem húzta szavát soha vissza.

A bíró még erősebben kezdett reprehentálni a város feláldoztatása ellen, – mire Csányi elfogatta és tudtára adta: hogy főbe fogja lövetni. Egy óráig állt Graefl a kiállított vadászosztály előtt elítélve, s midőn egy óra múlva Csányi kérdezé tőle: „Helyben hagyod a népfelkelés elrendezését?” (Graefl követtársa volt Csányinak.)

– *Sohasem* – felelte az szilárdul.

A bíró állhatatossága győzött.

– Elmehetsz – monda neki a kormánybiztos, meg fogom akadályozni a népfelkelést.

És azután, hogy szavát se legyen kénytelen visszahúzni, a népgyűlést majd az egyik, majd a másik térre rendelte áttetetni, a vállalkozóknak minden kedve elment, visszamentek Szolnokra. A pesti népfelkelés elmaradt.

Pest, Magyarország fővárosa az egész forradalom alatt sohasem látott utcai csatákat, mik más forradalmi tartományok fővárosaiban rendesen eldöntő ütközetül vívattak. Ekkor az egyszer állt hozza legközelebb, akkor is megmenekült tőle tisztviselői erélyessége által.

VI.

(Egy képviselőt félreértésből majd felakasztanak)

Én tisztelem az asszonyi nemet, – még tán más különösebb érzelemmel is viseltetem iránta.

De a status-kormányzati dolgokban, – ezerszer engedelmet kérek – pártolom a cölibátust.

Ímhol egy igen kellemetlen eset.

Amint a képviselőház elhatározá: hogy Pestet el fogja hagyni, Cegléden, egy menekvő képviselő a vendéglőben egész elbúsúltan sopánkodék az asztal felett a dolgok állásán. Talán olyasmit is mondhatott: hogy igen rosszul állunk.

A másik asztalnál *nagy befolyású* hölgyek ültek, kiknek egyike a képviselő szavaira indulatosan felszólal, azt gyávának, hazaárulónak mondja és fenyegeti: hogy hasonló szavakért befogatja.

A képviselő, ki eddig csak *félt,* most azonfejül még *meg is ijedt,* s esdve kéré a haragos státushölgyet: hogy ne magyarázza szavait hazaárulásnak.

A hölgy még egyszer lepirongatta a félő hazafit, s elbocsátá színe elől.

Ez azonban annyira megilletődött: hogy rögtön a feleségét is elküldé a fenntisztelt státusasszonyság megkérlelésére. Ki is tehát a képviselőnek a magát megjavítás feltétele alatt megbocsátott, s erre szavát adta.

Egy óra múlva azonban rajtaront a kérdéses követre egy kapitány a fenntisztelt hölgy kíséretéből, s tudtára adja: hogy tekintse magát fogolynak és kövesse őt rögtön Szolnokra.

A képviselő váltig hivatkozott a mar megnyert bocsánatra, mindez nem használt semmit, el kellett mennie Szolnokra, ott egy ketrecbe becsukták, s miután az elfogó tiszt egyebet nem mondott róla: mint hogy *„ez hazaáruló”,* senki sem tudta: hogy mit vétett.

Az ott lézengő népség azonban összefutott a látványra. – Ki ez? Mi ez? – Hazaáruló! – Kém! – Fel kell akasztani! És sonica fel akarták akasztani.

A népség ki akarta őt hozni ketrecéből. Már mutogattak neki a lámpásokat, hogy melyikre fogják akasztani.

Szerencséjére Kossuth a lármára odavetődik, s a képviselőben egyik legbizalmasabb emberére ismerve, azt csaknem azon percben menti meg, midőn már szét akarták tépni.

A félreértés kivilágosult, a néptömeg eloszlott, a képviselő megmenekült.

Hogy miket állhatott ki a boldogtalan ez idő alatt? Mindenki szabadon képzelheti magának.

Ilyen bajok születnek abból, ha dámák avatkoznak az országlászat gondjaiba.

*

A Debrecenig utazás egyébiránt mindenkire nézve volt holmi kalandos ötletekkel összekötve. Ezen kalandok legsűrűbbike volt az: ha valakinek a vasúton szállított holmiai eltévedtek. Az azokrai felügyelet egyedül a mennyei gondviselés rendőrségére volt bízva. Még hónapok múlva is lehete a Közlönyben olvasni eltévedt málhák köröztetéseit. Különösen egy tehetős hazafi volt állhatatos egy eltévedt kofferének felkerestetésében. Az ember nagy befolyású volt, a koffer tele ezüsttel, amiből csodálat nélkül kimagyarázható azon szorgalom, mellyel egyfelől a tulajdonos, másfelől a rendőrhivatal iparkodott az eltévedt tulajdon nyomára jutni. Végre rátaláltak. A rendőrség kapta meg. A hazafi kifogyhatlan volt a rendőrhivatal magasztalásában. Siet az átvett holmikat látlelet alá venni. És ki írhatja le kedves meglepetését: midőn várt ezüstjei helyett a koffert a legszebb, a legfinomabb női fehérneművel találja megtöltve? Nem az ő koffere volt.

Csak legalább azt tudhatta volna meg: hogy szép volt-e a hölgy, aki azokat viselte?

VII.

(Első országgyűlés Debrecenben. Kossuth beszéde. Nyáry klauzulája)

A debreceni roppant kéttornyú templom mögött van egy nagyszerű kétemeletes épület, *a ref. kollégium.*

A második emeleten van az *oratórium,* egy tágas nagy terem, két karzattal, számos padokkal és egy magas mennyezetes szószékkel.

Egykor vidám, jókedvű lakosai voltak e teremnek, hosszú fekete tógákba öltözött ifjak, a karzatokról vasárnaponként hangzott a szent dicséret-ének, a katedrában egy-egy fiatal, karcsú szónok hosszú fekete ruhában hirdeté a béke szavait.

Nem így 1849-ben.

A vidám, jókedvű fiatalság elhányta könyveit, tógáját, – vörös zsinóros atillát vőn magára, és kezébe kardot, seregestől odahagyva a tanodát.

Helyöket azonban ott a padokon és a szószéken komoly, gondterhelt férfiak foglalták el, – a nemzet éltének és halálának urai, a *nemzet képviselői.*

A legelső gyűlésen, mely e teremben tartatott, egy *halvány, roskatag férfi* ment fel a szószékre. A terem tömve volt. Mindenki ránézett, a sóhajtást meg lehete hallani, oly csend volt mindenütt.

A halvány, roskatag férfi beszélni kezde, rettenetes szava betölté a termet és a teremben levők lelkeit, és mentül tovább beszélt, szava annál mennydörgőbb lett, s midőn beszédét elvégezte, nem volt halvány, nem volt roskatag többé, arca lángolt, és termete vadul kiegyenesedett.

A karzatok dörgő éljenzéssel fogadák szavait, mik a harcot, a háborút hirdeték, harcot, háborút visszhangzott minden ajk utána.

És a tömeg tengerzúgása fölött, mint a halál angyala, állott az ember a katedrában, kinek szavaiból, mint Cadmus elvetett sárkányfogaiból, fegyveres vitézek támadtak, kinek szavaitól a félelem helyébe vitézség, a szelídség helyébe düh és bosszú szállta meg a lelkeket.

A nemzetgyűlés elhatározta: hogy harcolni fog; többen ülve maradtak és sápadtan, gondolva a jövőre.

Fölkelt azonban *Nyáry.*

És kérdezé a hadizenő tömegtől: „hogy mi célja lesz a harcnak? Meddig fog az tartani? Mi végzi be? Van-e a nemzetnek valami óhajtása, valami végcélja, valami magasra épített terve, melyért vérét kiontja, házát leégeti, vagyonát föláldozza? Irtóharcot akar-e viselni, a gyűlölet harcát, halálos ellenség elleni háborút, mely csak az egyik fél, vagy tán mind a kettő végenyésztével végződik, vagy a szabadság harcát viseli-e, egy nemzet törvényeiért, alkotmányaért kezdett küzdelmeit, ezen esetben mondja ki a nemzet: hogy mihelyt e törvények, ez alkotmány biztosítva vannak, célját érte, s csak ezekért küzd és semmiért ezeken túl.”

A hideg szavak az izzó kedélyekben azon hatást idézték elő, mint a hideg vízcseppek az izzó vasra hullva – sziszegést.

– Majd megmondjuk: hogyha győztünk! – kiáltának rá és újra hangzott a harc és háború.

Nyáry szarkasztikus mosollyal monda a mellette ülő Madarásznak, ki legélesebben applaudált a hadizenet határozatlanságának: „ez előtt tíz nappal te voltál, aki a *Vay-minisztérium* elfogadását szerencsének tartottad.”

(Ez egy ókonzervatív elemekből szerkesztett minisztérium lett volna, kihagyásával a pénz- és hadügyi tárcáknak.)

Ez volt eredménye az első országgyűlésnek, a debreceni tanoda imatermében.

A magyarországi békülni akaró pártot egyfelől herceg Windischgraetz, másfelől Kossuth utasította vissza.

VIII.

(A honvédelmi bizottmány szerkezete. Genezise)

A honvédelmi bizottmányt többször hallottam úgy vétetni föl, mint *második magyar minisztériumot.*

Ez institúció éppen nem volt az, ami a minisztérium szokott lenni.

Egy *kollegiális testület,* melyben senkinek sem volt külön tárcája, hanem minden kormányzati kérdés tanácskozás útján döntetett el, s ha egyes tagokra néha részletesebb charge-ok ruháztattak is, mindazokért az egész testület volt felelős.

Ez intézmény akként keletkezett, hogy az első minisztérium leköszönése után a nemzetgyűlés *Batthyány Lajost* bízván meg az ügyek vezetésével, mellé tanácskozókul *„országos biztos”* név alatt több képviselőt adjungált, kiknek kötelességük volt mindazokról, mik Batthyány körül történnek, tudomást szerezni, s helyette az interpellációkra felelni.

Batthyány leléptével ezen országos biztosak maradtak egyedül a kormányon, s e testületet nevezték azután honvédelmi bizottmánynak.

Az ilyen kollegiális diktatúra természeténél fogva nem az ilyen agitált időkbe való volt, minélfogva Nyáry több ízben indítványozá: hogy e testület oszlattassék föl, vagy legalább ő és Madarász lépjenek ki belőle, mint akik két extrém nézetet képviseltek a bizottmányban, egyik a kibékítést, másik a tökéletes anarchiát, úgy: hogy a két sarkellenes befolyás miatt a kormány politikája szünteleni oszcillációban volt, de Kossuth ékesenszólása mindég megakadályozá az új krízist, bár annyira sohasem vihette a dolgot, hogy a kormánytagok önálló tárcákat fogadjanak el. Ez állításomat nem cáfolja meg azon tény: miszerint a rendőr és postai főnök hivatalnokaitól szívesen hallotta a *„miniszter úr”* címet. Nyáry ezzel ellenkezőleg a hozzá utasított levelek adresszéről rendesen letörülte a *„belügyminiszter úr”* címet s úgy küldte át a bizottmánynak.

Egyetlen negatív érdeme e testületnek, az, hogy soha semmi elhatározó lépést nem tett, hanem hagyta a dolgokat történni, amint a sors szeszélye hozta magával, – egy szóval az: hogy semmit nem rontott.

Amivel egyébiránt éppen nincs az mondva: mintha a bizottmány elnöke kollegái tudta nélkül nem intézkedett volna gyakran eldöntő politikai kérdések fölött.

*

A honvédelmi bizottmány mint szolidáris testület nevére pénzek is nyomattak. A 30 és 15 krajcárosok egyenesen ezen firma alatt lőnek kibocsátva, miből szinte látszik: hogy itt külön tárcája senkinek sem volt.

A többi pénzjegyek mind Kossuth mint pénzügyminiszter aláírásával jelentek meg. Csupán Szegeden nyomattak kétforintos utalványok Duschek aláírásával. Kossuth *mint elnök* nevére semmi magyar pénz sem nyomatott.

IX.

(Népgyűlések, népfelkelés. Kossuth. Besze)

A Debrecenbe jövetel első napjaiban a székhelyét változtatott kormánynak sok kísérletet kellett kiállnia.

Ezek voltak a halálos beteg krízisének napjai, amidőn egyedül a sors kezében volt minden esemény, emberekében semmi, amidőn senkinek sem volt egy holnapra való gondolatja, mert hisz az egyetlen és utolsó terv ez volt: *időt nyerni!* Elhúzni, halasztani a határozó csatát hetekkel, hónapokkal odább. Ez volt mi egyedül megmentheté az enorm távolságba szétszórt magyar seregeket.

De ezen hetek hónapjai alatt az időhalasztásnak, mennyi rémmel, mennyi riasztó balesettel, percről percre közelgő veszély fenyegetésivel kellett szembenézniök azoknak, kik a jövendő eseményeket vezették, de a jelennel nem diszponálhattak.

Ilyen helyzetben volt akkor a magyar kormány.

Minden oldalról körülvéve fenyegető erőktűl, és semmi oldalról sem biztosítva a védelemről.

A Tisza, a Maros befagyva, ha véletlen egy lovasezred valahol átjön este, reggelre az egész országkormányzatot ott lepheti.

Görgey seregéről bizonyosan lehete tudni: hogy nem Debrecennek tart, Perczeléről pedig: hogy nagyon is Debrecennek tart, Bem serege a magáénál többszörösen nagyobb erővel volt elfoglalva, s a felrendelt bánáti seregek a felbomláshoz közel, amiatt: hogy a kormány ominózus székváltoztatásán megdöbbent vezérei odahagyták, kiknek egyike a bizottmányhoz névtelen levelet írt (nem lehete kitudni: hogy melyik?), kétségbeesetten mentve rezignációját, s állítva, hogy lovasbetyárok által vezetteti magát a Bakonyba, ott elrejtőzendő.

Ami végre Mészáros seregét illeti, annak alkatrészeit s a vezér jámborságát ismerve, ahhoz sem nagy lehetett a bizalom.

E szorongó helyzetben ismét megragadta Kossuth kedvenc eszméjét, a *népfelkelést.*

Egy napon tehát a városház térre népgyűlés lőn hirdetve, Kossuth maga szónokolt. A hatás nem volt oly nagy, mint előre várták.

Ah, egészen más népgyűléseket láttak azok, kik Kossuthot Kecskemét, Csongrád, Szentes, Vásárhely és Szegeden hallották szónokolni, honnét egy hét lefolyta alatt *nyolcvanezer* fegyveres férfi mozdult ki a horvát bán ellen.[6]

Ott mindenütt lovas bandériumok fogadták lobogó zászlókkal s harsogó tábori zenével a szónokot, kikről azt mondá Kossuth *„kétezer ily lovassal keresztül mennék a poklokon is."*

Ott tíz, húszezernyi néptömeg fogadta, koszorúzott emelvények várták, s ha fölállott egyszerű közhonvéd ruhában, hosszú lengő fekete tollal kalapján, alig szűnt az éljen. Hófehér ruhába öltözött leányok virágokat szórtak lábai elé, s vén ősz emberek hajoltak le kezeit csókolni.

Nem így Debrecenben.

Már maga a népség egészen más faj; mint a Tisza mellékiek. Túlságosan komoly, egész a rosszkedvűségig józan, vitéz, kitartó, de nem hetvenkedő, nem fellobbanó; ha parancsolják, helytáll, és csatázik, de ha csak biztatják, azt hiszi: hogy nem sürgetős a dolog és vállat vonít, – bámulni, kiabálni, demonstrálni nem való, de ahol tenni kell, ott fanatizmussal küzd a szolgalegénytől kezdve a családapáig, mint megmutatta *Lippánál* és az *erdélyi* harcokban a *vörös pántlikás* nemzetőrség.

Azután maga az idő sem volt kedvező a szabad ég alatti gyülekezetekre, s elvégre a helyzet, melyben akkor a kormány volt, csaknem menekülőképpen, veszedelmet hordva magával minden városra, melytől befogadtatik; mindez együttvéve azt okozta: hogy a népgyűlés ezúttal nem volt valami kitűnő eredményű.

Egy másikat az *egyenlőségi társulat*[7] rendezett, ez pláne nevetségesen ütött ki. A szónok, *Hatvani* Imre, egy ökölnyi termetű, éleshangú, obskúrus ember, szivarral szájában jelent meg a nép előtt és elménckedésekkel fárasztotta magát ez igen komoly időben. Otthagyták beszédje derekán.

---

[6] Kossuthot útban találta a népfelkelést visszautasító parancs, mire ő kedvetlenül mondá: *„Kár érte; – százezer emberrel egy rakáson nagy dolgokat lehetett volna elkövetni. Akár a reszpublikát is ki lehetett volna kiáltani."* E szavaiból Kossuthnak, nem tudom, azt lehessen-e következtetni: hogy a keblében lakó írhatatlan gyűlöletet már akkor nem bírta rejtegetni, vagy hogy csupán akkori republikánus környezetének akart vala valami megnyerőt mondani.
E népfölkelési tömegek oly fölöslegre növekedtek: hogy többet felénél kénytelen volt a honvédelmi bizottmány élelmezési körülmények miatt visszautasítani. A horvát bánról azt állítják: hogy e tömegek láttakor azt mondta volna: *„a magyarok még a halottaikat is föltámasztották ellenem."*

[7] Így nevezte magát azon klub, mely nagy részint Madarász hivatalnokaiból alakult, s melynek viselt dolgairól ezidáig egyéb nem volt tudvalevő, minthogy gyakran lehetne nagy veresbetűs plakátjait olvasni a szegleteken, mikben tagjait összehívja „a haza megmentése tárgyában".

Végre *Besze* találta ki a debreceni népgyűlések tartásának módját. *Megparancsoltatta* a nemzetőri zászlóaljnak: hogy a város alá gyűljenek fegyverbe, s ott tartott hozzájuk beszédet.

És a parancsszóra tizenkétezer ember gyűlt össze fegyveresen a kirendelt helyre. Zászlóaljanként sorba álltak, harcias karéjt formálva. Nagyobb része jól volt fegyverezve, akinek lőfegyvere nem volt, hosszúnyelű fejszékkel állt ki, s várta sorba állva a térdig érő hóban a népgyűlés végét.

Besze sokat szónokolt nekik, jól találgatva a kálvinista kedélyek húrjait, citált a bibliából sokat, a népnek tetszett a beszéd, a vöröspántlikás kalapok helybehagyólag mozogtak, s csak akkor hallatszott az elégületlenség moraja, midőn végül tudtokra adatott: hogy már most hazamehetnek.

„Hat csak megint beszédet hallgatni híttak bennünket? morogtak magukban a jó civisek: azt hittük: hogy már háborúba megyünk."

Besze a népgyűlés után rendkívül megnyugtatólag lépett fel az orszaggyűlésen, biztatta a honfiakat: hogy a nép az utolsó emberig kiáll. Nyárynak megint kemény affrontja volt emiatt. Rosszallta: hogy a népet túlterhelik, nem elég: hogy katonát ád, azt tartja, adózik, hanem még azt kívánják, hogy tömegestül is elvonassék napi munkájától, s okot adjon az ellennek sarcolásra, ha aztán magára hagyatik.

Ha nem Nyáry lett volna, ki ezeket mondta, bizonyára kivetették volna az ablakon.

X.

(Perczel levele a kormányhoz. Vádjai. Haditerve. Győzelme)

Perczel ahelyett: hogy mint Vetter tervelé, *Ceglédnél* állomást vett és megütközött volna, átkelt a Tiszán s húzódott folyvást a kormány új székhelye felé: úgy hogy utócsapatjának tisztei be-bejártak látogatni Debrecenbe.

A kormány ismételve figyelmezteté sürgetősen: hogy ne járjon annyira a sarkában, hanem lásson hozzá: hogy tartsa fel az ellent.

Perczel erre egy *furcsa* levelet írt a kormánynak.

„Szemökre veté: hogy Pestről oly hirtelen elfutottak, – hogy ő tudja, miszerint még tovább is akarnak futni; – hogy külföldre útleveleik vannak, hogy már régóta gyűjtik az *aranyakat* a szökésre, míg a szegény katona csak a papiros pénzt kapja.”

– Ah, ez mégis durva megbántás – monda Kossuth –, nekem minden aranyam, ami van, itt a zsebemben, s ez mindössze nem több *hat* darabnál.

– Nekem van ötven – monda Nyáry –, amivel ugyan nem messze megyek, azt sem most szereztem. Egyébiránt én nem vagyok ellene: hogy tartassunk *házvizsgálatot,* s ami ércpénzt egyikünknél-másikunknál találunk, konfiskáljuk s váltsuk be bankjegyekre.

– De már azellen protestálok – kiálta fel erre Madarász – arra senkinek sem lehet gondja: hogy én minő pénzt tartok magamnál. Az nem tartozik senkire.

A levél további tartalma így szólt

„De én megtiltom önöknek: hogy helyüket elhagyják, különben velem gyűlik meg bajuk, én ma *Karcagon* vagyok, holnap *Szoboszlón* leszek, holnapután a *Hortobágy* mocsárai védelme alatt megütközöm stb.”

A kormány tagjai egymás szeme közé néztek. Ha Perczel Szoboszló alatt ütközik, a császáriak hamarább ott lehetnek Debrecenben mint ő. Szerencséjére az őt üldöző császári sereg nem volt egyéb egy erős lovas kémdandárnál, mely Szolnokon állomást véve, a Tiszán át sem kelt. Utoljára is neki kellett visszafordulni: hogy találkozzék vele.

*

Pár nap múlva egy szép hideg reggelen kicsinyke kis plakátocskákat lehete észrevenni a falakon, melyeken, ha az ember közelről megnézte, ilyenformát lehete olvasni:

„Perczel győzött”

A Szolnokon állomásozó császári dandárral megütközve, azt Abonyig visszanyomta stb.

Egy ismerősöm, ki Perczelnek nagy imádója volt, szinte odavetődik a falragaszhoz, s kitörő indignációval figyelmeztet a kis tenyérnyi plakátra.

– Már nézze ön, nem szántszándékos malícia-e ez? Perczel győzelmét ily *foltra* nyomtatni oly apró betűkkel, hogy perspektíva nélkül olvasni sem lehet, s oly magasra ragasztani, hogy aki olvassa, megfájdul tőle a nyaka. Ez a zab árlejtés alatta itt sokkal nagyobbszerűen veszi ki magát.

Annyi bizonyos: hogy nagyon apró betűk voltak, mik e győzelmet hirdeték.

*

Perczelnek ez alkalommal ismét sajátszerű fátuma volt tulajdon nevével. Keresztneve druszájánál – Mórnál már ütközetet vesztett, most Szolnokon túl csaknem ismét úgy járt – *Bercel* falu mellett. Pesten már készen is voltak viccekkel e téma fölött, annyira bizonyosnak látszott kelepcébe kerülése.

Maszkírozott battériák vártak ott reá a szőlők mögött két felül felállítva: Perczel azonban jókor figyelmeztetve levén a cselre, egy ezred huszár háta mögé felültetett egy zászlóalj vadászt, s velök a rejtett battériákat megkerültetve, elleneit a veszélyes pozíciót elhagyni kényszeríté.

XI.

(Kiss Ernő elhívatik a hadseregtől. Royalista)

Kiss Ernő megérkezett Debrecenbe.

Megjelenése nem csekély meglepetést okozott az itteni körökben. Miért kellett odahagynia az aldunai seregeket, melyek úgyis a felbomláshoz közel állanak? A többi vezérek a bánáti sereget önkényt odahagyták, miért hívatott el ez is?

Kineveztetett *fő hadiparancsnoknak.*[8]

Ez annyit tesz: hogy *„promovirt und amovirt”.*

Mert hogy mi akar egy fő hadiparancsnok lenni ott: hol hadügyminiszter és fő-hadvezér van? azt nehéz megérteni.

Üres cím talán?

De egy ember, ki legelső volt a magyarok ügyéhez állani: *ki félmillió forintnyi jövedelmet* adó birtokait áldozta fel a forradalomnak, – ki elleneitől *tizenkét csatában száztíz ágyút* foglalt el, ki mindig ott volt a csatában: hol legnagyobb volt a veszély, ki alól csak a *tomaseváci ütközetben* három lovat lőttek ki, ki a győzelmet legelőször ismertette meg a magyar fegyverekkel *Perlász* alatt, kinek midőn három hétig semmi muníciója nem volt: hogy az ellenség e helyzetében meg ne lepje, mindennap csatázott vele, kiről el van ismerve: hogy a legelső katonák egyike s a hadvezérek közt sem a legutolsó, – ne érdemelne egyebet üres tétlen címnél, midőn legnagyobb szükség van a tetterőre?

Néhány nap múlva mindenki megismerte a túl a rendén őszinte embert.

Decidált royalista volt és nem tudott hallgatni.

Ez volt minden baja.

Többé senki sem iparkodott keresni: hogy miért kapta a „pomovirt und amovirt”-ot.

*

Kiss Ernőről az a hit élt a katonák között: hogy *a golyó nem árt neki.* Tán úgy is volt. Október hatodikán háromszor lőtte ki rá fegyvereit a kiállított vadászosztály, s még a harmadik lövés sem bírta megölni.

---

[8] Különös, nem érthető körülmény az: hogy a kormánytagok Kiss Ernőt fő hadiparancsnokká kineveztetése óta *„excellenciás”*-nak címezték még beszéd közben is. Jól jegyzé meg az ily cafrangokra egy magyar férfiú: hogy egy dinasztikus udvar minden balgaságait örökölték, anélkül: hogy erejével is bírnának.

XII.

(A Görgeyt terhelő vádak januárban. Azoknak mentsége. Elfogatóparancs Kossuthtól. Nyáry visszaveszi)

Január vége felé járunk…

Görgeyt nagyszerű vádak terhelik…

Görgey semmit sem akar tudni a honvédelmi bizottmányról. Amióta a kormány Debrecenben van, egyetlen tudósítást sem küldött hozzá, a hozzá küldött futároknak nem felel, a kormánybiztosokat ignorálja. A haditanács által kidolgozott terveket nem követi. *Proklamációkat* ad ki, mikben a kormány politikai nézeteit preokkupálja. A kormány által kinevezett tiszteket seregestül visszautasítja, helyettük tizedesekből, őrmesterekből csinál tiszteket. Táborkarának nagy része osztrák szolgálatból átlépett tisztekből áll. A hadügyminisztériumot expresse *copfnak nevezte* szemtül szemben.[9] Katonáival fehér tollat viseltet a süveg mellett. Ágyúit, miket a kormány nemzeti színűre festetett, ő újra befestette feketére…

Ennyi és még százannyi vád szólal fel ellene.

Ha volnának neki barátjai a kormány körül, mindezen vádakra tán felelhetnének.

Hogy tudósítást nem küld a kormánynak, oka az: hogy a császári hadsereg közöttük fekszik. A *Vácon* kiadott proklamációval kénytelen volt, miután a kormány székhelye változtatásával elmulasztá a katonasághoz csak egy irányadó szót is szólni, s tisztjeinek nagyobb része emiatt le akart köszönni. A haditanács tervét nem fogadta el, mert jobb volt a magáé. A sok protekció útján előléptetett tisztek helyett emberekre volt szüksége, kik az ágyútüzet és a fegyelmet kiállják. A táborkarát képező osztrák tisztek csak becsületére válnak a hadseregnek. Ágyúi fehér-piros-zöld színét azért festette feketére, mert a rikító színeket a csatában igen messziről megláthatni, s nagyon jól lehet rájok célozni, katonáival pedig azért viseltet fehér tollat, hogy a csata hevében az egyformán öltözött császári és forradalmi seregeket egymástól meg lehessen valami által különböztetni, nehogy egymásra lövöldözzenek tévedésből, mint Pákozd alatt. A császáriak hasonló motívumnál fogva felfordított A alakú fehér szalagot viseltek fövegeiken.

A laikusok azután azt hitték: hogy a fehér szín arra való: hogy a békességet jelképezze. Pedig csak arra való volt: hogy messziről meg lehessen látni.

---

[9] Mészáros ellen éppen a túlsó extremumért volt kifogása Görgeynek, mint Kossuth ellen. Kossuth mindenkit, kinek politikai buzgalmáról és irántai ragaszkodásáról biztos volt, bármely tiszti rangba kinevezett. Míg Mészáros azon szisztémához híven, mely mellett megőszült, idősebb tiszt elé újabbat soha nem engedett léptetni, bármennyire ajánlotta is emezt vitézsége s hadi tudománya.

Egy reggelen + + + képviselő a bizottmány egyik előkelőbb tagjához vetődik. Látszott rajta: hogy valami nagy dolog történt vele, amit nem szeret.

A képviselő szép magos férfi jó nagy ábrázattal, minél fogva a bizottmányi tag egészen à propos illeté őt e kompetens címmel.

„Magas állású és nagytekintetű férfiú, mi bajod?"

– Akaratom ellen nagy embert akarnak belőlem csinálni?

– Most is az vagy, ki akar még jobban megnöveszteni?

– Képzeld, rám bízták: hogy *fogjam el Görgeyt!*[10]

– Az egész hadseregével együtt?

– Nem éppen, csak őtet magát.

– Úgy látszik: hogy nem sok kedved van hozzá. Nálad az elfogatási parancs?

– Itt a zsebemben. Olvasd.

A bizottmányi tag elvette a parancsot.

– Nem sértelek meg vele, ha nem adom vissza?

– Sőt, le fogsz kötelezni: föltéve: hogy felelni fogsz helyettem.

A bizottmányi tag visszavitte Kossuthhoz az elfogatási parancsot, s kényszeríté azt, mint a bizottmány tudta nélkül kiadottat, visszavonni. A dologból nagy lárma lett, s hogy a nagy lárma minél előbb elhatott Görgey füleibe, az elképzelhető.

Később ismét két ízben el akarta a kormányzó Görgeyt fogatni kiküldött kormánybiztosai által, az elfogatási parancsot mind a kettő még az útban elégette, s ami több, még titkot sem csinált belőle.

Görgey tehát mindannyiszor megtudta: hogy a szándék nem hiányzik az ő semmivé tételére, a parancsok ki vannak adva, csakhogy senki sem meri azokat végrehajtani.

A kormánybiztosok pedig: hogy Kossuth kiküldő parancsának eleget tegyenek, elmentek szépen a táborba, és onnan megint vissza, s hozták a mendemondát Kossuthtól Görgeyhez és Görgeytől Kossuthhoz, és jól érezték magukat mellette.

Egy eszköze lehetett még Kossuthnak Görgey ellen. A magyar história példát mutatott rá. Midőn Imre király ellen testvére föllázadt, a király nem küldött kormánybiztosokat, maga ment a lázadók táborába semmivel egyébbel, sem fegy-

---

[10] A Kossuth és Görgey közti viszálykodás kezdetének dátumát nem ismerem. A horvát bán elleni hadjáratban még oly ragaszkodással viseltetett Kossuth Görgey iránt: hogy Hódmezővásárhelyről azt izente egy küldötte által: *„mondja meg ön Görgeynek, miszerint én azt izenem neki: hogy rövid időn Magyarország hadügyminisztere fog lenni, s az én jövendöléseim be szoktak teljesülni."* A schwechati csata előtt már ellenzék volt Görgey Kossuth irányában, a haditanácsban rosszallta az Ausztriába átmenetelt, s mégis a csata alatt őt nevezte ki a sereg vezéreül; – később háromszor el akarta fogatni, s mégis kinevezte hadügyminiszternek, meg volt felőle győződve: hogy áruló; s mégis mindég rábízta a hadsereget.

verkezve, mint királyi pálcájával a pártütő vezért önön tábora szeme láttára fogta el személyesen és vitte fogságra.

Imre király nagy lélek volt. – Kár hogy a lélekvándorlások nem igazak.

XIII.

(Kassai csatavesztés. Mészáros csatatűzben. Honvédtisztek. Szemere buzgalma. Klapka föltételei a vezérség elvállalásakor. Haditaktikája. A Don Miguelek. A csata megfordul)

A kassai csata szerencsétlenül ütött ki.

Dacára a legügyesebb vezényletnek, minden személyes bátorsága mellett a hadügyminiszter elveszté az ütközetet *egykori principálisa* ellen.

A csata eleinte a legnagyobb tűzzel folyott, a magyar újonc seregek egész annyira közeledtek az ellenfél ágyúihoz: hogy a lőponton már belül voltak, ahol a golyó nem érheté őket többé, akkor egyszerre valami névtelen ijedtség lepé meg az egész tábort, egy pillanat alatt visszafordult mind és elkezde szaladni.

A fővezér elébök állt, *leült a földre,* mutatva: hogy itt nincs mitől megijedni, biztatta, fenyegette őket, sírt, könyörgött, mind hasztalan, a felbomlott rendet többé helyreállítani nem lehete.

A sereg, anélkül: hogy holtakban nagy vesztesége volna, teljesen szétfutott inkább, mint szétveretett.

Visszatértében *egy temető árkában 32 honvédtisztre* bukkant a vezér, kik a csatát nem látták célszerűnek nézni.

Így lehetetlen volt győznie.

Amint hazaérkezett, szomorúan jött maga jelenteni a hongyűlésre: hogy a csatát elveszté.

– Szeretnék – úgy monda – pincéből beszélni fel: hogy ne láttassék arcom pirulása.

A megfutott tömeget a jelenlevő *országos biztos, Szemere* példátlan energiával szedte ismét össze, faluról falura járt az elfogatás veszélyei között a honvédeket ismét összecsoportosítandó, nehány nap múlva a vert had csakugyan átjutott Tokajnál a Tisza túlpartjára, aholott is a tüzérparancsnok a gyönyörű hidat jónak találta maga után leégetni, azon időben, mikor a Tisza egész Becskerekig be volt fagyva mindenütt…

Mészáros nem akarta a vezényletet felvállalni többé.

A kormány tehát *Klapkát* kínálta meg a felső-tiszai sereg vezényletével, akkor még névtelen fiatal tisztet, de akinek legelső szavaiból ki lehete ismerni: hogy aziránt, amit tenni akar, tiszta öntudata van.

Csak azon föltét alatt vállalta el a vezérséget: ha megengedtetik neki minden tisztet, akit gyöngének talál, helyéről elmozdítani, s mindenkit személyválogatás nélkül főbe lövetni a legkisebb kötelességmulasztásért.

A kormány *helybenhagyta* kívánságait.

Klapka átvette a sereg kormányzatát, s négy nap múlva a kassai csata után ütközetre került a dolog a győzelmekhez szokott *Schlik* tábornokkal.

Klapka nem tett úgy, mint Mészáros, ki a legjobb csapatjait előre küldé s a kétségesebbeket tartalékul hagyta, hanem elöl állítá az újoncokat, a legelső tűzbe, mögöttük állítá fel a Don Miguelek zászlóalját,[11] mely akkor érkezett meg a bánáti csatatérről, győzelemhez szokottan.

Azután tudtára adatta mindenkinek: hogy aki a csatából megfut, arra bizonyos halál vár.

A Don Miguelek ilyenformán biztatták az újoncokat:

– Ha előrehaladtok, nagyon bizonytalan: hogy odaát ölnek-e benneteket, de ha elfuttok, már akkor bizonyos: hogy mi fogunk megölni.

S kiállottak a csatatűzbe az eddig csak futásban gyakorlott zászlóaljak, – a császáriak átjöttek a jégen, az újonc honvédek összecsaptak velök, bizalmat kaptak önmagukhoz, visszanyomták őket a Tisza jegére, ott a jég hátán szuronycsatát víttak, győztek, ellenfeleiket átverték a túlsó partra, rájok gyújtották a várost, onnan is kiűzték, másnap, harmadnap ismét verekedtek velök, ismét győztek, visszanyomták Tarcalig, – Keresztúrig, elfoglalták Kassát és attól fogva nem futottak el a csatatérről soha.

[11] Mikor a Don Miguelek megérkeztek a táborba, s látták a levert, elcsüggedt arcokat, merész önbizalommal mondták: *„nem kell már félni, itt vagynak a Don Miguelek”.*

XIV.

(A kormány kísértetei. Két ellenkező hír Aradról, Szegedről. Bem felől aggasztó hírek. Poroszlón a császáriak megjelenése. Kossuth fel akarja szedetni a sajtót. Duschek, Nyáry ellentállanak)

Míg a magyar kormány hadseregei összpontosításán működött, saját székhelye biztosításárul nem lehetett, nem volt szabad gondoskodni.

A bánáti seregeket ugyan megóvta a felbomlástul *Vécsey* föllépése, ki *Eszterházy, Lázár* és *Bakonyi* lemondásaik után elvállalta a fővezérséget, de a seregek felvonulásával a Maros-vonalig tér nyílt az ellenséges elemek támadásainak, s *Szeged* és *Arad* csaknem egy napon lőnek megtámadva a szerb csapatok által.

Szegeden nem volt egyéb tartalék a nemzetőrségnél, ellenben Aradot biztosítni látszék az ott levő cernírozó hadtest.

Annál váratlanabb jelenet volt tehát, midőn egy bizottmányi ülés folyama alatt lélekszakadva rohan be a rendőrség egyik biztosa, ki Aradon állomásolt, s tudtul adja: hogy a *mai nap* hajnalán a szerbek Ó-Aradot elfoglalák s a cernírozó testet szétverték.

E hír rettenetesen konsternálta a bizottmány tagjait.

Csupán egynek volt elég lélekjelenléte megkérdezni a hírnöktől: hogy miként tudhatja ő a mai csata végeredményét, mely Debrecentől tizenöt mérföldnyi távolban esett.

(A hírnöknek csakugyan jól el kellett sietni, hogy aznap este Debrecenbe érjen.)

A hírnök azonban komolyan állítá: hogy mikor ő eljött, akkor már a magyar seregek az egész városból ki voltak nyomva, és a legnagyobb rendetlenségben.

A bizottmány egész éjjel ébren volt, s intézkedett minden megtörténhető eventualitás ellen.

Reggel korán érkezett meg Vécsey futárja, írott tudósítást hozva az aradi *győzelemről,* melyben a magyar seregek többszáz fegyveres szerbet leöltek, s két század sorkatonát fogollyá tettek, s azonfelül még Új-Aradot is egész a vársáncokig kezökben tartják.

Az elébbeni futárt komoly feleletre készültek vonni az okozott zavarért, azonban a később érkezett rögtön kimagyarázta a dolgot.

A szerbek eleinte csakugyan kinyomták a városból a magyar seregeket, amidőn *Asztalos Sándor* százados négy századdal berohan a főutcán, egyik kezében a zászlót tartva, másikban kivont kardot, s midőn a szerbek már bizonyosnak tartják a diadalt, rajtuküt elszántan, a főtéren elkeseredett csatát kezd, azalatt a többi sereg is rendbe szedi magát, s minden oldalról visszanyomulva, a szerbeket kiverik a városból, sokat leölve és elfogva közülök.

Ez alkalommal egy elfogott fehér-piros-kék szerb zászlót is küldtek Kossuthnak, mely ott állt mindég előteremében, később többekkel szaporodva.

Pár nap múlva a Szegeden történtekről is érkezett tudósítás.

Itt maga a nemzetőrség lépett fel támadólag. A vén családapák megértve: hogy a szerbek Új-Szegedre jöttek, átmentek a jégen, s rövid csata után kiverték onnan elleneiket, s fegyverzsákmánnyal rakodtan tértek vissza övéikhez.

Azonban a baj nem jár egyedül.

Bemről aggasztó hírek érkeztek.

Egész Szebenig kedvező szerencsével haladt előre. Ott *hamis kémei* által azzal biztatva: hogy Szeben nincs ellenállásra elkészülve, csaknem a város kapui alól nyomatott vissza.

Ekkor tudósítá a bizottmányt: hogy segélyre van szüksége, különben Erdély elveszett.

Vécsey rögtön utasíttatott hét zászlóaljat küldeni *Dévára.*

Kevés napok múlva azonban jön a tudósítás: hogy Bem 28 ágyút elvesztett, s kis seregét csak a legnagyobb vitézség által bírta megmenteni, azonban Erdély határszéléig nyomatott.

S mintha egyszerre fenékig kellene kiüríteni a keserű poharat, *Tiszafüredről* tudósítják a kormányt: hogy a császáriak egy lovasdandárja az átelleni *Poroszlóban* véletlenül megérkezett.

És Tiszafüreden semmi védelemrűl sem volt gondoskodva.

Az alsó-tiszai sereg Cibakházán, a tartalék T. Szentmiklóson, a felső Tokajon állomásolván, azokból sem lehete gyorsan segélyt rendelni Tiszafüredre.

Debrecen tökéletesen fedetlenül állt azon oldalról.

Kossuth belátva a veszély nagyságát, rögtön parancsot adott Duscheknek: hogy *a banksajtókat pakolja össze és menjen velök Váradra.*

Duschek szabadkozott. A banksajtó csak akkor kezdte meg működését, az országos pénztárban nem volt több *százötvenezer* forintnál, ha a sajtókat újra szétszedik, két hétig nem tudják fizetni a hadsereget.

– Igen, de Debrecenben huszonnégy óráig sem vagyunk biztosak. Innen okvetlenül távozni kell.

Több kormánytagok erélyes föllépése következtében azonban végtére is a kormány és országgyűlés nagy része csakugyan elhatározták: hogy történjék bármi, Debrecent el nem hagyandják.

E határozat nagy küzdelembe került, befolyással bíró férfiaknak minden erélyüket fel kellett használni: hogy a kormányt e lépéstől visszatartsák. Nyáry kategorice kimondta: hogy ő a maga részéről mindenesetre Debrecenben marad. Ha a kormány biztosítani kívánja magát, odább mehet, de azt nem kívánhatja: hogy az országgyűlés mindenütt vele járjon.

A rendőrségi szállás udvarán azonban éjjel-nappal ott állottak a szekeres fogatok s a debreceni közrendű nép igen határozottan rebesgeté egymás közt: hogy valaki igen sietve akar elutazni. A szekeresnek az sincs megmondva: hogy hova fognak menni.

Másnap délben hazaeresztették őket.

Az egész aggodalom alapja vaklármára épült, a poroszlói császári hadsereg nem volt egyéb egy *hatvan* főből álló cirkáló lovascsapatnál, mely az ottani *sópénztárt* biztosítani vetődék oda. A tudósító biztos egész hadseregnek nézte őket.

Ha a csapat megkísértendette a hídoni átjövetelt, igen nagy fordulatot csinálhatott a magyar kormányzat ügyeiben.

E nap óta a forradalom ügyei jobbra kezdtek fordulni, s Debrecenben többé nem volt semmi oldalról fenyegetve.

XV.

(A magyar hadsereg alkatrészei. Proklamációk a külföldön állomásozókhoz. A huszárok honvágy miatt halnak. Az elvitt vőlegény. Az őrmester. Lopresti-huszárok. Kossuth-lovagok. István herceggeli összetűzés. Szalay csikósai. Rózsa Sándor amnesztiája. A testőrvadászok. A másodezredes. Lengyel vörössipkások. Bocskai-huszárok. Kiss Ernő és a fogoly tiszt. Újházi. Gerillák. Nemzetőrök)

Mielőtt azon időszak szemléléséhez fognánk, mely a magyar hadsereg támadó operációjával kezdődik, ismerkedjünk meg e hadsereg alkatrészeivel.

A magyar forradalmi hadseregek alapját egyenesen a rácok mozgalmai teremték meg.

Hat egész hónapig alkalom volt ellenök seregeket gyűjteni, a régi sorkatonákat lekötelezni a magyar kormány iránti engedelmességre, s a külföldön levőket beidézni az országba.

Így támadt *„önkéntesek”,* majd *„honvédek”* neve alatt a *tizenkét első honvéd bataillon,* kik számára e nevet nem eredetiség hajhászásból találta az illető miniszter, hanem azon óvatosságból, hogy ekként ne vádoltathassék, mintha Magyarország különálló hadsereget kívánna alakítani Ausztriáétól, az egészet csak mintegy mobilgarde-nak kívánták tekinteni.

Ezek mellett mintegy tizenöt régi sorezred vett részt a forradalom csatáiban, mind a magva, a veleje a hadseregnek, köztük több idegenajkú, az *„Alexander”* című éppen egészen szláv, két bataillon *Zenini,* egy *Ceccopieri* pedig olasz.

A külföldön állomásozó huszárezredeket ezalatt proklamációkkal hívták szülőföldük segítségére.

Egy-egy proklamáció a legregényesebb utakon jutott az illetők kezébe, a küldött majd öltönye gombjaiba rejtve, majd csizmája talpában vitte be azokat, elment a csapházakba, hova a huszárok jártak, egy-egy szivar takarójában átadta nekik s azzal ismét eltűnt.

A huszárok közül sokan nem tudtak olvasni, a vett iratot elvitték az őrmesterüknek, az felolvasta nekik. És azután mindig összejártak az őrmester szobájába, nagy figyelmesen hallgatva ismét és ismét elolvastatták maguknak az iratot, megtanulták könyv nélkül. Senki sem tudott róla semmit.

És azután elkezdtek betegeskedni, senki sem tudta, mi bajuk. Sokan lefeküdtek, szívfájásról panaszkodott valamennyi, sok el is halt bele. A haldokló csak azt mondta még akkor is: „haza, haza, eresszenek haza”, s ha akkor megígérték neki: hogy elbocsátják, másnap már fölkelt, semmi baja sem volt.

A kapitány kérdezé a tábori orvostól, hogy mi lelte katonáit.

– *Sie haben das Heimveh.* [Honvágyuk van.] Felelé az szárazon.

A kapitány kinevette.

Egy reggel a kapitány éppen esküvőre akart menni menyasszonyával. Szép lengyel hölgy volt mátkája, ős lengyel család ivadéka, gazdag és szellemdús.

Egy óra múlva neje leendett a kapitánynak, már kezét fogta az, midőn hírül hozzák neki, hogy a vezénylete alatti huszárság felkerekedett és tömegestül Magyarországnak tart.

– Csak egy pillanatra! – szólt a kapitány menyasszonyának, s hirtelen lóra ugorva nyargalt elsiető huszárjai után. Egy folyam partjánál utolérte őket, s vissza akarta téríteni.

De a huszárok megragadták lova zabláját, s ahelyett, hogy vele mentek volna, őtet is magukkal vitték, beleugrattak a folyamba, keresztülúsztattak rajta és beértek Magyarországra.

Az „egy pillanatra" elhagyott menyasszony hiába sóhajt vőlegénye után, azóta két év folyott le mar, és a vőlegény elméjétől megfosztottan ül az őrültek házában, búsan ismételve e szavakat magába: „csak egy pillanatra"… E vőlegény *Lenkey.*

És más országokból is eljöttek a huszárok, tűzön, vízen keresztül, éhezve, nélkülözve, tűrve esőt és nap hevét. Gyakran megtámadtatának, sok elesett közülök, aki megmaradt sietett tovább. Vezetőik az útban eladogatták óráikat, gyűrűiket, volt olyan, aki *érdemkeresztjét* is eladta: hogy bajtársainak kenyeret vegyen rajta. S mikor aztán sok nélkülözés, álmatlan éjszaka, csillagtalan futás közben kenyeret kapott a huszár, azt is kedves lovának adta, *maga torzsát evett,* amit káposztaföldeken talált.

Néhol csak egy kápláralja volt egy helyen, s az is kész volt egyedül megtenni a vándormadarak útját, az őrmester kivitte őket a város alá. – *„Én hazamegyek Magyarországba* – monda nekik – *ha velem jöttök, elviszlek, de nem kényszerítelek. – Két óráig fogok előre menni, addig hátra sem nézek, aki akar, elmaradhat, látni sem fogom."*

És azután ment előre két óráig, nem nézve: hogy jön-e valaki utána, jön-e csak egy is, s mikor két óra múlva visszatekintett, mindeniket ott látta nyomában jönni, egy sem maradt el tőle.

Ezekkel s a nemzetőrséggel folytatta a szerbek elleni hadat a magyar minisztérium.

Batthyány semmi szabadcsapat felállítására nem adott engedélyt.

Lopresti báró állított ugyan saját költségén egy szabad huszárcsapatot, kiknek zölddolmányos példányait, lobogós inggel, sajatszerű elöl-hátul ernyős csákóval Pesten is lehete egy ideig látni, maga vezérük páncélingöt viselt. Azonban e csapat is nemsokára feloszlott.

A horvát bán bejöttekor Kossuth Erdélybe külde emissziáriusokat, kik *„Kossuth-lovagok"* cím alatt, az ottani fiatalságból szabadcsapatot alakítsanak. Ezek viselete volt piros csákó, szürke dolmány.

Ezen történt az első összeütközés Kossuth és *István herceg* között. A nádor tiltakozott a *„praetorianus turmák”* ellen s azokat azontúl a hivatalos iratokban Mátyás-huszároknak kezdték nevezni.[12]

Ugyanekkor *Szalaynak* megengedtetett csikósokbul szabadcsapatot alakítani, mely később egész ezreddé szaporodván, egyenruhát kapott, a csikósos bő ing, gatya helyett kecskeméti népviselet módjára kurta Viktória dolmányt sűrű óngombokkal s kerek kalapot vörös tollal.

A jászkunok közül *Lehel-huszárok* ezrede támadt. A vén katonák ezeket sokáig *„Lehullhuszároknak”* csúfolták, de később ezek is helytálltak.

Perczelnek megengedtetett *Zrínyi-* és *Hunyadi*-bataillonok címe alatt gyalogcsapatokat alakítani, melyhez Batthyány ellenzései dacára a Budán létezett két gránátos bataillon is átállt.

Pesti proletáriusokból alakult egy úgynevezett *„barricadeur”* csapat kurta rézbuzogányokkal. Ez nyom nélkül elmúlt.

Midőn Kossuth Csongrád megyei körútját tevé a népfölkelés előidézése végett, egy éjszakán ismeretlen, vad kinézésű ember jelent meg előtte s jelenté: hogy őt *Rózsa Sándor* küldte – egyenesen Kossuthhoz.

Ki volt ez a Rózsa Sándor?

Egy hírhedett banditája az Alföldnek, ki tizenhét év óta folytonos rendőri üldözés alatt állt és sohasem fogathatott el.

Szegeden neje, gyermekei voltak, kiket sokszor meglátogatott és sohasem bírták mégis kézre keríteni.

Egyszer körülfogták már a házat, melyben meglephessék, midőn hirtelen három lóval kinyargalt, kettőt maga előtt hajtott, minden lovát ellőtték, csak azt nem, amelyen ült s annak a szél sem hághatott nyomába. Megszabadult.

Lován úgy ül ittas korában is, mintha hozzá volna nőve, s minden lövése talál.

A környék tanyái, a térképre vehetlen buckák Szabadkától Jászberényig s a zsombékok Becskerektől Csongrádig neki mind biztos menedékhelyei, ismerősei a pusztán elszórtan lakó kertészek, pásztorok és csaplárosok. Félnek tőle és ragaszkodnak hozzá. Akivel ő barátságban él, bátran legelhet gulyája, ménese a mezőn, senki meg nem lopja. Ezért az üldözők mindenütt nyomát vesztik, senki sem tudja, senki sem látja: hol volt, merre járt?

Ez az ember *tizenhét éve* után a folytonos törvényes üldözésnek megsejtve az alkalmat, melyben egy bélyegzett élet hibáit egy hősi halál árával jóvá lehet hozni, folyamodott Kossuthhoz *amnesztiáért,* azon ígérettel: hogy százötven főre menő társaival együtt kész leend a harcmezőre menni.

[12] Ez időkben oly kemény affront támadt a nádor és Kossuth de még inkább Szemere között: hogy midőn Kossuth és Szemere értekezletre akartak menni a nádorhoz, az nem fogadta őket; *„Kossuthtal mint miniszterrel nem beszél,* felelé. *Mint emberrel – igen. Szemerével mint emberrel sem.”* Ez utóbbinak okai azon intézkedések voltak, melyek által Szemere megakadályozá a nádor által szervezett koncentrálását azon idegen ezrednek, miknek az országot el kelle hagyniok.

Kossuth nem késett az amnesztiát megadni. A kegylevél tartalma ez volt.

„Mi Magyarország kormánya és képviselőhaza adjuk tudtára mindenkinek, akiket illet: miszerint Rózsa Sándor üldözött bűnös, magát előttünk töredelmes szívvel jelentvén és ígérvén: hogy eddigi vétkes pályáját örök időkre odahagyandja, tőlünk eddigi vétkes múltjának következményeiért a törvény és igazság kezének megérdemelt büntetését elengedtetni kérte.

Miután a megtérő bűnös előtt a vezeklés s a vétkek helyrehozásának útját elzárni keresztyéni kötelességünk tilt, ennélfogva mi fenn nevezett Rózsa Sándornak e bűnbocsátó és felmentő levelünket oly föltétellel adtuk ki: hogy életét megjavítva és vétkes múltját elhagyva, magát és vétkeinek társait a haza harcaira szentelje, s ekképpen mindazon terhes következésektől, miket a törvények elmúlt vétkeikért reá szabtak, minden időkre ment legyen, ellenben e kégyelmünket rögtön elveszítse, ha vétkes életmódjához újra visszatérne.

Költ s.a.t.–"

(E tartalmat az eredetiből volt alkalmunk kivonni.)

E bűnbocsátó okiratot Kossuth *Félegyházára* küldé, ott egy kijelölt helyen Rózsa Sándor küldöttje átvette azt s kevés napok múlva az ígért csapat fegyverben állt s rögtön leküldetett a rácok ellen…

*

A bécsi *légionáriusoknak* három csapatja volt. Egyik Bemmel, másik Perczellel járt, a harmadik Hatvani alatt elveszett.

Volt egy Tirol vadászcsapat is, mely azonban később azon vadászezredbe beolvasztatott, melyet *Ormai Norbert* alakított.

Ez egyenesen Kossuth *testőrsége* volt. Ezek kísérték minden útaiban, a legtöbb figyelemmel ezek voltak kiállítva.

Viseletük olyanforma csákó, mint az osztrák tüzéreké és molnárszín atilla zöld hajtókára.

Ünnepélyek alkalmával Kossuth fiai is ez egyenruhát viselték.

Egy napon midőn Kossuth jókedvében volt, belép hozzá az ezredes és kéri: hogy ezredének még egy *másodezredesre* volna szüksége, tegye meg a kormányzó a kinevezést.

– Van önnek már valakije?
– Ó, igen, csak a megerősítés hiányzik.
– Micsoda ember?
– Itt van a mellékszobában, maga győződjék meg minőségéről a kormányzó.
– Vezesse be.

Ormai kiment s egy perc múlva bejött, karján vezetve a vadászezred egyenruhájában – Kossuth idősebbik fiát.

– Mit akar ön? – riad rá Kossuth.
– Ím, az ajánlott másodezredes.
– Az én fiaim nem princek, ezt nem engedem meg.

Mészáros is jelen volt. „De én sem írnám alá” – dörmögé félig a szakállába.[13]

Másoktul ezen jelenetet akként hallám előadatni: hogy ez csupán az ezredes és Mészáros között történt, s a hadügyminiszter tagadta meg a kinevezés megerősítését, a kormányzó meg sem tudta a dolgot.

Később e csapatokhoz lengyel dzsidások is alakultak, saját nemzeti színeiket viselve egyenruháikon, és utóbb lengyel gyaloglégiók, fehér kabátban, négyszegletű piros prémes sapkával. Ezekről szól az úgynevezett Dembinszky-induló verse:

„Jáci táci vojáci
Klapci Krakováci
Cservena Csapicska
Moja Kohanicska”

Ezek a katonák mind
Krakkó-vidéki ifjak,
A vörös sipkások
Az én kedvenceim.

Az újonc huszárok ezredei közt volt még
A *Károlyi-huszárság,*
És az *Attila-vitézek,*
Mind a kettő későn jutott szerephez.

Legválogatottabb csapat volt az újonc csapatok közt a *Bocskai huszárság.* Hajdufiúk mind; abból a földből valók, ahol apró emberek nem teremnek, Bocskai hírneves hajdúinak nem rosszabb ivadékai.

Egy szép reggelen a *Bocskai huszárok* egy első csatájába induló zászlóalja ott tisztelkedett Kiss Ernő szállása előtt.

Gyönyörű fiatal napbarnította fiúk voltak. Őrnagyuk erős, széles vállú férfi, szőke bajusza hosszan simult alá piros arcán. Mély, erős hangja mennydörögve szólt, mikor vezényelt.

Kiss Ernő körülnyargalta a szép csinos csapatot. Fején zöld tábornoki bokrétája hajlongott a levegőben, leggyönyörűbb angol pej paripán lovagolt, segédeinek egyike hófehér arabs ménen ült, a tüzes keleti faj egy percig sem maradhatott nyugton, szüntelenül táncolt, szökellt.

A főparancsnok ablakából *egy fogoly tiszt* a cheveaulégers-ktől nézte a szép látványt.

– Mit szól ön az *új huszárokhoz?* – kérdé tőle a tábornok.

– Azaz: hogy „újonc equirozott huszárok”-at akar ön mondani?

---

[13] Egyébiránt Görgey táborában is volt egy *tíz esztendős* fiú, mint *alhadnagy* alkalmazva, de aki már akkor is bámulatra méltó jeleit adta korát meghazudtoló lélekjelenlétének, elannyira: hogy később *hadi érdemeiért főhadnagyi előléptetést nyert,* s kiről a legvénebb katonák is komoly becsüléssel szoktak emlékezni.

– S ön azt hinné: hogy ezek vén huszárok új mundérban?
– Legalábbis két évesek.
– Csak két hónaposak, lovat és fegyvert a múlt héten kaptak.
A tiszt elcsodálkozott.
Valaki azt kérdé akkor Nyárytól: hogy miért nem teremtenek kétannyi lovasságot, ha oly könnyű embert találni hozzá.

Mert *egy huszár 232 darabból áll –,* felele a tréfálni mindig kész hazafi, s elszámlálta azutan a vitézkötéstől kezdve a sarkanytyúpengőig s a zablától a kengyelvasig azon alkatrészeket, mik egy huszárral járnak. Emlékezni is sok rá.

– Most például egy regement huszárt azért nem lehet kiállítani, hogy nincs ki zablakötőket csináljon.
A Bocskai-huszárokat azért nem lehetett két hónapig a csatába vinni, mert az egész ezred már készen levő egyenruháit, az ezekre felügyelő tiszt, a legsürgősebb napokban valahol mulatni járván, Pesten hagyta maradni.
A rendezetlenebb szabadcsapatok mesés számra növekedtek, névszerint azonban csak keveset ismerünk közülök.
Ezek közé tartoznak az *Újházy*-vadászok. Ezen mesés sajátságairól nevezetes jellemű embertől alakítva. Neje, amaz örökített *Benyovszky Móric* leánya, ő maga a leghatározottabb republikánus, és fiai, kik e csapatot vezették, mind hasonlók apjukhoz és anyjukhoz.
Az *Oroszhegyi gerillák.* Vezérükről hírneves emberek, ki fél évig oly ügyesen tudott a harctér közepett csapatjával manővrírozni, miszerint soha semmi néven nevezendő ellenséggel össze nem jött. (Mondják: hogy Kápolnáról részt vett volna az ütközetben.)
Hatvani szabadcsapatja. Ezen jellem és tehetség nélküli emberre háromezer főnyi önálló szabadcsapat volt bízva. Tisztjeinek egyike nem átallá egykor egy képviselő előtt nyilvánítani, miszerint nekik egyenes hivatásuk az országgyűlést szükség esetében széjjelverni. Mi volt azon *„szükséges eset”,* azt addig is hagyom találgatni, míg később tényekre nem kerül a sor, miknél az az illetők részéről határozottan kimondatott.
A *kecskeméti gerillák.* Kis, de jól rendezett csapat, később sorezreddé alakítva. (Cibakházánál nyílt harcban csatázott.)
Rákóczy-csapat. Vasváry Páltól alakítva, nagyobb részint a vidéki intelligens fiatalságból.
Ezenkívül volt *a nemzetőrség,* melynek leghasználhatóbb osztályai közé lehet számítani a *debreceni vörös pántlikásokat,* az *aradi nemzetőröket,* a *szabolcsi lovasokat,* a *beregi önkéntes csapatot,* a *borsodi nemzetőrséget,* a *szegedieket,* a *szabadkaiakat* és a Székelyföldön élő minden rangú s korú férfit.
Ezek voltak a magyar hadsereg alkatrészei múlt évi márciusban.
Tizenkilenc ezred huszár, egy ezred dzsidás, tizenöt bataillon régi sorkatona, 12 bataillon csatapróbált önkéntes és mintegy hatvan zászlóalj újonc honvéd. Mindez a szabadcsapatokkal együtt mehetett mintegy 120 ezer főre.

Ebből Görgey 18 ezeret a hegyek közé vitt, 17 ezerrel a Tiszán átjött Perczel, Damjanich és Vécsey felhoztak az altáborból 15 ezeret, Bemmel volt 20 ezer. Komáromban 11 ezer. Eszéken 7, Pécsváradon 8 ezer. Aradot ostromolta 6. Szegedet őrizte kettő, később sajátszerű misszióval felruházva, a többit akkor szerelték.

---

[1] Ez időkben oly kemény affront támadt a nádor és Kossuth de még inkább Szemere között: hogy midőn Kossuth és Szemere értekezletre akartak menni a nádorhoz, az nem fogadta őket; *„Kossuthtal mint miniszterrel nem beszél,* felelé. *Mint emberrel – igen. Szemerével mint emberrel sem.”* Ez utóbbinak okai azon intézkedések voltak, melyek által Szemere megakadályozá a nádor által szervezett koncentrálását azon idegen ezrednek, miknek az országot el kelle hagyniok.

XVI.

(Dembinszky megérkezése Debrecenbe. Fáklyás zenéje, az alárendelt vezérek. Lengyelek miatti aggodalom. Bécs eleste miatti vádak. Azoknak felvilágosítása)

Magyar hadsereg már volt, csak magyar hadvezérek nem voltak még.

A legnagyobb forradalmi név, Kossuth, nem volt katonai tehetség. Hadseregeket tudott előállítani, de vezetni nem.

Egy reggelen a kormány lapja, mint várt és mégis véletlen örömhírt jelente, hogy *Dembinszky megérkezett!*

Mindenki azt hitte: hogy a magyar seregek azért nem tudnak eleinte elhatározó győzelemhez jutni, mert nem volt alkalmas fővezérük. Ez európai notabilitás megérkezte igen derültekké tette az arcokat.

Egy osztrák státusférfi e hírt olvasva azt mondá: *„A magyarok jól értenek az újságcsináláshoz. A »Dembinszky« név maga többet ér fél hadseregüknél.”*

De lehetett látni szomorú arcokat is. És éppen nem katonákét, kik tán babéraikat félthetnék az új fővezértől, hanem státusférfiakét, kik e lépésben, mely egy *lengyel forradalmi tábornokot* tesz a magyar mozgalmak vezetőjévé, beláthatlan bajoknak látják kútforrását.

A tábornok fáklyászenét kapott, beszédet intéztek hozzá lengyel és francia nyelven.

Mondják: hogy mint bőrkereskedő jött át a vámokon s hogy *Kassán Schlik* tábornokkal több óraig beszélgetett volna egy vendéglőben. (Ez alig valószínű.)

– Sokkal különösebb volna, monda: ha csakugyan bőrkereskedő volna s itt Dembinszkynek adná ki magát.

Később be is bizonyítá: hogy az; de akinek az a fatális passziója van: hogy emberbőrrel szeret kereskedni.

A parancs kiadatott az alvezéreknek: hogy seregeiket Dembinszky parancsai alá rendeljék, s várta mindenki feszülten: hogy vajon Görgey és Perczel, e két önfejű, büszke ember engedelmeskedik-e.

*

Perczel átadta a vezérséget, maga elment új seregeket gyűjteni. Ez az ember heves fejű, szilaj karakter, és rendkívül hiú, de azért nem sérthette őt meg úgy soha Magyarország: hogy minden erejét újra föl nem ajánlotta volna szolgálatára. A kész hadseregeket, miket ő alakított, elvették tőle, s ő nekiindult megint újakat szerezni, azokat megint elvették. Egy hónap múlva harmadszor is új serege volt, két hét múlva harmadszor is elvétetett tőle. Soha sem revoltált miatta.

Görgey azonban magasabb politikai nézetek miatt nem tartózkodott napiparancsában a lengyel fővezér iránti ellenszenvét kifejezni, s ez volt az első lépés, mi számára pártot és ellenpártot csinált az országgyűlésen.

Ki a magyar hadsereg közt harcoló lengyelekkel közelebb ismeretségbe jutott, nem ok nélkül döbbent meg a magyar hadvezetésnek *lengyel hadvezér* kezére jutásán.

A lengyelek minden sóhajtása *Varsó* volt és *Lemberg,* a velök szövetkezés okvetlenül ellenségévé tette Oroszországot a magyar mozgalomnak.

Csatlakozni egy szerencsétlen nemzettel mindenesetre igen regényes, magasztos eszme, s a magyar kormány e tekintetben nem tudott *egoista* lenni.

Bécs eleste is a magyarokat vádolja! – mondának. A lengyeleket elhagyni másik perfídia volna.

És nem volt igazuk.

A bécsi októberi napok eseményei elannyira véletlenül jöttek a magyar kormánynak: hogy maga Kossuth annyit sem tudott: hogy az ottani mozgalmaknak mi célja van? Később bebizonyult: hogy azt akkor a bécsiek sem tudták.

A magyar kormány nemcsak hogy indítója nem volt a bécsi forradalomnak, sőt még csak azután járt utána: hogy megtudhassa: ha vajon lehetne-e azzal a magyar forradalmat valami összeköttetésbe tenni?

E célból felmentek Kossuth küldöttei a birodalmi fővárosba, mely körül már akkor húzódott össze a császári seregek cernírozó hálózata.

A főváros forradalmi elemei még akkor el voltak foglalva diadalaik mámorával, elannyira, hogy semmi előkészületeiket sem lehete észrevenni a védelemre.

Az *aula* gyűlésein lehete egyedül komoly jelenségét észrevenni a perc nagyságának. Ezek el voltak készülve a harcolásra, de nem volt vezetőjük, és erejük sem volt oly nagy, mint gyanították. Alig voltak háromezren. Bátorságuk ugyan volt minden indítványt elfogadni, ami Kossuthtól jő, de erejük kevés volt annak kivitelére.

Az *országgyűlés* sehogy sem akarta a forradalmat magáévá tenni, s azon kérdésekre: hogy kívánja-e a magyar hadsereg intervencióját: szüntelen kitérőleg felelt.

A *községtanács* azon felszólításra: hogy a horvát bánt ne bocsássa be Bécs falai közé, ezzel a skrupulussal állt elő:

„A horvát bán egyszersmind osztrák altábornagy is… Mint horvát bánnak nincs semmi keresete Bécsben, de mint osztrák altábornagy teljes joggal idejöhet. Már most csak azt kell megtudnunk: hogy mint horvát bán akar-e bejönni, vagy mint osztrák altábornagy? ehhez képest fogunk neki ellenállani vagy engedni.”

Ezen finom distinkcióból láthatni: hogy azok az urak olvashatták Kantot és Hegelt, s ők nem okai: hogy a forradalomnak nincsen logikája.

– Igen, – mondának a küldöttek –, de az mindegy, akárminő öltözetben jön is, ha úgy jön, mint önök ellensége.

– Arról mi nem tudunk semmit. *(Thut er das?* – kérdezé egy közülök egészen meglepetve.)

Pedig éppen akkor hoztak oda egy *hat fontos golyót,* melyet a lineáknál csoportosuló tömegekre lövetett.

A *nemzetőrség vezére* még eredetibb módon fejezte ki magát.

Egy nagy ív papirosra lerajzolta először Bécsnek, azután Auersperg seregeinek, azután a horvát bán táborának, és a magyar seregeknek állásait, s ott schwarz auf weiss bemutatta a küldötteknek: hogy az osztrák seregek állása és manőverei éppen nem Bécs ellen vannak fordítva, hanem a magyar tábor ellen, és eszerint nem Bécsnek kell magát védni, hanem a magyaroknak.

Ez alkalommal tehát, midőn még a magyaroknak módjukban lehetett volna a bécsi forradalommal egyesülni, annak vezérei annyira el voltak barikádozva szillogizmusokkal, hogy ez létre nem jöhetett. A magyarok közbejöttét csak akkor kezdték már kívánni, mikor az teljes lehetetlenség volt.

Ez volt egyenesen az oka: hogy a magyar seregek elébb nem iparkodtak Bécs alá sietni. Ez okozta a magyar forradalom vezetőinek habozását.

Ami végre a lengyeleket illeti, midőn követeik még az 1848-i márciusban *a pesti forradalmi választmánnyal* magukat érintkezésbe tevék, ez egyszerű publikánusokból s nagy részint heves fejű fiatalokból szerkesztett testület ezen választ adá nekik:

– „Ha a lengyel nemzet magának életet és jövendőt akar biztosítani, ne keresse annak alapjait idegen népek szimpátiájában, hanem tulajdon népében. Nyerje meg magának azon elemeket, melyek vele legközelebb rokonok, tulajdon *köznépét,* ugyanazon köznépet, mely Galíciában egyedül képes volt a forradalmat leküzdeni, emelje fel magához azon néprétegeket, miket a magyar nemzet iparkodott magával azonosítani, és élni fog.”

Egyszerű publikánusoktól ez elég józan válasz volt, bár voltak ott is, kik egy negyvenezer főnyi sereg *megígérésére* szavaztak, mely Lengyelország segélyére siessen.

Hogy hol vették volna *akkor* azt a negyvenezer katonát, azt máig sem bírom kitalálni.

XVII.

(A márciusi forradalom kezdetén szociális mozgalom. Kossuth és Vasvári. Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok. Deák az úrbériségi törvényekkel. Deák anekdotája a napiparancsról)

A magyarországi márciusi mozgalmak félreismerhetlen tendenciája a népnek földesurai alól felszabadítása, a polgári jogegyenlőség utáni törekvés, és nem a birodalom szétdarabolása.

Ezért tartható a mozgalom inkább *szociális,* mint politikai forradalomnak.

Ezért találtak ennek sarkalatos pontjai nagyobb ellenzésre a magyar országgyűlés arisztokratikus frakciói közt, mint a bécsi kabinétben, s ezért maradtak fenn ennek kivívott eredményei a politikai forradalom eleste után is.

A pesti rögtönzött forradalmi választmány az 1848-ki márciusi napokban rég összeköttetésbe tevé magát az ország nevezetesebb községeivel, mik a nép felszabadítását az úrhatalom alól mind örömmel elfogadták, és Pozsonyban még mindég nem volt törvénybe téve a petíció ezt érdeklő pontja.

Sőt még azt is föl lehete tenni: hogyha tárgyalás alá vétetik, el fog bukni, s akkor a felizgatott jobbágyság elkeseredett ellenévé leend saját honfiainak.

Ezt megelőzendő Kossuth magához hívatá *Vasvári Pált,* egyikét a pesti szocialista mozgalom vezetőinek.

E fiatal, alig 21 éves népszónok azon időben csaknem oly befolyással bírt a közönségre, mint maga Kossuth. Kimeríthetetlen csengő hangorgánum, helyesen alkalmazott pátosz, elragadó stíl, héroszi termet, széles ismeretek, merész ideák, s feddhetlen hírnév – egyszóval minden sajátság megvolt benne, mi egy népszónokot közkedvességűvé bír tenni.

Kossuth tehát tartva a törvényjavaslat elbukásától, a fiatal demagógot szólítá fel: hogy aznap menjen fel vele az országgyűlésre s a pesti mozgalmi párt nevében szólaljon fel a gyülekezet előtt.

Vasvári elment, de szónoklatára már ekkor nem volt szükség…

…Egy vers kezdett el cirkulálni ezen időkben, csak kéziratban, de melynek példányai villámgyorsasággal terjedtek el minden körökben.

Szerzőjéül sokan Petőfit hitték, de ő nyilván nem fogadta el magáénak.

A vers így kezdődik:

„Dicsőséges nagy urak! Hát hogy vagytok?
Nem viszket-e egy kicsinyt a nyakatok?”…

Végződik pedig ekkép:

…„Ásót, kaszát, vasvillát ragadjatok!
Vasvillára velök, aztán szemétre
Ott egyék őket kutyáink ebédre.”

A vers parasztokhoz szólt és az urakat illette, s ez utóbbiakra nézve nem volt a leghízelkedőbb hangon fogalmazva.

Egy *arisztokrata klub* körében egy szép reggel éppen e verset olvasák, s a halvány arcok emberei kétkedve tudakozák *Kiss M.*-tól: ki éppen akkor érkezett Pestről: ha igaz-e, miszerint ott *negyvenezernyi pórhad* van összegyülekezve a Rákoson.

– Azt nem tudom – felelé ez –, de biz ott könnyen lehet több is.

E remegés közben meglátják az ablakon át *Széchenyit* az utcán, s látva hogy éppen ő is odasiet, reményteljesen néztek elébe, tudva: hogy a mindenre kész státusférfiú az egész pesti forradalomra nem sokat ád, azt rendesen „parapluie révolution”-nak csúfolva.

A lépcsőn egy radikál hazafival találkozott a nemes gróf.

– Bon jour, citoyen Széchenyi: – köszönti – a grófot.

– Bon soir, citoyen *sansculotte!* – viszonozza a gróf komikus gunyorral.

A klub ajtaja megnyílt, a gróf belépett, – tán sejtette az arcok sápadságának okát, ha nem, úgy még érdekesebb a tréfa. Ezen szavakkal köszönte be hozzájok:

„– Dicsőséges nagy urak! hát hogy vagytok?…”

A jobbágyság felszabadítása iránti törvényjavaslat még ez napon egy szó ellenmondás nélkül keresztülment, mégpedig minden mentális rezerváta, minden klauzula nélkül, még csak annyira sem is formuláztatott: hogy ki lehetett volna belőle igazodni.

Mikor aztán *Deák Ferenc* átvette az igazságügyi tárcát, e törvények keze alá kerültek, és nem bír rajtok eligazodni. A legelső kérdés az: hogy bele vannak-e az úrbériségbe értve a szőlők, a majorsági földek és királyi haszonvételek?

Odaizen Kossuthhoz, az azt feleli: hogy *minden* bele van értve.

Nem hisz neki, elmegy Szentkirályihoz, aki a törvényeket formulázta; az meg azt válaszolja: hogy *semmi* sincs beleértve.

– No ti éppen úgy csináltátok ezt a törvényt, mint az egyszeri porosz generális a francia háborúban a napiparancsot, monda az anekdotákban kifogyhatlan státusférfi.

Az is meghallotta egyszer: hogy a katonái rendetlenkednek s elhatározta magában: hogy ennek egy napiparancsban véget fog vetni, s evégett leülteté a segédét: hogy majd diktál neki.

„– Írja ön! *napiparancs…* Leírta ön?… olvassa el.”

„– Napiparancs…”

„– Igen jól van, írja tovább: – Sigmaringen… Leírta ön?… olvassa fel.”

„– Sigmaringen…”

„– Ezer ördög! olvassa ön fel az egészet.”

„– Napiparancs… Sigmaringen.”

– „Helyes. Írja tovább… Anno 1809. die …nézze meg a kalendáriumban s aztán olvassa fel. De az egészet.”

„– Napiparancs. – Sigmaringen. Anno 1809.”

„– No, *a többit úgyis tudja ön,* nekem Wachtparadéra kell mennem.”

Ilyenformán írjátok meg ti is az 1848 törvényeket. Felyül a címet, alul a dátumot, a többit majd tudni fogja az illető miniszter.

És ezen törvények idézték elő az ellenforradalmat a birodalom minden részeiben, nem a politikai külön engedélyek, mikben Magyarország részesült.

XVIII.

(Kossuth és a békepárt programja, Kossuth szobája. Regényes kalandja a csongrádi pusztán. Kifogásai a program ellen. Mentsége a hírlelt gabonamérgezésnek. A félig nyílt ajtó. Az 1848-ki törvények non plus ultrája. Kossuth és a küldött párbeszéde. Görgeyről véleménye. Békülési szándéka. Rezignációja. A békepárt hivatalos működése. Ennek megszakadása)

Február közepe.

A kormánynak még nem volt semmi *kimondott politikája.*

Kossuth, valahányszor a jövendők iránti nézetei felől interpelláltatott, mindanynyiszor azt a választ adta: hogy a *politika az egzigenciák tudománya.*

Ez a szava utóbb historiai frázissá vált.

A kormány hivatalos orgánumában ezalatt sok mindent lehete olvasni: kinevezéseket, köröztetéseket, a kaliforniai bányák ismertetését és ismeretlen férfiak gyöngéd leveleit ismeretlen hölgyekhez, csak a kormányzati politikáról semmit.

Nyáry több ízben sürgette Kossuthot: hogy e hivatalos lapban nyisson tért egy enunciált kormánypolitika manifesztációinak.

Egy kellemetlen incidens következtében Kossuth kényszerülve érezte magát e kívánatnak annyiban eleget tenni: hogy a honvédelmi bizottmány ülésében elhatározá, miszerint *Jósika* (tehát nem Nyáry) felügyelete alatt a kormánylap dialektikai szerkesztését elkülönítse a technikaitól, s evégett a leendő szerkesztőség programját felkérte magához, meggyőződendő afelől, vajon e program tételei saját elveivel kvadrálnak-e.

E program volt egyszermind a még magát nem konstituált, de szellemi kohézióban létező *békepárt* programja is.

E program alaptételei közt ezen szavak is voltak:

„A magyar nemzet csak törvényeiért fogott fegyvert, semmi egyébért nem.”

„Mihelyt a magyar nemzet törvényei biztosítva lesznek, megszűnik áldozni a nép vérével.”

Nyárynak és illetőleg a békepártnak küldötte, ki e programot Kossuthoz felvitte, másnapra kihallgatási időt nyert, az értekezés három hosszú óráig tartott; az eredmény az lőn: hogy Kossuth a programot – *elfogadta.*

Érdekesnek találjuk e párbeszédet az elnök és küldött között, mint olyat, mely sok eddig kétséges tárgyra fényt vet, közölni. Egyike volt ez azon óráknak, midőn Kossuth minden zaklató befolyástól szabadon, lelkét, szívét feltárta a kérdező előtt, és tudott bízni abban, ki neki nem hízelgett.

A küldött beléptekor Kossuth nyájasan lépett elé, fején kis fekete sipkájában, egyszerű házi öltönyben, s miután őt szívesen üdvözölte, asztalához ment és szivarra gyújtott, mint szokta, mielőtt valami fontos értekezéshez kezdett, úgy hogy a beszéd vége felé valóságos füstfelleg környezte rendesen a beszélőket.

Asztalán éppen nem lehete látni *azon pár pisztolyt,* melyet külföldi románírók fantáziája odaképzelt. Dacára a Bem elleni merényletnek, Kossuth ilyszerű elővigyázattal sohasem élt, személyére nézve pedig sem poltron, sem gyanakodó nem volt. (Egy alkalommal, midőn népfelkelést rendezni Csongrád megyében járt, Csongrád és Kecskemét között kíséretével együtt eltévedt. Szekereik bejárhatlan homokbuckák közé jutottak, s ők kénytelenek voltak az előttük álló erdőn keresztülgyalogolni. Kossuth itt szétküldte kísérőit, hogy keressenek valami ösvényt, mely útba vezesse. Mellette csak ketten maradtak, kikkel az avarban egy dombra leült, s már esteledni kezdett, a látkör elszürkült, és még kísérői közül egy sem tért vissza. *„Most éppen úgy vagyunk, mint Mohamed mekkai futásakor”* monda Kossuth, elmerengve a regényesen elbarnuló esti tájon. Egyszer kísérői egyike egy a távolból közelgő porfellegre lesz figyelmes. Később vágtató lovagok alakját hiszi észrevenni, s figyelmezteti Kossuthot a jelenetre. „Ellenséges lovasság-e az? vagy szegénylegények?” – *„Akárkik legyenek* – válaszola Kossuth –, meg nem rendülő hangnyomattal –, *ha velünk van bajok, majd rájok ijesztünk”.* A lovagok csakugyan meglátták az ottállókat, s arra tartottak sietve, a kísérők rá akarták venni Kossuthot: hogy vonuljon az elhagyott erdőbe vissza, de az nem távozott. Pár perc múlva az érkező lovagok előtte állottak. A Csongrádból elébe küldött díszlovasság volt az, mely az eltévedt népszónokot keresni a pusztának indult. Egyébiránt Kossuth víni igen jól tudott, s lövésbeni ügyességét a kápolnai csata előtt bebizonyítá, amidőn egy golyóra töltött stuccal *egy magasan repülő kócsagot lelőtt.*

Tehát pisztolyok éppen nem voltak láthatók asztalán, annál nagyobb mennyiségben szivarok, *mégpedig nem a legjobbak.*

Miután rágyújtott, szemébe nézett a küldöttnek, s az asztalán levő programot felvéve, odanyújtá neki.

– Nehány pontot nem szeretek benne. Elmondom, melyeket. Itt egy helyen az áll: „nekünk nem szabad oly eszközökhöz folyamodnunk, még az önvédelem végső esetében sem, melyek bennünket a közvélemény előtt megbélyegeznének.” Ez olyanformát tesz, mintha mi már folyamodtunk volna ilyen eszközökhez, s most ezért magunknak szemrehányást tennénk.

– És folyamodtunk is. A császáriak azzal vádolnak bennünket: hogy Győrött 80 ezer mérő gabonát akart egy kormánybiztosunk megmérgezni, de ebben megakadályoztatott.

– Ezt meg kell önnek magyaráznom. Nekünk Győrött igenis volt 80 ezer mérő gabonánk, melyet nem volt sem időnk, sem módunk onnan elszállítatni. Ennek egy részét, nehogy idegen kézre jusson, elsüllyesztettük, a megmaradtat még így sem semmisíthetvén meg, kormánybiztosunk proklamációkat nyomatott, amelyekben figyelmeztet mindenkit: hogy az ottmaradt gabonához ne nyúljon, mert meg van mérgezve. Ez ötlet merő ártatlan jóakaratból származott tőle, persze: hogy semmi célra nem vezetett, a császáriak tulajdon proklamációnkat dokumentumul használták ellenünk, hanem azért jól tudva: hogy 80 ezer mérő gabonát megmérgezni nem tréfadolog, bizony hozzányúltak ahhoz, meg is őrölték, meg is ették, és most is élnek tőle.

E percben a *mellékszoba ajtaja csikorogni kezdett,* odatekintének mind a ketten, a félig nyitott ajtó mellől valami női ruha áruló fodrai látszottak elő. Kossuth bosszúsan csóválta meg fejét, odament az ajtóhoz és becsukta.

– A másik pont – monda a küldöttnek –, mely ellen kifogásom van, – s ez már nagyobb kifogás, – a fentebbi: „a magyar nemzet csak törvényeiért küzd, azontúl semmiért.” Ezt én nem akarom kimondatni.

– Pedig én úgy hiszem: hogy csak azért küzd.

– Az nem bizonyos, de tegyük fel: ha úgy volna is; hiszen akkor boldogság volna elleneink állapotja, ha mi őket arról biztosítanók: hogy győzelmünk esetére sem bánunk velök oly keményen, mint ők mivelünk. Ha Ausztria azt előre tudhatja: hogy semmit sem reszkíroz a háborúban, nem volna jó dolga; ha végig nem folytatná, miután legrosszabb esetben is semmit sem fog veszíteni.

– Én nem úgy vettem fel a dolgot. Én a háborúját az ellenségnek nem tartom a dinasztia érdekében viselt harcnak. Ezt a birodalom összes arisztokráciája viseli a birodalom összes demokráciája ellen. Ezek mindenáron szeretnének bennünket oly térre hozni, ahol a magyar alkotmány törvényei a dinasztiát s a többi örökös tartományokat nem zsenírozzák. Ezeknek mindegy a kimenetel, ha mi élethalálharcot izenünk a monarchiának. Ha győzünk és elszakadunk, széthull a monarchia, s annak egyes részeiben ők kormányozhatnak tőlünk függetlenül, ha legyőzetünk, az ő érdekeik kerülnek felül; – de ha mi kimondjuk, hogy csupán az 1848-ki demokratikus törvényekért harcolunk, s elszakadni nem akarunk soha, a dinasztia átlátandja: hogy egy országot, mely a tulajdon magáé, a háborúi pusztításoknak kitennie céltalanság, s ha minket az ország jövendőjének alakításában nem influenszíroznak az *anarchikus pártok* korifeusai, úgy hiszem, a dinasztia is képes leend magát *oligarchikus pártfogóitól* emancipálni.

– Önnek igaza lehet, de mi szükség azt nekünk most kimondani? Ha semmit sem szólunk, mindent tehetünk, de ha megkötjük magunkat, nem tehetünk egyebet, mint amit kimondtunk.

– Azért kell ezt nekünk most kimondanunk, mert most van éppen szükségünk egy jelszóra, egy politikai devise-re, mely mint egy hitágazat, összetartsa a magát e mostani zavarok közt orientálni nem tudó nemzetet, még most nemzetiségi harcot vívunk, de ha minden pártnézetnek szabad utat engedünk magának prozelitákat szerezni, ennél rosszabb háborúnk is lehet – polgárháború: republikánusok és monarchisták harca minmagunk között. Már eddig is, a kormány semmi politikát nem enunciálván, egyes hadvezérek veszik maguknak azt a szabadságot: hogy proklamációikban pártnézetek fejévé tegyék magukat, így Perczel hadserege republikánizmussal van eltöltve, míg Görgey egy proklamációjában nyíltan kimondja: *hogy ugyanazon buzgalommal fog küzdeni az 1848-ki törvényekért, mellyel a republikánus izgatók ellen.*

– Ne beszéljen ön Görgeyről! – kiálta fel Kossuth indulatosan.

– Engemet nem is ő érdekel, hanem az a 20 ezer ember, aki vele van.

– Görgey áruló!…

– Be volna az bizonyítva?

– Testvére, Görgey Guidó a bécsi kabinetben hivatalnok.

– Én ezt nem tartom elég oknak a gyanúra.

– De az ő nyilatkozata sem elég arra: hogy bennünket szabályozzon.

– Megbocsásson elnök úr, ha tán némi indiszkréciót engedek meg magamnak. Én bizonyosan tudom: hogy ön dacára hárommévi fogságának, jobban szereti hazáját, mint gyűlöli a dinasztiát, s ezért nem fog oly kockajátékba kezdeni, mely vagy Ausztria vagy Magyarország végenyészetével fogna befejeztetni. Én tudom bizonyosan: hogy ön *Csányi László* kormánybiztos által összeköttetésbe tette magát a *bécsi* országgyűléssel, a Magyarország és Ausztria közti viszályok komponálása végett.”

Kossuth egy percre konsternálva látszott, azután férfias bizalommal közelebb simult az emberhez. „Sőt még többet is tettem a béke helyreállítása végett.”

– Igen, még többet is tettem. Egyike az udvarnál nagy befolyással bíró arisztokratáinknak, – egykor nevét is megmondhatom önnek, – hozzám jött és tudtomra adá: hogy *Olmützbe* menend, s ott, ha kívánom, minden elkövetend: hogy az udvart velünk egyezkedésre bírja, – én elmondtam neki föltételeinket, bár elfogadnák.

…Higgye el ön, engemet a nagyravágyás nem hajt e küzdelembe. Itt vagyok, mert látom: hogy szüksége van rám a hazának, *és hátralépek, ha azt nem látom veszélyben többé…* Én tudom: hogy e nép engemet mennyire szeret, ha győzni találunk, *elborzadok azon gondolattól: hogy mit fog velem tenni?… Tán koronájával is képes lenne megkínálni, amitől Isten őrizze meg fejemet… Akkor én nemcsak feje, de tagja sem lehetek Magyarországnak,* – kivándorlok: hogy a jövendő kormányzatnak útjában ne legyek azon enorm szeretettel, mellyel a nép hozzám ragaszkodik. Akkor szüksége lesz az országnak *egy Deákra,* egy oly kormányzati főre, mint ő, – egy adminisztratív talentumra, mint Nyáry, – egy organizáló észre, mint Szemere, – rám, – kegyencére a népnek, – izgatóra – semmi; – félremegyek, – elfelejtetem magamat, – ellhallgatok;… nem keserűségből, nem dacból; – meggyőződésem hozta áldozatból.

– Ezt mondta Kossuth és szemei megteltek könnyel, míg beszélt, én hiszem: hogy azon percben mind igazán hitte, érezte, amit mondott; – kár, hogy elfelejté.

E percben a mellékszoba ajtaja előtt ismét gyanús lábcsoszogás hallatszott. Kossuth kezét nyújtá a küldöttnek, s elbocsátá őt magától…

*

Másnap a békepárt elkezdte működését a kormány orgánumában, az anarchista frakciók nagy zajt ütöttek miatta az országgyűlésen, a kormány kétszer interpelláltatott: hogy az ő politikája-e az *1848 törvények non plus ultrájának* nyilatkozványa? A kormány nevében Jósika határozottan kinyilatkoztatá a hivatalos lapban: hogy „igen”, míg Kossuth az országgyűlésen egy beszédet tartott, mely szinte az 1848-ki törvények célul kitűzését fogadta el. Erre Kossuthnak rettenetes szcénái lettek odahaza. Környezete engesztelhetetlenül izgatta a szerintök Kossuth személye iránti árulás ellen, s egy napon Jósika egy igen kíméletes cirkumskripcióval, de azért elég érthetően írt levélben tudtára adá a béke-

pártnak, hogy a hivatalos orgánum működései miatt Kossuthnak kimondhatlan *sok privát kellemetlenségei* vannak.

A békepárt visszalépett alig két hétig tartó befolyása után a kormányra, s azontúl mint önálló párt konstituálta magát, – *a kormány ellenében…*

*

Kossuth nem volt az az ember, amivé őt környezete tevé.

Természeténél fogva igénytelen, lemondó: környezete által lőn nagyravágyó, követelő.

Természeténél fogva bizalmas, nyílt szívű; környezete által gyanakodó, féltékeny.

Természeténél fogva egyszerű polgár, környezete által udvari nimbuszba zárt láma.

Természeténél fogva határozott karakter, környezete miatt ingatag, következetlen, s végre környezete által személyes bátorsága dacára annyiszor kislelkű.

XIX.

(Dembinszky és Görgey közti viszályok. Schlik tábornok megszabadulása. Kmety és Bulharyn. Dembinszky találkozása Görgeyvel. Kápolnai csata, a magyar had képe csata előtt. Az előcsapat viadala, az elveszett lovasüteg. Dzsidásokkali viadal. Dembinszky ostrommal veszi be Kápolnát személyesen. Görgey az elfoglalt ágyúkat visszaveszi. Kmety elkésik. Dembinszky visszavonulást parancsol. Görgey dühe emiatt. Zanini ezred elvész. Don Miguel megszabadul. Visszavonulás a mocsárok közt. Görgey elfogadja Dembinszkyt. Kossuth, Dembinszky és Görgey együtt. Görgey vádjai. Görgey Klapkát ajánlja vezérnek. Kossuth Görgeyt nevezi ki. Két nap múlva kinevezi Vettert. Megszidja az újságokat. Szolnoki csata. Dembinszky felfedezi tervét. Ennek hiányai. Kossuthnak ír kikelő hangon. Vettert Damjanich vegzálja. Vetter sárgaságba esik. Vécsey be akarja bizonyítani: hogy a szolnoki csatát ő nyerte meg. Egy lengyel legionárius szavai Dembinszky mellőztetése után)

Negyvenötezer ember állt a Tisza és Duna közt Dembinszky vezénylete alatt. Ezek közt azon 18 ezer ember, kiket Görgey bámulatos hegyi útjából elhozott.

A közönség s egynémely indiszkrétusabb hírlap fennhangon beszélt már a Görgey és Dembinszky közötti *differenciáról.*

A tény ez volt.

Schlik tábornok serege Klapka, Görgey és Dembinszky által oly helyzetbe volt szorítva: hogy csak az ügyes operációtól függött annak nagy részét semmivé tenni.

Ekkor parancsot ad Dembinszky Görgeynek: hogy egy félórányira vonuljon odább. Görgey figyelmezteti a tábornokot: hogy ezen esetben Schlik tábornok seregeinek út nyílik a megszabadulásra. Dembinszky ismétli a parancsot, Görgey engedelmeskedik, és Schlik tábornok megszabadul.

A két vezér egymást okolta, s a közönség szimpátiái szerint pártolta az egyiket vagy a másikat; – a helyzeteket nem ismerve máig sem tudja senki, melyiknek volt igaza.

Második összeütközésük volt azon: hogy Dembinszky *Kmety* dandárát *Bulharyn* tábornoknak kívánta átadatni.

Görgey ennek nyíltan ellenszegült, felhozva: hogy kinevezéseket s vezérváltoztatásokat csak a kormány tehet; – a dandár Kmety kezén maradt.

Azután *parancsolá* Dembinszky Görgeynek: hogy küldjön át hozzá két ágyútelepet, s *kérette:* hogy maga is jöjjön el hozzá barátságos értekezésre.

Görgey elküldte az ágyúkat, de maga nem ment.

Ekkor *parancsolta* Dembinszky az eljövetelt. A parancsszóra Görgey megjelent nála. Az eleinte feszes, hideg találkozás, később melegebbé, bizalmasabbá vált; – a két vezér mint jó barát vált el egymástúl.

Ekkor következett a *kápolnai* ütközet.

Korán reggel volt. Sűrű téli *köd* lepte az egész tájat, a felállított ezredek egyik végétől a másikig nem lehete látni.

A csata előtt reggeli 8 óra tájon *kisütött a nap,* legelső sugáraira felszakadt a köd a tájról s mintha most hullott volna alá az égből, kitűnt a sorban, rendben felállított magyar hadsereg.

Soha nagyszerűbb kép e hadak jelenetében nem volt látható. Maguk az ország minden részeiből összegyűlt hadseregek, melyek egymást még együtt nem látták, meg voltak lepetve önerejük nem sejtett nagyságátúl.

A gyalogság hosszú sorban felállított rendei mint egy érckalászos vetés vonultak el jobbra és balra, amerre szem látott, s egy csapatban együtt állt hétezer huszár, a világnak legszebb hétezer lovas katonája.

Az akkor felkelő nap mint egy égő csataszignál végig fénylett, csillogott a hosszú sor szuronyon s a kivont fényes kardok élén.

Mindenki keble tágult e látványon, a szívekbe új bizalom ömlött, égett, vágyott mindenki a csata után, s midőn az előcsapatok Szihalomnál összeütköztek, a legelső összecsapásnál elvettek egy *lovas batteriát,* s dühös viadalban egy divizió dzsidást szétvertek, a huszárok vezetője maga számtalan sebben elesett. Ő is dzsidásoknál szolgált hajdan s most; hogy azokkal jutott össze, kicsavarta egynek a kezéből dzsidáját: „megállj, úgymonda, *majd én tanítalak meg dzsidával bánni”,* s azzal közibük vágtatott, lovát leszúrták, azután gyalog küzdött, míg huszárai ki nem szabadíták, de sebekkel elborítva.

Másfelől azalatt maga az ősz *fővezér* vezette gyalogságát a megszállott Kápolnának, másodszori rohamra elfoglalta azt, egy gránát darabja őt magát is nyakszirton ütötte, de nem veszélyesen.

Görgey brigádjától ezalatt elvettek két ágyút. Meglátja a vezér s maga mellé vesz két eszkadron huszárt, s nyargal személyesen ágyúit visszafoglalni. A huszárok őrnagya elébe vágtat s feltartóztatja: „uram, az ön élete drágább mint a két ágyú.” – *„Nekem nem* az” felelé rá a vezér. „De nekem igen, hanem hogy mindkettőnknek kedve teljék, elmegyek én magam a huszárokkal, visszahozom az ágyúkat, s mindketten ki leszünk elégítve.” – „Ígérje ön becsületszavára.” – „Ígérem”. S azon percben nyargalt az őrnagy az ellen csapatjai közé, fél óra múlva visszajött, fején össze volt szabdalva a csákó, képe fekete a puskaporfüsttől. *Az ágyúkat visszahoztam,* jelenté, *de huszárjaim fele odaveszett.*

E csatáról német regényírók és magyar nemkatonák azt állítják: hogy Görgey nem vett benne részt, sőt elkésett belőle. Az, aki elkésett, *Kmety* volt, ezt is az okozta: hogy négy mérföldnyire lévén detasírozva, mire odaért, már a diszpozíciók megváltoztak.

A viadal hevében parancsot adott Dembinszky a *visszavonulásra.*

Alvezérei kétségbeesetten nyargalnak hozzá, a visszavonulás okát megtudandók, – azoknak nem felel semmit.

Végre odamegy Görgey, megtudandó: hogy miért vesztegeti el a fővezér a lelkesedés e soha vissza nem hozható pillanatát. Neki azt felelte: hogy *a seregnek nincs többé proviántja.*

Görgey fehér lett a dühtől e szavakra, valamit mormogott magában *„szeles lengyelekről” s* azzal visszanyargalt hadtestéhez. A visszavonulás megkezdetett, de mily kárhozatosan!

A már elfoglalt pozíciókat odahagyni kénytelen csapatok zavarba jöttek, *egy bataillon Zanini* kereszttűzbe jutván, mindenestül fogságba esett, őrnagya maga magát lőtte főbe, a magyar hivatalos jelentés azt mondta rólok egész szenvedélylyel: hogy *átpártoltak,* – kiontott vérükért meggyalázást kellett aratniok azoktul, akikért küzdöttek, csakhogy a vezérnek legyen igaza.

Egy *bataillon Don Miguel* hasonlóul két tűz közé tolva a visszavonuláskor úgy menté meg magát: hogy fehér vállszíjait, mikről messziről meglátták a honvédnek állt régi sorkatonát, hirtelen befesté sárral feketére s így határvadászoknak tartatva kiszabadultak.

A visszavonulás pontja Tiszafüred volt.

Ez idő tájon a Tisza mellékén annyira meg szoktak nőni a mocsárok: hogy az egyetlen töltött országúton is bajos az előrehaladás, a mellékutakon pedig csaknem lehetetlen.

Az ágyúk belefordultak a sárba, a kidűlt ágyúslovak helyébe a huszárok adták át lovaikat, s hogy a lőszeres kocsik haladhassanak, a honvédek köpenyeikben vitték utánok a töltényeket. A csapatok néha órákig folyvást sík vízben gyalogoltak, mely akkor derékig ért, s mire Poroszlóra értek, oly tökéletes volt közöttük a disszolució: hogy egy órai csatát nem lettek volna többé képesek kitartani.

Dembinszky átvonult egész seregével a Tiszán, Füredre; Görgeynek pedig meghagyta, hogy tízezer emberrel tartsa fel Poroszlón az utána siető összes császári hadsereget.

Mert Dembinszky semmit sem tartott oly bizonyosnak, mint hogy a császári hadsereg őt nyomban fogja követni.

Az pedig már akkor az ellenkező irányban vonult vissza Pest felé. Ha herceg Windischgraetz akkor nyomban követi Dembinszkyt, e lépés vagy az egyik, vagy a másik hadsereg végvesztét vonta volna maga után.

Alig értek azonban Tiszafüredre, midőn Görgey a legnagyobb sárban, aminőről csak annak lehet fogalma, aki olvadás után a tiszántúli olvadt szurokban járt valaha, – átment gyalog Poroszlórúl, s önhatalommal *Dembinszkyt őrizet alá tetette* és iratait lefoglaltatá.

E tény rendkívüli megütközést okozott, a jelenvolt kormánybiztos *Szemere,* nehogy katonai emeute támadjon a dologból, közbevetette magát, s saját felelősségére szinte vizsgálat alá vétetni rendelte mind Dembinszkyt, mind Görgeyt.

E zavar hírére sietve jött Debrecenből Kossuth.

Legelső volt, akivel találkozott, – Görgey, táborkarával.

Hidegen fogadták egymást mind a ketten, s egy óra múlva haditörvényszék előtt állottak Görgey és Dembinszky.

Dembinszky hevesen indulatosan kelt ki azon bánásmód ellen, melyet irányában folytatnak, vádolta a kormányt, vádolta Görgeyt és elégtételt kért magának.

– *„Én* – úgymonda – *lengyel vagyok, én nem vehetem magamnak azt a jogot: hogy a magyar vezéreket büntessem.”*

Utána szólt Görgey, hidegen, nyugodtan. Elismeré, méltánylá Dembinszky vitézségét, hadiérdemeit. Megvallá: hogy *ha ő volna Dembinszky, Görgeyt főbe lövetné, ebből láthatja a kormányzó: hogy minő veszélynék kellett fenyegetni a hadsereget,* hogy Görgey arra vetemüljön, miszerint a fővezért elfogassa.[14] És azután elmondá vádjait Dembinszky ellen.

Első volt az: hogy az egész hadsereget két napig élelmezés nélkül hagyta.

Második: hogy semmi visszavonulási pontot ki nem jelölt.

Harmadik az: hogy egy félig nyert csatából a hadsereget visszavonta, éspedig oly terrénumra, ahol, ha az ellen üldözendé, tökéletesen semmivé kellett volna lennie.

Dembinszky erre azt felelte: hogy mindez készakarva és *terv következtében* történt, mind az élelmezés el nem rendelése, mind a visszavonulás.

Kossuth a tervet kívánta ismerni.

– Ha a sipkám tudná a tervemet, a tűzbe vetném. – felelte Dembinszky.

– Ez ismét megbocsáthatlan hiba – monda Görgey –, önnek kellett volna legalább egy megbízottjának lenni, aki azon esetben, ha önt netalán valami baj éri, a terv további részleteit folytathassa.

– Nekem nincs bizalmam senkihez. Most legközelebb, akit önök mellém segédül kineveztek, a rábízott irataimmal s nehány darab aranyammal átszökött a császáriakhoz.

Dembinszkyt nem lehete rávenni: hogy tervét előadja, iratai között sem lehetett annak semmi nyomára akadni, hihetőleg le sem írta azt a vezér, mindenkiben gyanakodva.

Azonban a körülmények azon esetben, ha tervét be nem bizonyítja, mind őt vádolták; – Kossuth, bár Görgeyt fel nem mentheté, Dembinszkyt kénytelen volt a fővezérségről leköszöntetni.

Az ősz lengyel sértett büszkeséggel félrevonult. Kossuth egyedül maradt Görgeyvel.

– Mit tegyek most? – kérdezé Kossuth –, te a fegyelem ellen vétettél, téged fővezérnek nem tehetlek.

– Az természetes.

– De hát ki legyen akkor a vezér?

– *Ott van Klapka, ott Damjanich,* mindenik igen jó katona, és nem mindennapi talentum, ők képesek lesznek a hadsereget vezetni, ilyen sereggel győzni könnyű akárkinek.

---

[14] E szavait tulajdon maga ismétlé többek előtt, s így a legautentikusabb kútfőből vannak tudva.

Kossuthot annyira megfogta a szerénység: hogy éppen azért is Görgeyt nevezte ki fővezérnek, úgy tért vissza Debrecenbe, ahonnan azzal a szándékkal jött el: hogy Görgeyt főbe lövesse.

E határozata az elnöknek nagy recenzust csinált a *környezetnél.* Rajta estek, minden eszközt elővettek: hogy Görgey iránt intimidálják, s két nap múlva az öszszes magyar hadseregek fővezérévé Vetter altábornagy lőn kinevezve.

E megfoghatlan habozás a fővezérek le- és föltevésében, azoknak motiválatlan mellőzése sok ideig bő tárgya volt a *zsurnalisztikának,* utóbb maguk a katonai hatóságok folyamodtak a kormányzóhoz: hogy az indiszkrét disszertációknak vessen véget, aki is példaadásul nyílt parancsban leszidta a *békepárt orgánumát,* mely egy szót sem szólt a tárgyról, oly tényért, melyet saját pártorgánumai követtek el.

Notabene: *Kossuth sohasem olvasott semmiféle lapot,* sem belföldit, sem külföldit, ő egész nap írt, még az utalványokat is maga írta, így történt aztán: hogy az országgyűlésen elhitette: miszerint Veronában kongresszus ült össze a magyar ügyek fölött hatarozandó…

*

Azonban hirtelen egy nevezetesebb esemény vonta magára a közfigyelmet, – a *szolnoki csata.*

Míg Vécsei a szolnoki hídfő redoutjait tetszőleges támadásokkal ostromolva, az ott állomásozó Karger-féle dandárt foglalkoztatá, azalatt Damjanich Cibakházánál átkelve a Tiszán, oldalt rohanta meg Szolnokot, a vörössipkásoknak alig hagytak tennivalót, az előrehaladt szegedi kaszások elfoglalták a közéjök tüzelő agyúkat, míg a túlnyomó erejű huszárság a birodalom legszebb vasas ezredét a Zagyván keresztül úszva menekülni kénytelé.

A császáriak kénytelenek voltak a pozíciót elhagyni, mégpedig oly sietve: hogy még a Tiszán vert hidat sem volt idejök lerombolni. Vesztettek sok halottat és sok ágyút. A környék lakói három napig mind ki voltak rendelve a halottakat temetni.

Csata után Damjanich a nap hőseitől, a 3-ik zászlóalj vitézeitől kérdezé a magukat kitüntetettek neveit. Egy sem lépett elő: *„mindnyájan ott voltunk”* felelék.

„No, fiúk – szól Damjanich –, *e napért megérdemlitek: hogy friss szalmát kapjatok.”*

*

A szolnoki csata még *Dembinszky terve* volt. E csata után felfedezte tervét a kormányzónak.

Ez volt a terv.

„Dembinszky a fősereggel Kápolnánál megütközik a császári fősereggel, ütközet után visszavonul, mintha gyengének érezné magát, s ismét átveté magát a Tiszán Tiszafürednél. Az utána siető hadsereget Poroszlónál az ottani défilée-n képes leend tízezer ember feltartóztatni, ezalatt Damjanich Szolnoknál kitör s Dembinszky szüntelen detasírozva utána többi hadseregeit, lassanként a császá-

riak háta mögé kerül, s akkor elvágva a Pestre visszavonulhatás útját, ő fogja őket a Tiszának nekiszorítani, mely esetben, ha a császáriak a Tiszánál keresztül sem törhetnek, egész seregükkel veszve vannak.”

A terv így elmondva elég leleményes.

De ki volt feledve belőle azon eventualitás; hogy hát akkor mi történik: ha a császáriak őt nem követik Poroszlóra, ami úgy is történt.

Másodszor azon hipotézis, miszerint egyes hadseregeket Tiszafüredről Szolnokra lehessen küldeni, hajótörést szenvedendett azon körülményen, hogy tavasz elején a Tisza bal partja a szó minden értelmében *járhatatlan,* még Debrecen felé is csak nagy bajjal és roppant kerüléssel lehet Szolnokra jutni, egyenesen pedig éppen nem.

Dembinszky a helységek felől senkitől sem akart kérdezősködni, nehogy tervét elárulja, s csupán a térképekből dolgozott, ahol természetesen nem volt megírva: hogy az odarajzolt utak az esztendő bizonyos szakaiban tökéletesen járhatlanok.

Ezért történt a hirteleni visszavonulás, ezért a proviantnak a sereg után nem szállíttatása és más egyéb hibák mind stratégikus terv szerint történtek.

A szolnoki, mint általa tervezett csata után Dembinszky követelte Kossuthtól: hogy a fővezérségbe visszahelyeztessék. Kossuth megtagadta „már nem lehet” úgymond.

Erre Dembinszky egy levelet írt az elnöknek, melyben őt *gyönge, tehetetlen* kormányzónak nevezé, s emiatt Kossuth sokáig rejthetlen ellenszevvel viseltetett Dembinszky iránt, melyet még egy országgyűlési beszédében is nyíltan kifejezett…

*

Vetter ezalatt lement a seregek kormányzatát átvenni, de ha a télen ő mondta azt, midőn a hadvezérséggel megkínáltak:

„Amit más elrontott, azt én nem fogom átvenni.”

Most őneki mondták azt: hogy *„amit mi helyrehoztunk, azt neked nem fogjuk átadni.”*

Görgey még csak hidegen fogadta az új hadvezért, de Damjanich pláne goromba volt hozzá, elannyira: hogy Vetter a táborban *sárgaságba esett.*

Kossuth szerint Görgey alatt kellett 25 ezer embernek lenni, Damjanich alatt a másik 25 ezernek, s e két sereg fölött vezényleni Vetternek.

Csak késŏn vette észre a kormányzó: hogy minő recenzust gerjesztett e taktika által.

A környezet azt hitte: hogy Damjanich *oppozíció* fog lenni Vetter mellett Görgey ellenében, ha ez nem akarna engedelmeskedni, annál nagyobb volt tehát megzavarodása: midőn azt látta: hogy éppen Damjanich az, ki Vetter ellen felemeli fejét, s önszerencsétlenségére a környezet Damjanichot annyira népszerűvé tette: hogy most lehetetlen volt megtámadnia.

Megpróbálták ugyan *Vécseyt* följéptetni egy nyilatkozattal, melyben bebizonyítsa: *hogy a szolnoki csata babérai őt illetik,* nem Damjanichot: a nyilatkozat

ezen kezdődött: *„sic vos non vobis.”* – Vécseynek egyik segéde írta; azonban nem akadt szerkesztő, aki azt kiadta volna, *mindenik visszautasította.*

Eszerint semmi sem jött oly apropos a viszály kiegyenlítésére mint az: hogy Vetter megbetegedett, – betegsége ürügye alatt rögtön felmentették a hadvezéri terhes szolgálat alól, s kapott ahelyett egy igen cifrán hangzó címet „Főhaditervcsináló”.

Ez azonban nem történt hivatalosan. Vetter sohasem tétetett le, Görgey nem neveztetett újra ki, a kormány úgy viselte magát, mintha nem volna kedve olyankor beszélni, mikor nem hallgatnak rá…

*

Dembinszky egészen elmellőztetett.

A szolnoki csata bulletinje azt referálta: hogy Szolnoknál a lengyel vörössipkások igen jól viselték magokat, *csaknem mindenik sebet kapott.*

Egy reggelen, mikor e bulletin a Közlönyben megjelent, egy magyar hivatalnok találkozék a vendéglőben egy lengyel légionáriussal, s mondja neki a Közlönybe mutatva: „a lengyelek jól viselték magukat, *sok sebet kaptak.”*

„– Elhiszem, viszonza a lengyel, – *sebeket kaptak a lengyelek eleget,… és kapni fognak még többet … és nem is fognak egyebet kapni, mint sebeket…*”

XX.

(Legitimista követek Pesten és Debrecenben. Coup d'états-k, Marciális törvények. Követi epuráció. Kizárt képviselő. Debrecenbe szökött képviselő onnan ismét visszaszökik. Nagykállói vészbíróság egy fuvarost halálra ítél, s ezért feloszlatik. Nyáry Széchenyiről. Széchenyi őrült jóslata. Mostani lélekállapotja)

A székvárosnak a kormány általi elhagyásakor a *legitimista* követek egy része ottmaradt Pesten, mint *Szentkirályi, Deák, Klauzál,* mások egy időre félrevonultak; mint *Pázmándy, Zsembery,* a többi pedig követte a kormányt Debrecenbe, hihetőleg azon szándokból: hogy az ott predominálandó montagne-nak kontrapondiumul szolgáljon.

Ezeknek a tête: *Nyáry, Kovács, Kazinczy.*

Míg tehát a Pesten maradtak herceg Windischgraetzet iparkodták arra bírni: hogy a magyar nemzet irányában békítő politikát kövessen, azalatt a Debrecenbe távozottak a magyar kormányt tartóztatták oly lépésektől, mik e békítő politikát lehetlenné tegyék.

A mágnetikus korrelációt e kettős működés között lehetlen volt észre nem venni, de ha nem lett volna is, a gyanúteljes montagne figyelme odaképzelte azt: s hogy e működés alapjaiban semmivé legyen téve, *két törvénycikk* jött az országgyűlésen indítványba, külszínleg s a debatte-okból következtetve egészen más célú, más tárgyú, de valóban egyenesen, mint a békepárt törekvései ellen intézett coup d'état tekintendő.

Az első volt a *marciális törvények* életbe léptetése.

A másik a *követi epuráció.*

Amannak tárgya volt: vésztörvényszékek felállítása, melyek azon esetek felett ítéljenek, ha valaki az ellenségnek szolgálatokat tesz, *az ellenséggel összeköttetésbe teszi magát,* rossz híreket terjeszt s. a. t.

Mindezeknek büntetése halál.

Emez kizáratni rendelé mindazon képviselőket a képviselőtestületből, akik a *legrövidebb határidőre ott meg nem jelentek.*

Annak célja volt a debreceni legitimistákat zárni el minden kibékítő közbenjárásoktól, emennek a kibékítő eszközöket zárni el tőlök.

Mindkét törvénycikk erős ellenzésre talált, s csak miután lényeges módosítványok jöttek közbe, bírt keresztülmenni a képviselőházban.

És egyikkel sem lőn az a cél elérve, amelyik irányozva volt. A békepártiak többséget csináltak maguknak a parlamentben, s a pártjukhoz tartozó követekből annyit fogadtattak el az országgyűléssel kitűzött határidő után is, amennyit akartak, s a vésztörvényszéket kinevették.

Az irányzott cél helyett azonban egészen más következett a kivételi törvényekből.

Nehány esemény megmagyarázandja: hogy mi.

Egyike a legszélsőbb montagne-ból való képviselőknek nem jelent meg a határidőre, s kitöröltetett. Ez a követ azalatt otthon volt megyéjében, ott népfelkelést rendezett, szabadcsapatokat alakított, a hódolatot a tisztviselőséggel megtagadtatá, egyszóval a legerősebben dolgozott a forradalom kezére, azonban nem jelent meg, tudósítást Debrecenből nem nyerhetve s kitöröltetett, a montagneardok azt hitték: hogy hazaáruló; a legitimisták pedig nem bánták, ha elmarad, s senki sem szólt mellette.

Egy másik, kit a császáriak mint a legveszedelmesebb főnökét a forradalomnak köröztettek, üldöztek, háromhónapi bujdosás után, bevándorolva tíz vármegyét, számtalanszor kitéve magát a legnagyobb veszélyeknek, végre sok szenvedés és kiállott félelem után eljut Debrecenbe s belép egyik békepárti ismerőséhez, ragyogó arccal jelentve: hogy végtére ezer veszélyen keresztül idejutott.

– No, hisz ide éppen jó helyre jöttél! – mond az neki. – Itt fognak meg, ha még sehol meg nem fogtak. Te hazaáruló vagy.

Az ember nem hitt a hallottaknak, azonban miután a hozott törvénycikkeket elolvasván, azoknak valóságáról meggyőződött, szépen visszafordult, s szerencséjének tartá: hogy Debrecenből újra visszaszökhetett oda, ahonnan jött.

E törvénycikk következtében tehát a baloldal minden elmaradt követei kizárattak, míg ellenkezőleg a mentális rezerváták utat nyitottak a jobboldali elmaradozóknak.

A vésztörvényszékek életéből is vannak jellemvonások.

Így a nagykállói vészbíróság elé került egy fuvaros. Vétke ez volt:

Ahogy a császáriak Rimaszombatot odahagyták, egy tiszt a szállásán feledé kofferét. A szomszéd faluban megfogad egy árendást száz forintért: hogy hozza el utána. Az árendásnak nem voltak honn lovai, felkeresett tehát egy fuvarost, adott neki tíz forintot és a tiszt levelét, s beküldte Rimaszombatba. Az úton feltartóztatják a fuvarost, meglelik nála a tiszt levelét, s mint olyan embert, ki az ellenségnek szolgálatokat tesz, elküldték a nagykállói vészbíróság elé. Az kénytelen volta vésztörvény illető cikkénél fogva az embert halálra ítélni. Ez nyugodtan fogadta ítéletét, levelet írt a feleségének, kérte: hogy hadd menjen gyalog a vesztőhelyig, mikor odaért, gyóntatójának azt mondta:

„– Uram, én egész életemben becsületes ember voltam, hazámat mindig szerettem és még most is szeretem. *Négy fiam van, kettő a honvédek között szolgál, megírtam nőmnek: hogy a másik kettőt is honának szentelje. Én ártatlanul halok meg.”*

Azzal letérdepelt és főbe lövetett.

Az eset lázasztó volt, – a kormány maga is visszarettent tulajdon institúciójától, s az említett vészbíróságot rögtön feloszlatta…

*

Midőn ez említett törvénycikkek az országgyűlésen keresztülmentek, Nyáry leveretve mondá társainak:

– Mindnyájunk között legboldogabb Széchenyi, hogy Isten nem engedte neki megláthatni jóslatai teljesülését. Minő büntetés volna rá nézve ha eszét visszanyerné.

(Midőn a szeptemberi napokban a néphez szónokló Kossuth fejébe Madarász *egy vörös tollas föveget nyomott,* Széchenyi e látványtól alterálva eszét vesztve s őrültsége első rohamaiban fölvitette magát a Lánchíd egyik oszlopzatára, saját hírnevének kolosszális monumentumára, és ott egy őrült zavart beszédet tartott, melynek egyes szaggatott tételeire örökké fognak emlékezni, akik azt hallották.

„Az én kedves kertem elpusztul…

Északról, nyugotról, délről és keletről vad, vérszomjú népek jönnek, *kiirtják az én fiaimat…* Ezt a szép várost lerontják, felégetik… Idegenek lesznek urai az elpusztult kertnek…

Ez a folyam vértől veresen fog folyni, messze, messze! véresen, tajtékosan… *És a vérhullámokból egy fő fog kilátszani, mely köztök úszik,* egy fő véres tollas föveg alatt *és azon főnek neve lesz a siralom* és *kétségbeesés. …”*

És a nemes grófnak még most sem engedi Isten: hogy jóslatát teljesülve lássa. Még most is sokat beszél *elpusztult kertjéről,* vérfolyamokról, *de nem haragszik többé senkire, aki magyar ember,* mindenkinek megbocsátott, *még Kossuthnak is. „Az is szerencsétlen* – úgymond, – *én-én vagyok egyedül oka mind e gyászesetnek!”*

És még most is azt mondja: hogy „nincs az Istennek több oly népe, mint a magyar! oly dicső – és oly szerencsétlen!”)

XXI.

(Érdemrendek kiosztása. Guyon, Mészáros, Kiss Ernő különféle sajátságú föllépései. Lenn az utcán. Fenn a kabinétben. Kossuth a megjelenőket hogy fogadja? Mészárossali tréfák. A sáros ember a parasztkocsin. Görgey belépte az elfogadóterembe, viselete. Kossuth az érdemjeleket feltűzi. Jelmondatok az egyes vezérekhez. Impozant jelenet Kossuth és Görgey közt)[15]

A kápolnai csata után egy napon a sereg notabilitásai összehívattak Debrecenbe az elnök szállására bizonyos ünnepélyes tény végrehajtása alkalmára.

Ez ünnepély, mint pár nap előtt nyilvánosan tudva volt, a *hadvezérek érdemrendekkeli feldíszítése* leendett.

K*lapka, Guyon, Mészáros, Perczel, Kiss, Görgey és Bem* voltak a feldíszítendők, kiknek ezúttal a második rendű érdemkeresztet kelle elfogadniok ezüst koszorúban arany kettős keresztet vörös szalagra fűzve.

Ezek közül Klapka, Perczel és Bem nem jelenhettek meg, az érdemrend helyökbe küldetett. Guyon pár nap óta már ott időzött Debrecenben, Mészáros és Kiss helyben tartózkodtak, s Görgey megígérte: hogy eljön.

Ez ígéretet még akkor tevé, mikor Kossuth Tiszafüreden őt nevezte ki fővezérnek, azóta történt: hogy Vettert ismét fölé helyezte, s most kíváncsi volt mindenki, ha eljön-e vagy sem.

A kitűzött nap reggelén a városház előtt, hol Kossuth lakott, nagyszámú kíváncsi tömeget lehete észrevenni, kik ott használni kívánták az alkalmat, melyben mindazokat megláthatják, akikről annyit hallottak beszélni, akikről annyit beszéltek ők magok.

Jött *Guyon,* kis szőke férfiú, merész tekintetű arccal, szürke piros zsinóros köpeny volt rajta, kísérő segédének akkor is fel volt kötve a jobb karja azon seb miatt, mit Branyiszkónál kapott, maga a branyiszkói hős hangos éljennel üdvözölteték, a tömeg lelkesedése miatt alig bírt utat törni magának a városház kapujáig. Így fogadták Miskolcon is, ahol a virágkoszorúktól paripája alig bírt haladni, karjaira fűzték, lova nyakára kötötték azokat a legszebb hölgykezek.

Később jött *Mészáros.* Alakja maga volt a szelíd rezignáció, ősz feje ősz szakállával lógott jobbra-balra, mikor járt, szelíd, vékony hangon, mely szinte meglep-

---

[15] Kinek naplójából e jelenetet átvevém, hihetőleg tévedésben lehetett az alkalom iránt. Tudomásomra a dekoráció alkalmával csak Vetter és Mészáros voltak Görgeyn kívül jelen. Kiss Ernő betegen feküdt, az országgyűlés elnöke vitte helyébe az érdemjelt. A kérdéses rencontre tán Görgey előbbi megjelenésekor Debrecenben történhetett. Mások, kik a dekorációi jeleneten ott voltak, szinte említik Görgey cinizmussal határos egykedvű magaviseletét, mint szinte azt: hogy Kossuth az érdemrend feltűzése alkalmával némi engesztelő szavakat intézett hozzája, de a többi jelmondatokra nem emlékeznek. Szerző

te az ismeretlent, viszonzá az ismerősek köszöntését, szokása volt szemeit kegyesen le-lehunyni, mint egy áldozatra vitt mártírnak. Senki sem gyanítá külső modoráról hogy egykor a csatában négy kozákot egymaga levágott. Az a jókedvű susogás hallatszott körüle, mely olyan embert szokott illetni, akit senki sem bámul, de mindenki szeret.

Azután jött *Kiss Ernő.* A finom arisztokrata aranyos molnárszínű mentéjében, mely a legfinomabb asztrahánnal volt prémezve, büszkén magasra tartott fővel jelent meg. Fénylő zöld kócsagja délcegen reszketett a kalpagja mellett, meg-megállt, kísérőihez egy-egy szót szólani, s szétnézett a nép között, mintha követelné azon bámulatot, mely önkényt támadt láttára a tömegben. Az aranypaszománt könyökeig ért már, minden új rangfokozat megszélesítette azt, tartani lehetett tőle: hogy ha ez így tart, nem lesz hely az öltönyön az aranyozásra.

Csak egy volt még hátra – *Görgey.*

Még nem volt Debrecenben, de azért voltak, akik hitték: hogy eljön.

Azalatt fenn a városház legnagyobb termében a favorizált követek s katonai rangviselők környezetében fogadta az elnök a feldíszítendőket.

Maga ezúttal a hasonló alkalmaknál használt közhonvédi atilla helyett fekete polgári öltönyt vett magára, s az érkeztek mindegyikének tudott valami lekötelezőt mondani.

Mészáros úgy lépett be, mint egy restelkedő, szemérmes vén fiú, aki nem bánta volna, ha szabad lett volna otthon maradnia, s egy különös köszönéssel félrevonult egy ablakmélyedésbe, magahoz húzva kardját: nehogy zörgés által figyelmet találjon gerjeszteni.

Annál büszkébben lépett be Kiss Ernő. Egy tanult udvaronc és önérdemeit érző katona feszes bókjával hajtá meg magát az elnök előtt, az elébe ment, kezet szorított vele, s igen kitüntető nyájassággal vezette környezetéhez, kikkel a tábornok rögtön otthonias beszélgetésbe elegyedett.

Ezalatt többen Mészárost fogták körül. Kötekedtek a jó öreggel, kérdezték tőle: hogy hadügyminiszter létére miért nem tart strázsát szállása előtt, mint Kossuth, Kiss Ernő s a többi tábornokok.

– Hogy is ne! – viszonza tréfásan a miniszter – *majd hogy a strázsák meglássák azokat a szép leányokat, akik hozzám járnak* s engemet ebben a tekintetben zsenírozzanak.

Ezalatt künn a városház előtt egy egyszerű zöldre festett parasztszekér állt meg, a lovakat *valami kopott őrnagyruhába* öltözött fiatalember hajtotta; minthogy a városház elé a néptömeg miatt nem lehete hajtatni, megállt szekerével az utca közepén, a gyeplűt odavetette hátul ülő kocsisának, s maga kiugrott a térdig érő sárba s könyökkel fúrva magának utat a néptömeg között, a városház lépcsőin elsietett. Alig vette más észre, mint aki mellett elsuhant.

Ki gyanította volna: hogy ez a kopott sáros ember *Magyarországnak első hadvezére – Görgey.*

Odafenn, meg sem törülve csizmáit, benyitott a fényes urakkal tölt terembe. Nagy csizmáiban csaknem nyakig járt, – az az őrnagyi ruha, mit múlt évi szemptemberben felvett s azóta le nem vetett, meg volt kopva minden oldalról, a

gallér aranyospaszományán már jobban látszott az ezüst, mint az arany, s egyik könyökére akkora folt volt vetve: hogy azt éppen nem lehete eltitkolni. Feje le volt nyírva csaknem kopaszra, nagy izmos kezei feketék, s egész alakja oly sáros, amilyen csak lehet valaki, aki tavasszal Tiszafüredtől Debrecenig a lovakat hajtja.

Amint belépett, akik nem ismerék, szinte kedvetlenül látták díszes társaságukban e ki nem kefélkedett alakot megjelenni, míg ellenkezőleg, ismerői, ezek közt legelől Kossuth, önkénytelen udvariassággal siettek őt elfogadni, s egy perc múlva mint futótűz terjedt el a körben: *„ez Görgey.”*

Mindenki rábámult, mindenki odatolakodott hozzá. Görgey jól tudta: hogy ezek közt egy sincs, ki neki vagy imádója, vagy halálos ellensége ne volna, de mindez őt legkisebbé sem látszott megilletni.

Kossuth mosolygó, lekötelező üdvözlését egy igen hideg feszes főhajtással viszonzá. Mészáros félig fölkelt székéről előtte, mire Görgey egy kissé megbillentette fejét, *de nagyon kissé.*

A főhadiparancsnok állt még útjában, Kiss Ernő. Görgey úgy tett, mintha a pompás, gálába öltözött arisztokratát észre sem venné, másfelé nézett, mikor mellette elment, de azon percben egy határozatlan gúnymosolyt lehete ajkain észrevenni. Egy foga hiányzott elöl, mely miatt úgy nézett ki ilyenkor, mint egy mosolygó leopárd.

Kiss Ernő nem várta ezt a bánásmódot, s egészen megütődve érzé magát általa.

– Hm. Pedig száztíz ágyút foglaltam el (Hab doch hundert zehn Kanonen erobert) – mormogta fogai közt.

Görgey levetette magát egy székre minden kínálás nélkül, nagy csizmáit hoszszan elnyújtotta s beszélt a hozzá legközelebb esőkkel, kik éppen nem voltak valami nevezetes emberek, míg a jelenlevő notabilitásokkal szóba sem ereszkedett.

Következett maga a cerimónia.

A tábornokok sorba álltak. Kossuth személyesen tűzte fel mellükre az érdemkereszteket, s mindeniknek monda aközben egy iránymondatot.

Első volt Mészáros.

– Az ősz becsületességnek! – monda az elnök, a koszorús keresztet mellére tűzve.

Azután jött Kiss Ernő.

– Az első győzelem hősének!

Utána Guyon.

– Az új haza legvitézebb fogadott fiának!

Végre Görgeyre került a sor.

Miért maradt végül, maga vonult-e hátra, vagy Kossuth hagyta őt utol?

Ő volt az utolsó a sorban.

Midőn Kossuth hozzá közeledett, a két férfi szemei találkoztak.

Görgey jóval magasabb volt Kossuthnál, ő le, Kossuth felnézett őreá.

És Kossuth kezei remegtek, és Görgey halavány volt, mint a fal, midőn az érdemrendet mellére tűzte.

Alig hallhatólag, megtört, elfojtott hangon mondá Kossuth:

– Engesztelődést a haza nevében…

A legközelebb állók közül is alig hallá egypár e szavakat, de mindenki odanézett és mindenki látta, mily kérve, mily engesztelően nézett fel Görgeyre Kossuth, nagy, beszédes kék szemeivel, mint reszketett keze annak mellén; és látta mindenki mily vad, mily megvető tekintetet vetett rá Görgey, mily névtelen dühvel álltak meg szemei mereven, az elnökre tekintve, azon emberre, kit ő úgy gyűlölt, kit oly kevésre becsült, kivel játszott, kit tízszer megharagított, s ugyanannyiszor egy szavával kiengesztelt, kit gyengének látott, ki őt saját hatalmával megkínálta, kiről tudva: hogy őtőle fél, mint senkitől a világon s mégis őhozzá ragaszkodik, mint senkihez a világon; – és akit a nép mégis bálványoz, szeret; míg őt alig emlegeti!…

Kik e percben Kossuthot és Görgeyt látták együtt, egymás mellett, azon jelenetet el nem fogják feledhetni soha.

XXII.

(Jellemvonások a magyar nép életéből. Zalai parasztkövetek. A szöktető lélekjelenléte. A furfangos polgármester. A sánta koldus. Az önkénytes a zsebbe dugott kézzel. A k…i gyermekek, a mignatur csata. A rabbi, Messiás neve, 666. Nőkatonák. A schwechati markotányosné. Czakó anyja)

Míg a felsőbb körökben, a kormánynál, a hadvezérek közt az önzés, visszavonás, nagyravágyás és pártfelekezetesség ily jeleneteket idéztek elő, ezeknek ellentétül két képet állítok elé, két képet, hol e szenvedélyek rosszul eső világa kimarad.

Az egyik a köznép, a közkatonaság, az áldozataiban mindég első, jutalomosztásnál mindig legutolsó osztály, melynek önzéstelen becsületességéről, honszeretetéről, józan eszéről, hősi tetteiről egy emberéleten keresztül lehetne adatokat gyűjteni, s még akkor sem bírná az ember egy tizedrészét azoknak, amik megtörténtek és elfelejtetének.

A hadvezérek számára akad historikus, a köznépről, a közkatonákról ki győzne beszélni?

Legyen e nehány feljegyzett adat a magyar nép dicsőségének hajótöréséből nehány megmentett deszkaszál.

Ez adatokat nem azért jegyzém fel, mintha ezek volnának a magyar népélet legfényesebb vonásai, hanem egyedül azért: mivel még ezek sehol sincsenek megírva…

*

Zala megye jó távol esik Debrecentől, közte fekszik a Duna és Tisza és a Duna-Tisza között a császári hadsereg.

Mégis minden héten jöttek fel onnan *közönséges parasztemberek* Debrecenbe, megtudandók: hogy állanak ott az ország ügyei? Ott a kiadott proklamációkat, hírlapokat, tudósításokat elrejtették jól igénytelen zsíros szűreikbe, s úgy tértek vissza ötven mérföldnyi távolban lakó társaikhoz, tudósítást hordva nekik a magyar kormányról.

A falvak népei összehordták számokra a nehány forintnyi útiköltséget, s a közrendi szegényember gyalog felvándorolt Debrecenbe nehány forintjával. Senki sem kötelezte rá, senki sem jutalmazta meg érte, még csak a nevét sem írták ki az újságba, s a szegényember mégis oly híven elvégzé a rábízottakat, oly ügyesen, oly óvatosan.

*

A Pest körüli falvakból hetivásárokra bejárt a környék földműves népe. Mikor viszszafelé jöttek, hánynak ült szekerén egy-egy szökevény honvéd, zsíros gubába

takarva, vagy egy előkelő úrihölgy, hátán puttonnyal, feje tarka kendővel lekötve, ki férjét indult el keresni a magyar táborban!

Egyszer egy ily paraszthoz egy jólöltözött férfi közelíte, s félrehívta, megszólítá.

– Kend jószívű embernek látszik, földi…

– Mért volnék rossz, jó uram? Magamnak vagyok jó, ha vagyok.

– Lehetne-e kenddel egy okos szót szólni, földi?

– Csak tótul nem, nagy jó uram.

– Tudja meg: hogy én üldözött ember vagyok, akit a városban mindenütt keresnek.

– Hát ne maradjon itten.

– Kivinne-e kend engemet magával?

– Hogyne vinném…

– De ha elfognak bennünket…

– Már uram, *ha ön feláldozhatja magát, én is feláldozhatom magamat,* hat porontyom marad árván, az Isten majd apjuk lesz nekik.

S azzal beletakargatta a szökevényt egy gyékénybe, odatette maga alá, ráült és hajtatott vele kifelé a városból.

A lineánál megállítják a határőrök, s elkezdik szekerét összevissza kutatni.

– Hát ebben a gyékényben mi van? kérdi egy, úgy néz ki, mintha ember volna benne.

– Hát persze, szól lélekjelenléttel a pór, Kossuth van benne maga.

Az őrök nagyot nevettek a tréfán, megveregették a tréfás öreg vállát, az pedig lovai közé vagdalt és elhajtott danolva, fütyölve, mint aki most jön legjobb kedvvel a kocsmábúl…

*

Egy osztrák tábornok egyikére a legnépesebb magyar városoknak egy peremptorius parancsban ráizent: hogy számára legrövidebb idő alatt hatvanezer részlet szénát s annak megfelelő zabot készen tartsanak.

A polgármester legnagyobb utánjárás mellett sem bírt a kitűzött időre ötezer részletnél többet kiteremteni, s egész deferenciával tudósítá a tábornokot: hogy a tervezett és effektuált számok között rettenetes nagy a különbség.

A tábornok azt izente vissza: hogy ha a kívánt mennyiségből csak ötven részlet fog is hiányzani, a polgármestert felfüggeszteti s a várost megsarcolja.

A népség megértve e vigasztalást, azt mondta rá: hogy miután a hatvanezer részletet semmi esetre sem lehet előállítani, s eszerint a várost úgyis mindenesetre megbüntetik, tehát mármost a meglevő ötezer részletet sem küldik el, mert úgyis mindegy.

Azonban a polgármester okosabbat gondolt. Megtudva: hogy a szomszéd városban a horvátországi bán állomásoz, egy deputációval átment hozzá, s igen nyájas üdvözlettel kívánta nála tiszteletét tenni. A bán éppen jókedvében volt. Megtetszettek a zsírosszájú magyar emberek neki. Sokat beszélgetett velök, egészen megszerette őket.

– Csakugyan egyedül azért jöttek önök – kérdé –, hogy velem találkozzanak?

– Sőt még valami másért is. Vagy ötezer részlet szénát készítettünk össze excellenciád hadserege számára, azt kívántuk átajánlani.

Az altábornagy még kellemesebben lőn meglepetve a megelőző kedveskedés által, most már még barátságosabban marasztotta látogatóit; de azok már akkor kászálódni kezdtek, kalapjaikat vették.

– Hova sietnek olyan nagyon?

A deputáció úgy tett, mintha átallaná megmondani végre nagy unszolásra a polgármester így szólt.

– Már csak nem akartuk megmondani, de ha excellenciád parancsolja, hát legyen: – ide kellene mennünk a szomszéd városba: ez – s ez – tábornok úr el akarja tőlünk magának vitetni azt a szénát, amit mi ideszántunk. Elmegyünk hozzá, – akárha becsukat is bennünket, nem tehetünk róla, de mi egyszer azért kuporgattuk, hogy ideadjuk.

Az altábornagy elbocsátotta őket, „csak menjenek haza, semmitől se féljenek – monda –, majd elvégzi ő azt maga a tábornokkal”.

Csakugyan fel is küldé a tábornokot Budára, s azóta mindig őszinte pártfogója volt a barátságos magyar városnak.

Ezen jelenet ugyan költőibb végű lett volna, ha a polgármester az egész várossal kaszára kapva magát leaprította és a várost felgyújtotta volna, s voltak nevezetes emberek, kik apprehendálták tőle: hogy ezt nem tevé, én azonban ezen eljárását sokkal eszélyesebbnek találom…

*

A pesti vámnál gyakran lehete egy *sánta koldust* látni, ki két mankóra támaszkodva nagy kínnal vonszolta odább nyomorék testét, bozontos haja, szakálla, rongyokba kötözött zsugorult lába, silány öltözete s beteg arcszíne mellett nem volt szüksége a járókelőket könyörre szólítani, mindenki önkényt veté neki alamizsnafillérét. A vámsorompónál rendesen leült, mielőtt kiment volna a városból, bizonyosan megpihenni a fáradtság miatt, messze lakott a líneán kívül egy bódéban, az őrökkel néha beszédbe elegyedett, nehéz, fuldokló hangon panaszkodott előttük az élet nyomorúságairól, a hideg napokról, a krumpli drágaságáról s más impolitikus dolgokról; azután ismét odább vánszorgott, köhögve és nyögve, mint egy halálos beteg.

Ki ismerte volna meg egy pár nap múlva ezt a nyomorékot, amint a debreceni városház lépcsőin délceg léptekkel sietett fel, két-három fokot lépve át egyszerre, fején angolos utazósipka, kezein finom kesztyűk, szemén kék szemüveg, öltözete meleg és divatos útiruha, s mikor az elnök előszobájába lépett oly erős dörgő hangon beszélt: hogy a harmadik szobában is meg lehete érteni.

Két nap múlva ismét cammogott vissza a nyomorék, felzsugorult lábbal Pest kapui felé, kinézése még szánalomra méltóbb volt, mint azelőtt. A vámsorompónál ismét leült, s oly átalkodottan köhögött: hogy alíg bírt szóhoz jutni, akkor is oly rekedt hangon beszélt: hogy senki sem értette.

– No, még ez sem messze viszi a csontjait – mondá a vámőr, a nyomorék rettenetes köhögését hallva, míg az ember nagy kínnal ismét felvánszorgott, mankóit hóna alá fogta s mászott nagy lassan odább.

…Azok a mankók belülről ki voltak üregítve, azokban hordott veszélyes iratokat a kém majd ki, majd be…

*

A hadfogadó térparancsnoknál egy szép *fiatalember* jelenti magát, be akar állani köztüzérnek.

A magyaroknál nem voltak igen válogatósak a katonák elfogadásában, az asszentálandónak nem kellett levetkeznie, kivált oly esetekben, midőn az ajánlkozó egyéniség külseje elég izmosnak látszott.

A toborzó parancsnok befogadta a fiatalembert, mire az arcán rendkívüli vidámsággal hirtelen távozni akart.

A parancsnoknak csak ekkor tűnt fel: hogy a fiatal önkéntes *egyik kezét szüntelen zsebében tarja.*

– Hol tanulta ön ezt? Feljebbvalója előtt zsebbedugott kézzel jelenni meg?

A fiatalember eltitkolhatlan zavarba jött e szavakra.

– Tegye ön a kezét a zsinórra, tanuljon emberséget! Az önkéntes egyik kezét a zsinórra tette.

– A másikat is!

A fiatal csak nem akarta a másik kezét előhúzni, végre a jelenvolt káplár vonta azt ki zsebéből.

Azon a karján már nem volt keze. Még Mórnál elvágták azt a viadalban, s elfogván Pozsonyba vitték, ott alighogy kigyógyult, rögtön megszökött, s újra felkereste a magyar tábort. Azt hitte: hogy mint tüzér, fél kézzel is tehet még szolgálatokat.

*

Egy k…i családapa fiával együtt beállt az önkéntesek közé. Kis hétesztendős fia, látva apját a háborúba készülni, odasimul hozzá s kérdezi:

– Édesapám, nem jönnek az ellenséggel *kisgyerekek?*

– Minek neked azok a kisgyerekek, édes szolgám?

– Én meg azokkal szeretnék verekedni…

Az ottani fiúk ötévestől kezdve tízévesig, mikor a császáriak a várost megszállották, ezerenként összecsoportosulva kimentek a város alá, magukat két seregre osztották, s ott dob- és trombitaszó mellett ütközetet csináltak, néha a csata egész délután tartott. Fegyvereik botok voltak, ágyúik kövekkel megrakott talyigák, puskáik hasított faparittyák. Egy ízben egy egész városrészt támadtak meg, a *cigányvárost,* melynek minisztériuma meg akarta tagadni a fegyveres erőnek határain átvonulását; a vezérek ezt casus bellinek deklarálták, s miután a kérdéses terrénumot kellőleg blokírozták, egy előrebocsátott hatályos

bombardement után rohammal bevevék, lakosait részint expatriálták, részint hadifoglyokká tevék; a rendőrség intervencióját célirányos parittyatűzzel visszautasíták, s a pozíciót mindaddig megtarták, míg professzoraik ott a hely színén meg nem jelentek, s akkor is csak egy általános amnesztia föltétele mellett kapituláltak, mely kölcsönösen ratifikáltatott is.

… A fenn említett családapát Verbász alatt, midőn fia mellett csatáza egy ágyúgolyó fiával együtt elsodorta. Mindkettőnek egy percben zúzta szét fejét.

*

Egy rabbi arról prédikált hitfeleinek: hogy Kossuth az a Messiás, akire eddigelé vártak. Mert a hagyományok könyvében a többi ismertetőjelek között ez is meg van írva:

„Ennek néve lészen hatszáz hatvan hat."

S aztán kiszámítá.

„LVDVIg CossVth

Ez annyi mint = DCLVVVI = 666."

Hitték-e ezt a zsidók vagy nem? Annyi bizonyos, nagyon ragaszkodtak hozzá…

*

A magyar hadseregben több nő szolgált férfiruhában.

Majd mindenik hadtest katonái emlékeznek egyre, s tudnak róla csodás anekdotákat.

…Losonc mellett egy tehetős arisztokratának volt két szép leánya, egy éjjel mindkettő elment hazulról. Az apa sokáig nem tudott róluk semmit, hónapok múlva hallotta meg ismerősöktől: hogy mindkét leánya vitézül küzd a magyar hadseregben. Sohasem tértek vissza az apai házhoz.

…Szegeden lehete látni a Bocskai-huszárok között egy szép fiatal barna lányt, hajdú lány volt, már akkor őrmester rangot viselt, a szőregi csatában elesett, egy golyó szívén ment keresztül, ottmaradt a sáncon fekve. Maga az osztrák tábornok is megállt holttesténél, amikor arra ment.

…A vadászezredben volt egy fiatal lány, hadi érdemeiért főhadnaggyá lőn kinevezve. Jegyben járt a kapitányával. A kápolnai csatában golyózápor közül hordta ki a sebesülteket.

…A Nemzeti Színháznál is láthatni egy volt huszárhadnagyot. Most vaudeville-énekesnő.

Hát a *markotányosnék?* ezen eredeti kiegészítő része egy hadseregnek, kiknek pálinkás hordója gyakran egyenlő szolgálatokat tesz a csatában a muníciós szekerekkel.

Bár nem vesznek részt a csatában, nekik is ott kell lenniök, ahol legnagyobb a veszély, mert hisz az ágyútűz meleg, s a katona megszomjazik benne, s ha ilyenkor egy ital frissítőhöz juthat, új életre, új erőre kap tőle.

A schwechati csata idején egy markotányosné ott forgolódva a huszárok körül, hol legsűrűbben hullottak a golyók, figyelmezteték a jó hadfiak: hogy menjen az útból, mert még valami éri.

S íme alig mondá ki: hogy „nem megy”, jön egy hatfontos golyó, s éppen a háta mögött esik le a földre.

A föld ekkor éppen rendkívül sáros volt. A puha földrétegből nem ugrott el oly erővel a golyó, mintha kemény földre esett volna, de annyi demonstrációt mégis tett: hogy a markotányosné háti kosarát meglökve, azt kosarastúl vagy három lépésnyire eltaszította.

– Ejnye! – kiált fel az szidva a tovaguruló gömböt – inkább magamat ütött volna agyon, minthogy valamennyi pálinkásüvegemet összetörte.

Kívánsága nemsokára betölt. Ugyanazon huszárok, akik akkor figyelmezteték, mikor egy óra múlva visszavonultak, az árokban látták fetrengeni a markotányosnét. Egy golyó mindkét lábát elszakította. Könyörgött nekik: hogy öljék meg, s harminc pengőforint van a keblében, azt vigyék el, nehogy üldözőiknek maradjon.

*

A magyar literatúra egyik legnevezetesebb egyénisége, a drámaköltő *Czakó* szerencsétlen vége eléggé ismeretes.

Tán szándékosan, vagy tán véletlenül egy délután legjobb barátai körében főbe lőtte magát.

Az országos megsiratottnak szegény édesanyja maradt, ki mindennapi szűk keresete megtakargatott filléreiből hosszú év alatt egy kis összeget szerezgetett, melyet egyetlen fiának elhagyott, elfeledett sírhalma fölé emelendő *márványemlékre* szánt.

De eljöttek Magyarország siralmas napjai. A kétségbeesett hon segélyért kiáltott fiaihoz, leányaihoz…

A szegény asszony – ha még egyetlen fia élt volna, azt adta volna áldozatul, – de már az meghalt, el is volt temetve, el is volt feledve.

– Hadd maradjon sírja jeltelenül – mondá az asszony, s odaadta egyetlen fia *síremlékére* könnyek között takargatott pénzét.

A sírhalmot simára tapodták az idők, és a szegény asszony áldozata is hiába esett…

*

Évek múlva, századok múlva lesz mit beszélni az unokáknak apáik tetteiről, s akárminő sorsra lesz hivatva a jövő nemzedék, tán meglehet: hogy megátkozandja apáit, de szégyenelni nem fogja őket.

Nem a vezetők voltak a nagyok: a nép volt óriás, mely őket fölemelte. Ha tudtak volna oly készek lenni az áldozatra a legelsők, mint a legutolsók, nem folyt volna ki annyi drága vér, – és nem folyt volna ki hiába!

*

A másik képpel, melyet a kormány körüli pártos viharok ellentéteül állítani ígértem, adós maradok.

Ez az indifferens foule képe. És e kép ismét nem a köznép rétegeiből van véve. Legkitűnőbb alakjait az ország képviselői teszik és előkelő hivatalnokai.

Akik emlékeznek a Fürdői Körben naponta láthatott jelenetekre, tudják: hogy mit értettem. Rút terrénum. Ne lépjünk bele. E kép leírásával adós maradok.

XXIII.

(Politikai pártok Debrecenben. Enthuziazták. Demokratrepublikánusok. Flamingók. Girondisták, békepártiak. Nyáry. Kovács. Kazinczy. A békepárt elemei)

A debreceni országgyűlési pártok működéseiről alig van egyéb tudva, mint azoknak eredményei. De a februári kormánynyilatkozatok *az 1848-ki törvények nonplusultrájáról,* – majd a *marciális törvények,* – továbbá az *április 13–14-ki* események, – végre az *új miniszteri program:* – mindezek gyaníttatjak: hogy itt több különféle pártoknak kellett egymás ellenében működni, melyeknek amint különböző nézeteik befolyást gyakoroltak a kormány intézkedéseire, akként fejlettek ki azokból az egymással semmi logikai összeköttetésben nem levő események.

Nem lesz érdektelen a különböző pártokat, ezeknek elveit, egymás iránti viszonyait, s egyéniségeit nehány szóval megismertetni, mielőtt küzdelmeikre áttérnénk.

Legterjedelmesebb volt ezek között azon párt, mely mindenhez, ami Kossuthtól származott, föltétlen pártolásával járult, melynek egyetlen politikai nézete, egyetlen hitágazata, meggyőződése, jellemegysége ez volt: „mindent mit Kossuth mond, tesz, ír és gondol, föltétlenül pártolni, és benne megnyugodni.” Előttük kánon volt Kossuthnak minden állítása, mely ellen argumentumokat felhozni herézisnek, hazaárulásnak tartatott.

Ezen enthuziáltaknak nagyon hízelgett az, midőn őket Kossuth apostolainak nevezték. Ezen cím mellett minden politikai nézet, minden státustani tudomány, minden kombináció háttérbe szorulhat, ide nem kell egyéb, mint hőn ragaszkodni a kimondott új tanokhoz, azokhoz egy betűt sem tenni, azokból egy betűt el nem engedni, azokat hirdetni a halálveszély közepett, s ha kell, azoknak mártírjává lenni s a vértanú kínhalált eksztázissal, gyönyörrel fogadni el.

Különbség csak az volt közöttük: hogy míg az evangéliumi apostolok mesterük mennybemenetele után kezdék el leghatalmasabban hirdetni a népeknek a megváltó tanait, – addig Kossuth apostolai, az ő eltávoztával, őt nemcsak megtagadták, amire tán a körülményekben találhatnának okot, hanem azonfelül oly kisszerűen anekdotáznak róla: hogy nem egyszer Kossuth politikai antagonistái kénytelenek őt, kit mint politikust a nagy apostoli zélus miatt meg nem támadhattak, *mint embert* tulajdon apostolai ellenében mentegetni.

Másik párt volt az *enunciált republikánusok* partja.

…A fentebb említett pártnak azért nem tudok semmi címet adni, mert az véleményeit annyiszor változtatta, ahányszor Kossuth különböző nyilatkozatot tett.

1848 júliusban Kossuth a még akkori koronaherceget ajánlotta magyar királynak, és kinyilatkoztatá: hogy a magyar nemzet általánosan monarchiai érzelmű.

Ekkor az enthuziasták pártja határozottan monarchia érzelműnek vallá magát.

Tíz hónappal később Kossuth elszakadást hirdetett az ausztriai háztól. Az obligát tömjénezők pártja ekkor decidált republikánusnak érzé magát.

Rövid időn Szemere kihirdeti demokrat republikánus programját, és Kossuth a programon nagyon megütközik. Az enthuziasták pártja ekkor aztán igazán nem tudta: hogy republikánus-e vagy monarchista.

A régi *republikánusok,* a soha sem ingadozott szigorú demokraták pártja mindenha a legnagyobb minoritásban sínylett.

Egy klubjok volt: *„demokrat republikánus társulat”* név alatt, mely szüntelen zárt gyűléseket tartott, szüntelen titkolózott, fontos képeket csinált, de azonkívül soha sem adta életének semmi jelét.

Elnöke az ősz *Újházy* volt, kinek cátói szigorúsága igen zsenírozta az egyes tagokat. Ezek örökös oppozícióban éltek mindenkivel, aki hozzájok nem tartozott, magával Kossuthtal is. Minthogy sem hírlapi orgánumok, sem hatályosabb szónokuk nem volt, igen kevés sikert tudtak előhozni.

Következnek a *flamingók.*

Ó, e párt igen mulatságos népekből volt összeszerkesztve! Nevét úgy szerezte: hogy prozelitái vörös tollat viseltek kalapjuk mellett, s merő tollrokonságnál fogva elneveztettek flamingóknak, mint amely maradarak szinte vörös tollat viselnek.

Sem az enthuziasták, sem a republikánusok pártjával nem akarom őket öszszezavarni, az enthuziastákat Kossuth személye iránti ragaszkodás tevé a forradalom résztvevőivé, a republikánusokat elvbeli meggyőződés, a flamingókat dicsvágy, haszonlesés. Az első párt föláldozta az önvagyonát – vezéreért, – a másik hazáját – elveiért, – ez a harmadik pedig iparkodott hasznát venni az áldozatoknak. Az első párt szilárd, hű támasza, – a másik alkalmatlan ellenőre, – a harmadik hűtelen szolgája a fennálló hatalomnak.

Lássuk őket közelebbről.

Ama *képviselő,* ki az országgyűlésen filippikát mond azon kollégák ellen, kik akadályok miatt el nem jöhettek Debrecenbe, s kinek zsebjében háromféle külföldi passzus fülel, s lakása udvarán éjjel felszerszámozva állnak a lovak, ha valami fenyegető hír nesze érzik… Ez a flamingó.

Azon *terrorista,* ki szüntelen guillotinról, akasztófáról, véleménykiirtásról beszél, s mikor egy követtársa által, kit jellemében megsértett, párbajra hívatik, azt feleli: hogy *„neki nem elve a párbaj”* s cravaillt csináltat a kihívó ellen. … Ez a flamingó.

Azon *kormánybiztos,* ki enorm összegeket kezel s nem számol rólok, vígan, bánat nélkül éli világát, úszik mindennemű bőségben, s mikor az előrehaladó hadsereg háta mögött egy-egy város elmarad, elővesz a hivatalnokokat érte: hogy miért maradtak meg hivatalaikban a császáriak alatt? S midőn valamelyik azzal találja magát menteni: hogy családja, gyermekei vannak, kiknek kenyeret kellett adnia, azt feleli rá nagy mérgesen: *„ment volna koldulni!”* éppen csak hogy azt nem teszi hozzá: „valamint én” … Ez is flamingó.

Azon *hivatalnok,* ki dühös dikciókat tart a hivatali inkompatibilitás ellen, s nem engedi meg: hogy egy ember két hivatalt viseljen, s mikor figyelmeztetik rá: hogy ő éppen hármat visel; „hja, annak úgy kell lenni” felel rá mosolyogva… Ez is flamingó.

Azon *katona,* kit ha beszélni hall az ember, azt hiszi: hogy ez mindig vérben fürdik, s kit, valahányszor ezrede csatába megy, mindig Debrecenben látni. …

Azon *főtiszt,* ki már negyedik rangbeli előléptetését sürgeti, s ki a csatát rendesen szekere mellől nézi…

Azon *csapatvezér,* ki erőnek erejével csatát kezd olyan népekkel, melyek már félig kibékültek, s mikor azok megrohanják, maga elfut, csapatját ott hagyja veszni mind… Ezek mind flamingók.

Azon *demagóg,* kinek világért sem az a hivatása: hogy a népet halálos ellentállásra hívja fel, hanem csupán azon ártatlan cél elérése, miszerint valamely publikus egyéniségnek, aki által valamely személyes ügyben rövidséget szenvedett, magához hasonló derék emberek által, kik sokan egy rakáson, setét éjjel és ahol semmi veszedelem nincs, mind igen bátor egyéniségek, – macskazenét adasson… Ez is flamingó.

Azon *újságíró,* ki rettenetes hadat indít egész Európa ellen, alkotmányokat készít a föld minden népeinek; csatarendbe állít minden addig született és még meg nem halt férfit, nyílt leveleket ír minden uralkodó fejedelemhez, bámulatos lélekjelenléttel hirdet soha meg nem történt dolgokat, egy tollvonással semmivé teszi a haza és külföld legnagyobb embereit, peremptorius izeneteket küld a hadseregre, lemennydörgi az országgyűlést és ír sok más egyéb nagyszerű dolgokat, melyeket mind – senki sem olvas… Ez is flamingó.

És végre: ama *miniszter,* ki előtt sok ideig senki sem jó hazafi, senki sem becsületes ember, senki sem tiszta karakter, ki vele nem egyenlő, s kire utoljára oly tények sülnek ki, miként az országgyűlés határozatából a megyei fiskus Ulászló király büntető törvénye azon cikkét kívánja rá alkalmazni, mely az ily vétkek büntetéseül *karóbahúzatást* rendelte.

…Ez már aztán a *flamingó király.*

E három külön párt ellenében álltak azok, kiket együttvéve megszoktak *„békepártnak”* nevezni, s kiknek elveikről, működéseikről ez ideig a legkülönbözőbb vélemények terjedtek el.

Eleinte e párt csak mintegy konszolidálatlan oppozíció kezdett itt-amott feltűnni a kormány ellenében, csupa negációkban mutatva életjeleit, mint például akkor, midőn a Debrecenbe jövetel első napjaiban a rendőrfőnök rendelete folytán megtiltatott a képviselőknek a városból útlevél nélkül bárha csak séta végett is kimenni. Később azonban, midőn nehányan e párt kitűnőbb celebritásai közül pozitív elvekkel kezdtek föllépni, az egy erős kompakt testületté kezdett szilárdulni, melyet inkább a körülmények, mint elvek hasonlatosságánál fogva „gironde”-nak szerettek nevezni.

E párt legnevezetesebb egyéniségeiül három képviselőt lehet feltüntetni. *Nyáry Pált, Kovács Lajost, és Kazinczy Gábort.*

Mindhármat tiszta elvrokonság köté e párt ügyéhez. Ez elv volt: *„Magyarországot kibékíteni Ausztria iránt és Ausztriát Magyarország iránt.”*

Hanem e három férfi személyiségei merőben különböztek egymástól.

Közöttük legnagyobb tekintéllyel bírt Nyáry, veszélyekben tanúsított személyes bátorsága, impozáns magaviselete elhatározó percekben, kíméletlenséggel határos szigorúsága, s egész életének becsületessége sok tisztelőt szereztek személyének, még Kossuth legközelebbi környezetében is, sőt Kossuthot magát sem veszem ki azok közül, akik ragaszkodtak hozzá. Ellensége minden nagy szavaknak, a kormányt, melynek sokáig tagja volt, mindenkor iparkodott oly intézkedésektől visszatartani, melyek a magyar nemzet sorsát kockára tennék, annak egyes tagjait, magát Kossuthot számtalanszor megtámadá és kontrakarírozta kabineti ügyeikben, mint az a szabadcsapatok, népfelkelések, 1 és 2 forintosok kiadása, vésztörvények, képviselői epuráció, kormányhírlapi cikkek, financiális ügyek, hivatalnoki visszaélések, s más több kormánypolitikai lényeges kérdések irányában történt.

Az általa gyakorlott oppozíció azonban sokkal erősebbnek látszott benn a kabinetben, mint a parlamentben, ahol a határozottabb fellépéstől azon eszme tartóztatta vissza: miszerint félt, hogy Magyarországot önkeblében keletkezendő polgárháborúra találja vezetni általa, emiatt gyakran a legvilágosabb provokációkat, a legkínálkozóbb alkalmakat elbocsátá a kormányon megszilárdult párt leküzdésére, s bár a békepárt őt tartá vezérének, ő valóban nem tette magát azzá.

Egészen más taktikája volt Kovács Lajosnak.

Ez a finom politikus sok ideig nem támadta meg egyenesen Kossuthot,[16] hanem hogy annak befolyását a bizottmányban neutralizálja, pártfeleit. Az országban nagy név volt Kossuth, de a bizottmányban csak egy szavazata volt, mint Nyárynak, mint Madarásznak, mint a többinek. Madarász szavazata mindenha az övé volt, ha Madarász ott nincs, Kossuth állandóul kisebbségben marad a kormányon, tehát Madarászt kellett megtámadni: hogy Kossuth korlátozva legyen.

Míg tehát Nyáry merő dacos erélyben mutatta Kossuth iránti ellenállását, az alatt Kovács a rendőrfőnököt támadta meg, annak sem rougerepublicain elveit, ami akkori időkben nagyon merész és eredménytelen kísérlet leendett, hanem majd tehetségeit, majd eljárása módját, majd midőn rést kapott hozzá, jellemét s ezen az úton célt is ért.

E kettő modorát egyesíté Kazinczy.

Kíméletlen, mint Nyáry, eszközökben kifogyhatlan, mint Kovács, versengésre kész mindenkivel, kit elveinek ellenéül ismer, minden alkalmat, minden nemét a fegyvernek felhasználó, melyben ellenök felléphet, a fanatizmusig határozott karakter, kinek elég bátorsága volt egykor teljes konferencia előtt kimondani e szavakat:

„Én tetőtül talpig monarchista vagyok most is.”

Gyűlölője a politikai parvenüknek, ész- és becsületarisztokrata.

[16] Mindaddig, míg csupán honvédelmi bizottmányi elnök volt.

A párt további alkatrészei különféle elemekből voltak szerkesztve.
Az elvileg kimondott *sibbolet pártolóin* kívül ide csatlakoztak azok: kiket az *ellen-pártok visszaélései* azok elleneivé tőnek, –
Kiket *egyéniségi hajlam,* bizalom valamelyik pártfőnökhöz csatolt, –
Kiket ellenkezőleg *személyes ellenszenv* índított harcba túl-pártok főnökei ellen, –
clairvoyantok, kik a folyó politikai elvekben a haza elvesztét hitték látni, –

monarchisták, kik az eddig látott reszpublikákban nem sok garanciát találtak az alkotmányosságnak, –

arisztokraták, kik rosszul érzék magukat a szociális tréfák inzultusai miatt, –

idealisták, kik tetszettek maguknak a girondismus szerepében átellenben a pszeudo-Muratokkal, –

táblabírák, régi, diétáról diétára szálló pártszenvedélyek örökösei, –

üldözött, persziflált egyéniségek, kik oltalomért menekültek e párt védő karjaiba, –

ősjellemek, kikben az új politikai tanok nem találtak visszhangra, –

észarisztokraták, kiket bántott ellenfeleik palástolatlan ismeretlensége, –

határozatlan jellemek, kik szerettek volna mindenkivel jó egyetértésben lenni, ma itt, holnap amott láthatók, –

s elvégre, mindazok *akik féltek* a dolgok kimenetelétől, s hitték: hogy jöhet idő, midőn egy békülni akaró párthoz tartozásban mentségüket találhatják.

XXIV.

(Nyáry és Kossuth környezete. Nyáry elleni intrikák. Hír Kossuth megmérgeztetési tervéről. Áltudósítás Pestről. Megbukott buktatási kísérlet. Egy esemény Batthyány életéből)

Míg a békepárt *Madarászt* iparkodott a kormányról eltávolítani, saját elveinek ezáltal többséget szerzendő a kormányzatban, azalatt az ellenpártok is tudták: hogy mit kell tenniök? s minden törekvésüket odairányzák: hogy ők meg másfelől *Nyáryt* mozdítsák el a kormányról.

Azonban egy embernek, kinek mind polgári, mind politikai múltja feddhetetlen, kevés megtámadható oldalai vannak, kivált midőn egyfelől a nevéhez ragaszkodó pártok, másfelől a hazában egyetlen adminisztracionális talentuma a kormányzatra nézve csaknem nélkülözhetetlenné tevék.

Kossuth legközelebbi környezetében is sokan voltak, kik tiszteletüket nem tudták tőle megtagadni: s hogy később mégis ellene fordultak, annak okát egyenesen Nyáry kíméletlen modorában kell keresni.

Ő a hivatalnokok irányában kérlelhetetlen szigorú, pontosságot és tárgyismeretet követelő volt, mi Kossuth hivatalnokaira nézve nem kis alkalmatlanság volt, kik megszokták: hogy Kossuth mindent maga végezzen helyettük, úgy hogy gyakran az elnök reggeltűl késő éjszakáig *mindég írt,* nem lehetett vele semmiről beszélni, sok dolga volt, írt, – még az utalványokat is maga írta.

Egy este sok szekeres falusi emberek holmi szállítmányokat hoztak a kormánynak, az illető hivatalnokok restelték akkor átvenni a szállítottakat, s ott hagyták állni az udvaron a szekereket. Az éj hideg volt, a fuvarosok panaszt tettek Nyárynál a mulasztásért, mire az oly kíméletlenül lehordta a hivatalnokokat, hogy Kossuth egész családja összefutott a lármára.

Ez időtől fogva Kossuth környezete kérlelhetetlen ellensége lett Nyárynak. Favorit lapjaiban napról napra variálta fölötte az elméncségeit, szójátékait, iparkodott őt népszerűtleníteni s kicsinyes inszinuációkkal Kossuthot gyanakodóvá, féltékennyé tenni iránta…

Egy időben egy pesti hölgy **né, fiát keresendő, ki a magyar táborban mint huszártiszt szolgált, Debrecenbe érkezik, két nap ott van, harmadnap útlevelet vált a rendőrségnél, minthogy útlevél nélkül Debrecenből senki sem távozhatott el.

Ez esetet iparkodott Kossuth környezete Nyáry ellen felhasználni. Elhíresztelték a városban: hogy **né titkos megbízásokat hozott Nyárynak herceg *Windischgraetztől,* minek tartalma sem több, sem kevesebb, mint az: hogy Nyáry fogassa el Kossuthot s szolgáltassa a császáriak kezei közé. Mások ismét azt híresztelték: hogy **né maga van azzal megbízva: *hogy Kossuthot mérgezze meg.* Ezek a hírek aztán mindenféle alakban és variációban cirkuláltak.

Emberek állták el az utcán Kossuthnak az útját, kik térdenállva kérték: hogy őrizkedjék, mert meg akarják ölni, leveleket kapott Pestről, mikben kérve kérik: hogy vigyázzon az életére, ne bocsássa magához Nyáryt közel, vizitáltasson meg mindenkit, aki hozzá megy, hogy nem visz-e magával valami gyilkos eszközt, ágyút, rakétát, repülő mérget, vagy más afféle pokolművet?

Kossuth mindezen figyelmeztetések dacára nemcsak hogy nem őrizkedett Nyárytól, sőt az e tárgyban kapott leveleket is közlötte vele, amikor aztán mind a ketten jókat nevettek a tréfán.

Azonban két hét múlt el azóta: hogy **né útlevelet váltott a rendőrhivataltól Debrecenben, azóta bizonyosan hazaérkezhetett.

Két hét múlva tehát Pestről, egyikétől *Madarász hivatalos biztosainak* egy tudósítást kap Kossuth, melyben a sokrendbeli pesti titkos újdonságok végén ez volt olvasható:

*„**né is megérkezett Pestre titkos missziójából Debrecenből, s azóta minden nap látható herceg Windischgraetz előszobáiban.”*

Ez mégis több volt, mint elég arra: hogy Kossuthot gondolkozóba ejtse. Hivatalos tudósító tán mégsem fog *szemmellátott* dolgokat állítani, amik nem igazak?

Este a bizottmányi ülésben találkozik Nyáry Kossuthtal, az elnök félrehívja és kérdi tőle: hogy **né mikor távozott el Debrecenből?

Nyáry nagy szemeket csinál: *„Nem ment az innen el soha”* viszonza.

– Lehetetlen – szólt az elnök –, nekem mint bizonyosat írják: *hogy Pesten van.*

– Tessék odaküldeni szállásra és meggyőződni felőle: hogy mióta idejött, azóta nem csak Debrecenből, hanem a szobájából sem volt künn, mert – *folyvást betegen fekszik.*

És csakugyan e betegség okozta az egész zavart. **né kétnapi ottléte után útlevelet váltott Madarásznál; – amely nap el akart indulni, hirtelen megbetegedett, feküdt két hétig, Madarászék azt hitték: hogy elment, s csupa tévedésből sokkal korábban találták a relációt róla megíratni, mint kellett volna.

Az útlevelet Madarász adta ki, a tudósítást két hét múlva Madarász hivatalnoka írta; – az összefüggést itt nem nehéz kitalálni.

Kossuth bosszankodva nyújtá át Nyárynak a Pestről kapott levelet, melyben a tudósító pozitív tényeket állít oly személyről, aki ott sincs.

Nyáry végigolvasta a levelet, azután flegmatice visszaadta.

– Nagyobb baj ennél – úgymond –, ha a többi itt foglalt tudósítások is csak ennyire alaposak, mint ez a legutolsó. Egyébiránt Madarász dolga, az ő tisztviselője…

*

E megbukott kísérlet után békét hagytak a flamingók Nyáry jellemének, átlátták: hogy egy oly nyilvános jellemet, mint ő, *orgyilkossággal, méregkeveréssel* vádolni legalábbis nevetséges merénylet, s ezentúl politikai elveinek kezdtek nekifordulni, mi az akkori izgatott kedélyek és körülmények mellett sokkal háladatosabb fáradságnak mutatkozott.

És ezen a téren Nyáry az egész békepárt között a legkönnyebben megbuktatható egyéniség volt.

Kinek az akkori ingerült, lázadt kedélyekről fogalma van, elképzelheti mily kedvezőtlen terrénuma volt annak, ki nyíltan, határozottan kimondá: hogy *ő Ausztriával a legjobb esetben is békülni akar, hogy Magyarországnak nemcsak békéjét, de nagyságát is látja abban, ha Ausztriától el nem szakad, hanem magát annak központjává teszi s a dinasztiát önhasznáért erőssé teszi.* Ki megmondá: hogy *Magyarország kompakt birodalommá teheti Ausztriát, s mint annak széke, magva, európai hatalmassággá emelkedhetik, míg ha elszakad, csak a másodrendű birodalmak közt foglalhat helyet.*

Ily elvekre azon időkben anatéma volt mondva. Ily elvekkel Nyárynak minden korábbi népszerűsége mellett sem lehetett megállani.

A békepárt többi tagjai sokkal óvatosabbak voltak, minthogy elleneikkeli küzdés közben megtámadható részeiket felfedjék, s ezért kisebb erejű, kevesebb népszerűségű, félénkebb egyéniségek több eredményre bírtak jutni, mint Nyáry roppant tekintélysúlya, bátorsága és erélye mellett.

*

A nyílt elvküzdelem útján az egykor legnagyobb tekintély *Batthyány Lajos* is megbukott a kedélyek ingerültsége miatt, átellenben oly tehetség-, jellem- és tekintélynélküli emberekkel, mint Madarász László. A debreceni pártok politikai küzdelmei között gyakran visszasóhajtottak utána. Már késő volt. Lamberg meggyilkoltatása után nem lehetett őt rávenni: hogy a kormány ügyeiben többé részt vegyen.

Midőn a szerencsétlen esemény megtörtént, melynek kútfejét máig sem ismerni, az országgyűlés tagjai egy futárt küldöttek Batthyány Lajoshoz a gyászizenettel.

A futár éppen a táborban találta Batthyányt, odamegy hozzá s elmondja neki: hogy *Lamberg megöletett.*

Batthyány magán kívül ugrott fel helyéről, megragadta a hírnök karját, s azt dühösen megrázva, kétségbeesett hangon kiálta rá:

„Ah, önök orgyilkosok!”

A hírnök kérdé: hogy kit értett a gróf, mind az ő, mind küldőinek keze tiszta e vértől. – Választ nem kapott.

És azután még sok drága vér folyt, a híd, mely Lamberg vérét folyni látta, elégett, s ha az ember az utcára kinéz, annyi fekete ruhába öltözött asszonyt lát, mintha valami nagy ragály ment volna keresztül az országon.

XXV.

(Komárom. A nemzetőrparancsnok és a poloskák. A felszedett híd. Majthényi. Legenda Mackról. Komárom veszélyei. Új várparancsnok iránti gondok. Ajánlat Meszlényire. Görgey és Guyon közti feszültség. Örömhír, amit Guyon nem köszön meg. Guyon Komáromba jutása. Lakoma az ágyúk torkában. A bennszülött)

A hadi mozgalmak terén jelentékeny szerepet játszott ez időben *Komárom.* E várról mindenki tudja és hiszi: hogy természeti és megerősített helyzeténél fogva ostrommal bevehetetlen; annál érdekesebb leend megtudni: hogy mennyiszer állott e vár azon ponthoz közel: hogy a magyar forradalomra nézve veszve legyen, mégpedig a legegyszerűbb körülmények miatt, mely körülményeket a császáriak felhasználni nem tudtak, vagy nem akartak, vagy azokban ismét a legegyszerűbb emberek által meggátoltattak.

A márciusi napok után annak garanciájául: hogy a magyar nemzet magát e várnak birtokában helyezé, két *ezred nemzetőrség* helyeztetett a vár pavillonjaiba. A nemzetőrök Duna-melléki városok érdemes polgárai voltak, akik a kényelmet nem utálják, s miután a fortifikáció felügyelői a vár építésekor sokkal több figyelmet fordítottak a sáncok erős külsejére, mint azoknak belső komfortjára, elgondolható: hogy a nemzetőrök erre a nemére a dicsőségnek hamar ráuntak. A nemzetőrök parancsnoka tehát egy reggel mérgesen felkerekedik s egész ármádiájával együtt otthagyja a várat, ilyenforma utólagos haditudósítást küldve a hadügyminiszternek

„Nem lehet abban a várban lakni, hisz tele van az poloskákkal!”

A császári várparancsnok azonban ezen már kétségessé lenni kezdő időkben, jónak látta a kivonult nemzetőrség után nyomban bezáratni a vár kapuit, s hogy azok újra megnyíltak a magyar kormány előtt, annak ismét nem ő az oka.

A bennmaradt hét ezred gyalogsággal s kellő számban levő tüzérekkel védhette volna a várat elképzelhetlen időkig minden külmegtámadás ellen, azonban ezen bentlevő ezredek egyikéről nem volt egészen bizonyos: hogy ostrom esetében nem fog-e éppen őellene fordulni.

Szándéka volt tehát, ez ezredet lefegyverezni, vagy kicserélni s evégett odarendelé a *Vilmos sorezredet,* melynek szelleméről biztosabb volt. A kérdéses ezred már megérkezett *Tatára,* s éjjel észrevétlenül a várba lett volna bevonulandó, midőn hirtelen közönséges polgáremberek e szándékot észrevéve, Komáromba sietnek a hajóhidak két helyen a révészek segélyével felszedetik, úgy hogy mire az ezred *Szőnyre* ért, az átjárást elzárva találta maga előtt s kénytelen volt odább vonulni.

Ezen éjjel Komáromnak háromnegyed része leégett.

A császári várparancsnok, e kísérlet nem sikerülte után, a magyar kormány által kényszeríttetett a parancsnokságot *Majthényinak* átadni, s a várat elhagyni. Ellent nem állhatott, mert tulajdon katonáiban nem lehetett bíznia.

Mikor Majthényi átvette a várat, nem volt több diszpozíciója alatt nyolcszáz rendes katonánál, a többi kaszás népfölkelő és kétséges érzelmű tüzérek.

A schwechati expedícióra ebből is elrendeltek tőle hatszáz sorkatonát, úgyhogy Komárom vára ekkor csaknem üresen maradt.

A bekövetkezett események után a kormány azzal a hittel távozott Debrecenbe: hogy Komáromot a legjobb védelmi karban hagyta háta mögött.

Ellátta két évre való eleséggel, kifogyhatlan munícióval és kellő várőrséggel.

Volt benne *tizenegyezer* honvéd, köztük a legjobb zászlóaljak, egypár sorezred töredékei is, ott voltak a Hunyadi-huszárok, és a legjobb tüzérek.

Ott volt *Majthényi* mint várparancsnok, kinek elég dimenziójú *orra* volt arra nézve: hogy az embernek bizalma legyen hozzá. Pedig Napóleon is igen sok hűséget tett fel a nagy orrú emberekről.

Ott volt *Mack,* kinek szörnyű republikánizmusával Debrecenben a flamingók szokták *ijeszgetni* a girondistákat, kiről az a legenda cirkulált: miszerint egyszer ilyen szavakat mondott volna a kormánynak

„Ha ti mindnyájan eláruljátok is a hazát, én mellette maradok, s ha nem lesz egyéb, meg lesznek Komáron ormai, oda kiállok, egyik kezemben a vörös zászló, másikban a kanóc, s ha nem lesz, aki azt védje többé, velem együtt mindenestül a levegőbe röpítem."

Nehogy valakinek ok nélküli ijedséget okozzunk, előre megmondjuk: hogy e világromboló szándékát nem vitte végbe.

Azután ott voltak Komárom körül a megúszhatlan vizek, a megmászhatlan sáncok, mikhez még csak közel sem lehet férni, s miknek védelmére több ágyú volt készen, mint szükséges.

És végre az a hit: hogy Komárom bevehetetlen!

Debrecenben tehát akármi iránt volt aggodalom, csak aziránt nem: hogy Komárommal mi fog történni.

Annál váratlanabb meglepetés volt tehát, midőn alig két hónap múlva futárok érkeznek Debrecenbe egymás után, sürgetve a kormányt: hogyha még látni akarja Komáromot, *siessen* azt felszabadítani, mert az ottani állapotok a lehető legrosszabb karban vannak.

Majthényi rendkívül elégedetlen helyzetével, kétségbe van esve: hogy *„a kormány maga elment s őt vetette oda áldozatul".* Szerinte *„a várat két hétig sem lehet tartani".*

Mack *elvesztette az eszét,* semmi intézkedést nem tőn az ostromlók ellen, hagyta nyugodtan az ostrom battériákat felállítani, s egyszer elkezdett várfeladásról beszélni, amikor aztán tiszttársai *elfogták* és börtönre vetették.

Ebből aztán cravaill lett, a tisztek egymás közt meghasonlottak, civakodtak, nincs, aki parancsolni tudjon nekik.

Az ostromlók éjjel-nappal lövetik a várost, azon célból: hogy tán a lakosság majd feladja a *várost,* s akkor az újvár kezökben van. A lakosság már ki van szorítva a városból a *temetőbe,* a *cigánymezőre,* ott lakik a tél hidege közt kriptákban, szellős sátorokban. Még tűri a nyomort, de ha soká tart, lehet hogy megunja. Egy hónap múlva pedig majd a Vág felől is lövethetik őket, s akkor éppen nem lesz hova menekülniök. A katonaság ahelyett: hogy a halomra rombolt várost védné, bevonult biztos sáncai közé, a tisztek vigadnak, *bálokat rendeznek* a kazamaták belsejében, míg a lakosok a bombák durrogásai közt remegve búnak meg felhányt töltések mögött. A közkatonákra semmi gond, semmi fegyelem. A kormány által felhalmozott élelmiszerek romlásnak indulva, a borok megecetesedtek, a só fogytán van, a szalonna avas, két egész terem, minek liszttel kellene töltve lenni, korpával és fűrészporral van tele. Stb. Stb. Stb.

Lehet: hogy a híreknek nagy részét a futárok készakarva túlzottan adták elő: hogy a kormányt siettessék operacióival; de célt értek vele.

A kormány csakugyan komolyan megrettent a Komáromot fenyegető veszélytől; „ha most, – úgymondának, – a császáriak bombák helyett szép szavakkal ostromolják Komáromot, hamarább beveszik, mint míg segítségére mehetnénk.”

És éppen akkor érkezik a hír: hogy az *eszéki vár feladatott.*

Nugent tábornok egy ágyúlövés nélkül vette be azt.

A példa megdöbbentő volt. Egy vár, hétezer főnyi őrséggel, négyszáz ágyúval, mindennel ellátva, a védelem legkisebb kísérlete nélkül feladatva a többi várak jövendőjére nem igen biztató kilátást nyújthatott.

Komáromnak okvetlenül más várparancsnokot kellett adni, mégpedig határozott, megbízható és egyszersmind ahhoz értő embert.

Ilyen egyéniség azonban nem sok volt a hadseregben, s aki volt, azt nem lehetett onnan elmozdítani.

Gondoltak *Klapkára, Damjanichra,* de az mindenik a maga helyén volt szükséges.

– Nevezzük ki Meszlényit! Szólt Jósika, az épen jelen van a várban.

Meszlényi Kossuthné testvére volt. A bizottmányi tag azt hitte hogy ez ajánlat által Kossuthnak valami kedveset fog mondani.

Azonban Kossuth büszkén utasította vissza az észrevett hízelgést.

– *Abba nem egyezem* – szólt –, *nem arra való ember. Az is sok, ami eddig rá van bízva.*

Ekkor jutott tudomására a kormánynak, és igen à propos a *Görgey és Guyon közti feszültség.*

Ez a két katona engesztelhetlen haraggal viseltetett egymás iránt.

De mint igazi katonák úgy el tudták az egymás közti differenciát titkolni, hogy az a közönségnek tudtára nem jött soha.

Görgeynek Pozsonytóli visszavonulásakor Guyon *Nagyszombatban* a császáriak által megtámadtatva, seregéből igen sokat vesztett, s csak a legnagyobb

vitézség és lélekjelenlét által sikerült neki a vezényletre bízott jobbszárnyat megmenthetni.

E veszteség miatt a két vezér kölcsönösen egymást okozta, s mintha az ott elesettek mindegyike testvére lett volna mindeniknek, oly keserűen gyűlölte érte egyik a másikat.

De ez azért nem volt arra ok: hogy a katona kötelességét ne teljesítse. Azért Guyon Branyiszkónál éppúgy vívott és nyert csatát Görgey parancsából, mintha legjobb barátja lett volna.

Ez a feszült viszony tehát éppen jókor jött a komáromi eseményekre nézve.

Az ő kineveztetése által komáromi várparancsnokká a fenyegetett vár az elfoglalástul, Görgey pedig egy őt nem szerető alvezértül szabadulandott meg.

Guyon maga a legnagyobb örömmel fogadta e kineveztetést, és ígérte, hogy nemcsak Komáromot meg fogja tartani, hanem legközelebb adandó alkalommal *Budát lependi meg.*

A kormány hivatalos lapja sietett e kinevezést, mint *örömhírt* tudatni a közönséggel.[17]

De Guyon nem köszönte meg az ilyen örömhíreket.

Ez előleges jelentés által figyelmessé téve, a császáriak igen valószínűen oly szoros kordont huzandottak Komárom körül: hogy neki a várba bejutni csak élte és szabadsága kockáztatásával lehetett.

Azonban amit zsurnalisztai kotnyelesség elrontott, azon Guyon sietsége által tudott segíteni, s mielőtt a hír, melynek pedig szárnyai szoktak lenni, elterjedhetett volna, útra kelt. –

Hogy mint *magányos ember* indult volna el Komáromnak, azt a szeleskedést egy angolról, kivált Guyonról feltenni bajos volna.

Előtte és mögötte egy eszkadron huszárság járt az utat recogniscirozva, ő maga középett négylovas parasztszekéren, pórruhában; lovai szerszáma úgy volt alkotva: hogy azt egy vágással el lehete szabadítani a szekértől s veszély esetében lóháton nyargalni tova.

Guyon minden baj nélkül eljutott Komáromba. Amik azután történtek Komáromban, azok mind ismert dolgok, s nem tartoznak feladatom köréhez.

Csupán egy anekdotát iktatok még ide:

Mikor Guyon Komáromba ért, a tisztikart a legkedvezőtlenebb állapotban találta.

---

[17] Egy német brosúra e tréfát az „*Esti lapok*ra” fogja; az nem szólt róla semmit, hihetőleg, mint nem kormánylap, nem is levén értesülve az ily titokban végzett tények felől. Ugyanott Guyon Komáromba jutása is egészen más alakban van előadva, mint ahogy mi azt szemtanúk után leírtuk. Szerinte Guyon mint *gyufás zsidó* szökött be Komáromba Tolnán keresztül; az azonban tény: hogy a Vág felől érkezett oda egy csapat huszárság kíséretében, amely oldalról Komáromot a tavaszi árvizek miatt cernírozni nem lehetett, s eszerint semmi tortuosus maszkírozásra nem volt szüksége.

Annyira tekintélyét vesztette az, a sok újonc, fegyelemhez nem szokott tiszt miatt: hogy mikor egy elfogott császári katonától kérdezték: *„Sind Sie ein Offizer?”* ez azt felelte rá egész lenézőleg: *„Ja, und zwar ein – wirklicher.”*

Guyonnak legelső gondja volt tehát, amint ideért, rendet hozni az újoncseregek közé, s egy alkalommal, tisztjei bátorságát valódi *tűzpróbára* teendő, az egész tisztikart meghítta magához ebédre.

A Duna-parton voltak terítve a bankettasztalok, az *ostromsáncokkal éppen átellenben.*

Két zenekar az asztalok mellett kétfelől az egész lakoma alatt játszotta a zajos magyar dalokat, a forradalmi seregek indulóit; ha egyik elhagyta, a másik kezdte rá. És átellenben az ostromsáncokból az egész lakoma folytán lövöldöztek a lakmározókra az ostromlók. A harsogó zeneinzultáció felingerlék őket, s míg innen a poharak csengtek, túl a tarackok okádták a tüzet.

Egy golyó sem talált oda…

És ez időtől fogva, a tűzpróbán keresztülvitt komáromi tiszteket bátran lehete a forradalmi hadsereg legjobbjai közé számítani.

Nevezetes még az: hogy Komárom város lövetését egy *bennszülött* intézte.

Egy ingenieur-tiszt, ki ott született, ott nevelkedett fel.

Háborúban nincsen atyafiság.

Ő mondá: hogy a lakosokat kell kényszeríteni a város feladására, ő ismeri patriotáit, közöttük élt, tudja, hogy nem soká fogják magukat tartani.

Amióta azonban nem látta őket, azok is megváltoztak, a város nem adta fel magát.

XXVI.

(Debreceni pártcsaták)

Eddig csak előőrsi csatáikban láttuk a pártokat, most következnek a derékütközetek. Csaták a kabinétben, titkos konferenciákban, nyílt parlamentben, csaták vezérek és tömegek között, zsurnalisztikai várostromok, politikai intrikák hadicselei, átellenes manőverek és eldöntő ütközetek.

S ha szép egy ütközet: hol bátorság haditudománnyal párosulva küzd a vitatott csatatéren, hol mindenki megállja helyét, teljesíti a parancsszót, az ágyútelepek dolgoznak, a lovasság jobbra-balra cseleket vetve csapong, a gyalogtömegek szuronyt szegezve ostromolnak, a földalatti mínák pusztítva repülnek a levegőbe, mindenki küzd, ember ember ellen, csak a vezérek állnak még nyugodtan, hidegvérrel intézve a csata folyamát. Végre azok is közbecsapnak, a sereg élére állnak, s jelenlétükkel új erőt adnak a harcok rohamának, – s mikor aztán az egyik vezér elesik, s esése láttán a sereg bomlásnak indul, elfut, vagy a győztesekhez pártol… miért ne volna ehhez hasonlóan szép látvány két elkészült, rendszerezett politikai párt stratégikus ütközete.

Ott is bátorság, ott is taktika dolgozik, csakhogy az erőt nem a kar, hanem a lélek adja. A haditerv szerint mindenkinek ki van osztva szerepe, ki minő fegyvernemben kitűnő, aszerint van elhelyezve. Bombák helyett argumentumok törnek rést az ellenfél várfalain, s az osztott csapások gyakran súlyosabbak, mint miket a kard éle adhat. Az egyik fél aztán csatát csatára veszt, vezérei elesnek, elfogatnak, várait beveszik, ágyúit beszegezik, kiszorítják a határból, a másik fél már diadaléneket kezd hangoztatni, akkor veszi észre: hogy minden oldalról körül van fogva, s kénytelen magát megadni, s hadifoglyul elvitetni.

Az egyik tábor balszárnyán állnak a valódi republikánusok, újonc, de mindenre kész csapat, mellyel szüntelen baja van a vezérnek, mindig rohamra akarnak menni, s rendesen túlhajtanak a vezényszón.

A jobbszárnyat képezik az igazhívők, a mekkai szent csapat dandárai, kik a próféta nevére esküsznek, kik Allah kiáltással rohannak a harcba a gyaurok ellen.

Középen állanak a fényes mamelukok, lengő flamingó tollakkal, kik a harcban senkinek sem adnak pardont.

Maga az alvezér kis alacsony fekete ember, ki kongrév rakétákat s tüzes bivalyokat ereget az ellenfél táborára, oldalán egy zsebbeli kiadású kézi guillotine.

A fővezér azonban a csatákban nem szokott részt venni, csak mikor már seregét hanyatlani látja, akkor jelenik meg, s személyes küzdelme által mindenkor csodákat mível.

A túlsó tábor ezalatt a csapatokat illetőleg kevésbé van rendezve, az egész úgyszólván csupa nemzetőrségből áll, kiket a félelem hozott a harcba, s kiket ugyanazon józan indulat el is visz onnan. Hanem a vezérek szerepei annál ügyesebben vannak kiosztva.

Az egyik alvezér Kovács Lajos, nevezetes stratégikus fő, különösen ügyes a legerősebb pozíciók megkerülésében, biztosan számít, és seregét sohasem teszi kockára.

A másik, Kazinczy, római hős, ki födetlen mellel s rövid karddal áll ki a csatába. Szüntelen a vezért keresi a csatában, s egyenesen szemben támadja meg.

A fővezér, Nyáry, ez oldalon is ritkán vesz részt az ütközetben. Körülpáncélozva lévén, a rálőtt nyilak lepattognak róla, ezért sokszor még az önvédelmet is elmulasztja s a személyes közberontást addig halogatja, míg végképp elkésik vele.

E csapatok mellett Besze János egymaga képviseli a masszív népfelkelést, a rendes csatában megvert ellenségre tömegestül rárohanó.

Bezerédy István pedig mint parlamenter jár békíteni és csitítani az egymás ellen fegyverkezőket, – míg Szemere Bertalan, mint egykor Zápolya János a mohácsi ütközetet, tétlenül, felkészült erővel nézi a háborút, – nem hasonlótlan okokból, mint Zápolya János.

Most emeljük ki az egyes kitűnőbb küzdőket.

A republikánusok csatasorai közt látjuk Ujházyn kívül: Kállayt, Halászt.

Mindkettő republikánizmusa inkább Kossuth, mint az osztrák dinasztia ellen volt fölfegyverezve. Attól tartottak: hogy Kossuth meg akarja magát királynak koronáztatni.

Voltak, kik szerették azt a hírt terjeszteni, mintha Kossuthot erre neje ösztönözné, de aminek bebizonyítására adataim nincsenek, sőt ellenkezőleg bizonyosan tudom: hogy midőn a kormány hivatalos lapjában egy nemhivatalos cikk ezen tárgyat előhozta s határozottan állítá: miszerint Kossuth e dicsőséget *nem* ambiálja, sőt vágyódik azon idő után, midőn a közhonpolgárok sorába visszaléphet, e nyilatkozatot Kossuth igen jó néven vette, a republikánusok pedig egy ellenök intézett lefegyverző csapást véltek alatta rejleni.

Ezen az oldalon még Irányin kívül alig van megemlítendő egyéniség. De hiszen ennek nem is volt egyes küzdőkre szüksége, mellette volt a majoritás tömege, vele volt vezére ellenállhatlan szónoklata.

Ha Kossuth felállt, utána nem volt szükség senkinek beszélni, a tömeg el volt ragadtatva a szónoklat bűvereje által, s nem volt türelme azután senkit kihallgatni, beszélt légyen mellette, vagy ellene. Kossuth szónoklata valóságos szellemi terrorizmus volt, nem ölte meg ellenét, de semmivé tette.

Egy követet egykor úgy hallottam nyilatkozni: „ha Kossuth azt mondaná: hogy föltétlen vessük magunkat Ausztria alá, még akkor sem mernék ellene szólani, még akkor is meghajtanám magamat előtte.” – Pedig aki ezt mondta, republikánus volt.

A túlsó párton sokkal több, sokkal nevezetesebb egyéniségeket lehete találni.

Ott volt Kemény, diplomáciai ismeretekben, helyes fölfogásban, mindenoldalú státustani képzettségben páratlan egyéniség. Országgyűlésen rendesen hallgatag, de konferenciákon lelke, irányadója az értekezletnek.

Tóth Lőrinc, szisztematikus, tudományosan képzett lélek.

Farkas Károly, irataiban egy ifjú lelkesedése, jellemében egy férfi higgadtsága, országgyűlésen és literatúrában egyaránt tényező erő.

Almássy Pal, – az országgyűlés elnöke, kit e párthoz tartozása miatt többször készültek Madarász Józseffel helyettesíteni.

Pálffy János, – majd legerősebb, majd leggyöngébb oldala a pártnak, melyhez tartozott. Ő támadta meg legelőször Madarászt, a Debrecenbe jövetel legelső napjaiban egy hírlapi nyilatkozatot bocsátva közre, melyben Madarász jelenlétét a kormányon kalamitásnak mondá, és ugyanő nyújtotta neki kezét, midőn már elesőfélben volt, Kossuthnak egy hatásos beszéde következtében. Másnap ismét ellene fordult.

Bartal György, a párt rendes indítványtevője, ügyes formulázó, a jobb szónokok egyike.

Kubinyi Ferenc, tekintély, jóakarat, és hazafiság dolgában a legelsők közé számítandó. A gyémántpörben leglényegesebb tényező.

Idetartoznak még Szunyoghy, Recsky, Gorove, a Zeykek, Lónyayak, Bethlen, – Mészáros és Tatay kormánytagok és mások többen, kik mind nagy szónokok, vagy alapos státusférfiak, vagy legalább becsületes honfiak voltak, és akik mindössze nem voltak annyi hatással a kormányra, a népre, és az országgyűlésre, mint Kossuth egymaga.

*

E két tábor mellett ágyútelepekül vannak felállítva egyfelől a Marczius, másfelől az Esti Lapok, mindkettő egymással egyenlő erejű artilleriából szerkesztve. Az elsőbbi mellett küzdenek még a munkások újságának faágyúi, melyeket azon rossz szokásuk miatt: hogy a töltés mindég a gyújtólyukon jön ki s a golyó bennmarad, maga a vezér beszegeztet, s végre egy rettenetes bombavető üst „Debreceni lapok” neve alatt, mely szazhatvan fontos vicceket hajigál, de csak egy irányban s a tizedik lövésre szétszakad s valamennyi kanonérját mind agyonüti.

*

Madarász volt a leghatározottabb ember a magyar publicisták között.

Ő tudott magának legtöbb befolyást szerezni a kormányon, ő kerítette a hatalom legtöbb eszközeit kezéhez, az ő pártja volt a legtevékenyebb.

Ha politikai ellenfelei magány jelleméhez nem találnak utat, meg nem buktathatják.

És e hatalmat nem elveinek köszönheti.

Mik voltak azok?

Ferde másolatai Robespierre terrorizmusának, eszmék, miktől irtózott mindenki, kivéve azokat, akik kinevették, idétlenül született óriások, gyámoltalan képtelenségek.

Eszméinek népszerűtlenségét eléggé jellemzi azon mondata, mit egyszer az Egyenlőségi klub gyűlésén kiszalaszta száján: „Inkább akarok szabad szláv lenni,

mint rabszolga magyar.” Leghőbb báratai is azt felelték rá: „idvezült sem akarok lenni, hacsak nem magyar!”

És ellenfeleinek, kik ellenkezőleg, Magyarország boldogságát, nagyságát elébe helyezék a reszpublika eszméjének, kik ennélfogva a legnépszerűbb eszme mellett küzdöttek, sohasem volt annyi hatása, mint neki.

Ennek igen egyszerű magyarázata az: hogy Kossuthot sokkal jobban iparkodott magának Madarász megnyerni, mint a girondisták.

És amelyik párt mellett Kossuth neve állt, az hihette: hogy győzött.

Pedig a girondisták is megnyerhették volna Kossuthot. Ennek a mindenesetre nagy embernek különös gyöngéje volt az: hogy igen szerette a hízelkedőket. Ez ajánlólevél mellett nemcsak a legsilányabb kalandorok találtak hozzá bejárást, hanem maguk azok, kik régi ellenei voltak, mint éppen Madarász maga, míg ellenkezőleg a kíméletlen igazmondásért képes volt legkedvesebb embereit is elutasítani magától, mint Rákóczyval tevé, ki amellett: hogy közel rokona s egyike a legtisztább karaktereknek volt, egyetlen egyedül értett az egész környezetben az adminisztrációhoz.

A békepártiak azonban Kossuthot megnyerni sohasem voltak elég gyöngék, megbuktatni sohasem elég erősek. Amahhoz hízelgés, emehhez szenvedély kellett volna, s ők e tulajdonok egyikével sem bírtak.

Ügyfeleik nagyobb része azon emberekből állott, kiknek gondolkodásmódját az instans periculum izgatta, kik féltek ugyan herceg Windischgraetztől, de mégsem annyira, mint Kossuthtól, mert ez közelebb volt, kik ha Kossuth kihúzta a lábát Debrecenből, tüstént mertek ellene szólni és tenni, de ha visszajött, újra elhallgattak.

Egy esetet mondok el rá.

A követek kizáratása felett hozott törvény után többen érkeztek meg Debrecenbe a távollevő képviselők közül, kiket nagyobb részint visszaszedegetett az országgyűlés. Ezeknek igazolásaik annyira átláttaták a követekkel ama törvénycikk képtelen volták, miszerint egyike azoknak, kik e törvénycikket indítványba hozták, mellette agitáltak, Kossuth leghőbb pártolója, *e törvénycikk cassaltatását indítványozá.* Másnap megjön Kossuth a táborból, meghallja a történteket, korán reggel hét órára összehívatja az országgyűlést, s ott úgy leszidja őket, mint egy oktató rakoncátlan tanítványait a purifikált követek miatt… Egyetlen hang nem mert felszólalni. Pedig előtte való nap még a törvény megsemmisítését índítványozták.

Madarász ezalatt iparkodott mindazon embereket, kik a közvéleményre hatással voltak, magának megnyerni. A merészebb publicistákat, a legvöröstollasabb agitátorokat, a legügyesebb zsurnalisztákat, s.a.t. A mód igen egyszerű volt. Kinevezte őket előkelő hivatalokba. Ahhoz a kis hivatalos hatáskörhöz, ami az övé volt, hatvanhárom hivatalnokot teremte, kik egyenesen csak az ő bürójához tartoztak. Míg Nyáry egyetlenegy hivatalnok nélkül végezte teendőit.

Ily eszközökkel Madarász oly erős állást tudott magának a kormányon biztosítani; hogy onnan csupán saját gondatlan elbizakodottsága buktathatá le.

Hiszen nem ő volt az első országos hivatalnok, ki tulajdon maga felé húzott csatornát az ország kincseiből, csakhogy azok sokkal ügyesebben tudták azt elintézni, s nem szolgáltattak önmaguk ellen fegyvert elleneik kezébe.

*

De kezdjük az elején.

Egy napon Madarász indítványba hozta: hogy az ország kincstárához tartozó haszonvehetlen ezüstneműket adják át a pénzügyi főnöknek beolvasztás s pénzzé veretés végett.

Az indítvány semmi gyanút sem gerjesztett, s ennélfogva ellenállásra nem talált.

Kovács Lajos azonban, ezen nyugtalan fő, – ki, akit egyszer megfogott, azt többet el nem ereszti, – utánajárt: hogy a beolvasztandó ezüstneműek gróf Zichy Ödön lefoglalt ingóságaihoz tartoznak.

Nehány nap múlva pedig hirdeti Madarász egy kis falragaszban: hogy Zichy Ödön ékszerei árvereltetni fognak.

Kovács kérdést tett e tárgy iránt, mire Madarász azt válaszolta: hogy csak az el nem tartható tárgyak adatnak el.

Kovács és Kazinczy az országgyűlésen ellene mondtak ez eljárásnak, a kérdés heves debatte-okra vezetett. A zsurnalisztika átvette a kérdést, Madarászt keményen megtámadták s átalkodottan nem akartak felhagyni e tárgy vitatásával.

Végre kimondák gyanújokat: hogy a kérdéses kincsek kezelése nem ment tiszta úton, és követelték: hogy világosítsa fel a rendőrfőnök, mint jutottak a pénzügyminisztérium kezelése alól az ő kezeibe a nem odatartozó tárgyak.

A kérdés mindig botrányosabb kezdett lenni. Az országgyűlésen oly szavakat lehetett hallani, mik a kormányt a legvilágosabban kompromittálták. Madarász addig beszélt Kossuthnak: hogy itt a kormánytestület és maga Kossuth van megbántva, míg az elnök csakugyan rávette magát: hogy személyesen jelenend meg a csatatéren a nem neki vetett kesztyűt felveendő.

Már előtte való nap beszélték: hogy holnap Kossuth személyesen támadandja meg az Esti Lapok íróit az országgyűlésen.

A tárgy rendkívül új volt. Sohasem hallotta azt még senki: hogy az ország kormányzója a képviselőházban zsurnálcikkek ellen tartson beszédet, s hihetőleg ezután sem fogja hallani. Miután az e tárgybani ügyködések egyedül az esküdtszékek elébe tartoznak.

A félve várt nap megjelent. Haragosan jelent meg Kossuth is, s tartott egy beszédet az illetőknek, amiről a Marczius úgy ítél: hogy az olyan volt, mint mikor valakit vizes lepedőbe beletakargatnak, s aztán egy doszkával jól végigpáholnak.

„Amit e zsurnaliszták elkövetnek, az irtózatos, az borzasztó!”

Ezen szavakat mondá a kormányzó. Az emberek reszkettek körös-körül.

A karzat alatti szegletből egy jóváhagyó kiáltás hallatszott:

„Úgy van! az Esti Lapok.”

Madarász egyik hivatalnoka volt a klakőr, egy kis tömpe ember, ki elmélyedve titkos örömében, nem vevé észre; hogy háta mögött az Esti Lapok és a Marczius

szerkesztői állnak, a legbékésebb szomszédságban, kik közül az előbbi, amint széles tenyerét az előtte applaudáló fejére tette, az ijedten rátekintve, hirtelen úgy vélte magát kiigazíthatni:

„Akarám mondani; a Marczius."

Ekkor meg természetesen a Márczius szerkesztője fogta körmei közé.

Kossuth elhatároztatni kívánta: hogy az Esti Lapok ellen sajtóper indíttassék. Az országgyűlés beleegyezett.

A girondisták tábora csüggedten takarodott el a vesztett csatatérről. Csak Nyáry nem csüggedt.

„Most van kezetekben minden, úgy monda, el ne eresszétek."

*

A magyar sajtótörvények egyik cikkében ez áll:

„Ha valaki közhivatalnokot hivatalát érdekelve vádol, annak bebizonyítása megengedtetik."

A perbe fogandó zsurnaliszták tehát követelték: hogy nekik vádjaikat bebizonyítani megengedtessék.

E kérdés a honvédelmi bizottmány elé került. Nyáry nem volt jelen. Madarász ellenzé. Kossuth egészen preokkupálva volt. Ekkor egy eddig ismeretlen lovag lépett elő: Duschek, a pénzügyi főnök.

„A rendőrfőnök ellen emelt vádak igazak – monda szemtől szemben –, a bizonyítványokat én magam szolgáltattam nekik."

Madarász elsápadt. *„De kérem, édes barátom!"* – szólt zavarodva Kossuthhoz.

Kossuth azonban egész hidegen fölkelt mellőle, s visszautasító hangon monda neki:

„Úgy vizsgálatot fogok ön ellen rendelni."

Kossuth sohasem bocsáthatta meg azt Madarásznak: hogy ily igaztalan ügyben tette ki magát érte.

S ekkor volt azon időpont: hogy a békepártiak Kossuthot megnyerhették volna maguknak, anélkül, hogy elveik végcélját elveszítsék.

Mit Nyáry nem tudott vagy nem akart megtenni, azt ugyanazon párt későbbi főnöke, Szemere elérte. Kossuthot megnyeré, hanem a régi sibbolet elveszett, és azután elveszett a haza.

XXVII.

(A pártok egyezkedése)

Madarász hanyatlása már előrelátható volt. A párt legerősebb küzdőjének bukása elkerülhetlen volt, nem elvek, nem politikai balfogások, hanem kisszerű kezelési bűnök miatt.

A hozzá csatlakozó pártok méltán tartottak tőle: hogy amennyire protezsálták Madarászt, annyira veszteni fognak népszerűségükből, – a közönség, bár igazságtalanul a politikai pártfeleket komplikált bűntársaknak fogja tartani, a rágalomnak a legkedvezőbb terrénuma nyílik ellenük, a skandalum napról napra öregbül és nyilvánosodik. A vizsgálatok megkezdése óta a Nyáry-Kovács-Kazinczy párt roppant majoritása növekedett az országgyűlésen, pisszegés, gúnykacaj és indignáció minden hangjai fogadják azokat, akik egy hónap előtt csak tapsokat arattak, míg kiknek szavait azelőtt nem is hallgaták, azoknak beszédét, most éljenzés fogadja, kíséri.

A Kossuth párt legerősebb szónokai, mint *Szacsvay,* föltámadtak az egykori kegyenc (Madarász) ellen, s a másik párt konferenciáit kezdték látogatni.

Besze vehemens népszónoklatával elförmedten zúdult ellene, maga *Irányi,* a miniszternek személyes barátja, visszavonta kezét az elesőtől ezen szavakra fakadva:

„Azért nem szűnök meg áldozni azon oltár előtt, amelynek papjai közt egy tisztázatlannak találtatott.”

S végre Kossuth maga *megtiltá:* hogy valaki őelőtte Madarász nevét kimondja.

A békepárt e parlamenti csaták után a diadal tetőpontján látszott állani, ő volt a nap arszlánja, mindenki hozzá akart tartozni, a másik párt elolvadt, elenyészett, megtagadtatott saját ügyfelei által, tagjai elismerék: hogy elveik alig különböznek a békepártiakétól.

Előre látható volt: hogy a Madarász-párt imposszibilissé léte után maga Kossuth a másik párthoz fog csatlakozni.

Csak az maradt kérdés: hogy melyik fog ezen esetben elvein módosítani: Kossuth-e vagy a békepártiak.

A vöröstoll-párt igen jól látta előre a bekövetkező fordulatot, Kossuth rájok nézve elveszett s a békepártra nézve meg volt nyerve.

A meglepetés első perceiben azon eszméhez folyamodtak: hogy elveiket a békepártéival kiegyenlítsék.

A kísérlet azonban az első pontnál hajótörést szenvedett. Mindkét párt elfogadá: hogy a háborúnak egy előnyöket nyújtó békekötés által véget kell vetni.

Csak az az egy különbség maradt közöttük: hogy az egyik párt *a dinasztiával,* a másik *a nemzetiségekkel* akart alkudozni.

És ezen pontban minden, a két párt között fennforgott differenciák ki vannak fejezve.

Amannak a még csak ábrándokban született *világszabadság,* emennek *Magyarország ezredéves élete* volt végcélja.

Amaz kész lett volna nemzetiségi koncessziókban önnemzetiségét semmivé tenni, csakhogy a királyság nevét letörölhesse róla.

Emez alávetette volna magát inkább a dinasztiának, minthogy nemzetisége féltett kincsét szomszédjaival és zsellérjeivel megossza.

Amaz kész lett volna Magyarországot számtalan apró kis részekre széthullva látni, csakhogy azokból mindmegannyi apró kis reszpublikákat csinálhasson.

Emez kész lett volna Magyarországot a legszorosabb kapcsokkal Ausztriához kötve látni, hogy erős, nagy és boldog birodalmat teremtsen belőle.

Mindkét pártnak különös gyarlósága volt az: hogy céljai elérésének semmi egyéb akadályait nem látta, mint az ellenpárt törekvéseit, s azt hivé: hogy ha azt megbuktatá, győzött.

Holott egyfelől a békepártnak az ausztriai kormánnyal, a forradalmi pártnak pedig a küldinasztiákéval lett volna szükség magát érintkezésbe tenni.

Ezek elmulasztásával az egész politikai harc, csak egy vármegyei pártküzdelem volt, mely mindkét részről csak félszeg győzelmeket eredményezett.

Mikor a békepárt győzött, nem volt kivel alkudnia, Ausztria mit sem tudott arról: hogy vele egyezkedni akarnak, elveiket, törekvéseiket nem ismerte, máig sem ismeri.

S mikor ismét a forradalmi párt győzött, a külbirodalmak még csak annyi korrelációban sem voltak vele, hogy egyetlen tiltakozást intéztek volna Oroszország intervenciója ellen.

De nemcsak az: hogy a forradalmi párt a külföldön nem iparkodott magának szövetségeseket keresni, sőt megfoghatatlan közömbösséggel tökéletesen ignorálni látszott minden külföldi viszonyokat.

Hihetlennek fog látszani azon állításom: miszerint az egész debreceni szezon alatt egyetlen egy külföldi lap nem került a közönség elé. A lapok semmi külföldi híreket nem közlöttek, egyedül Hajniknak jártak Augsburger Allgemeine Zeitungjai, s azokat Madarász lefoglaltatta, s még a hivatalos Közlöny szerkesztőjének sem engedte át olvasni.

De nemcsak a közönség, hanem maga a kormány sem tudott semmit azokról, amik odakünn történnek, úgy hogy Kossuth bátran beszélhetett az országgyűlésen a *veronai kongresszusról* anélkül: hogy valaki tudhatta volna: hogy olyan kongresszus *nem egzisztál.* Lehet: hogy ővele is elhitette valaki.

Ami Debrecenen kívül történt, az holt történet volt a magyar politikusokra nézve.

Jöttek ugyan, de nagyon néha, tudósítások a párizsi és londoni követektől, de azok nem adtak okot arra: hogy a külföld segélyét várni lehessen. Mindnyájan azt bizonyíták: hogy a külbirodalmak kormányai igen okos népnek tartják a magyart, amiért nem engedte magát hadi successusoktól odaragadtatni: hogy valami

kompromittáló politikai lépést tegyen, reszpublikát, vagy déchéance-ot proklamáljon. Ebből érthetett, aki akart.

De nem akart senki.

Mikor Irinyi megjött Párizsból, megtudva azt, hogy az általa hozott tudósítások nem kedvezők a forradalom végcéljaira, két hétig a kormány maga elé sem bocsátotta, s azután sem ügyelt semmit komoly figyelmeztetéseire.

Az országgyűlési pártok minden küzdelmeiket egymás elleni csatákra vesztegették, minden coup d'état, mely a haza sorsán nagyokat változtatott, nem státusférfiúi kombinációk, hanem pártvezéri intrikák következtében történt.

Ez volt az országgyűlési pártok általános bűne.

Nem a harcos ellenség ellen küzdtek, hanem ellenpártjaik ellen, nem a hazát védték, hanem felekezeteiket.

XXVIII.

(Agitációk az országgyűlés feloszlatására. Katonák ellenszenve a politikai férfiak iránt. Egyik párt izgatásai a másik ellen a hadsereg közt. Kossuth levele a békepárt ellen. Klapka levele mellette. Ennek eredménye. Nyáry elleni ingerültség. Nyáry politikai jelszava)

Ez ideig a pártok küzdelme semmi extenzivitással nem bírtak. A nép, a katonaság nem tudott rólok semmit. Kossuth és a generálisokon kívül senkinek sem volt neves tekintélye Magyarországon, a legelső debreceni pártfőnökök Magyarországon alig voltak emlegetett emberek.

Kossuth december végén kívánta: hogy az országgyűlés együtt maradjon és az követte őt Debrecenbe; három hónap múlva, ha prorogálni akarta volna, szétoszlandott anélkül: hogy zúgolódott volna.

Vérmesebb barátai nem egyszer biztaták e coup d'état-ra, egy időben a Madarász-klikk két hírlapban kemény, kíméletlen megtámadást intézett a képviselőtestület ellen, melyben annak feloszlatására agitáltak; e megtámadás következtében az egész testület mint egy ember gerjedt fel a megtámadók ellen, s a legközelebbi ülésben a hegypártiak e merénylet miatt elannyira semmivé lőnek téve: hogy az egész ülés folytán egyetlen védő szó nem emelkedett mellettük, kivéve egy elnöki rendreutasítást inparlamentáris kifejezések ellen, midőn Besze János a cikkíró képviselőt palam et publice *„gazembernek”* nevezte. Ennyire ment a visszahatás. Sőt maga Szacsvay, egyike a legdecidáltabb forradalmi jellemeknek, még azontúl egy kissé egzaltált idióta is, kiről mindenki azt hitte, midőn a szószékre ment: hogy megtámadott pártfeleit oltalmazni fogja, ahelyett ellenük fordult s egy lemennydörgő beszédet tartott hozzájuk, melynek következtében a hongyűlés a feloszlatást indítványozó tagok ellen *„megvetést”* szavazott.

De mindez nem így ütött volna ki, ha az indítványt Kossuth teendé.

Ha Madarász szenvedélyes, inzultáló hangja, gyanús céljai helyett Kossuth rábeszélő, engesztelő és felbuzdító szavai, az ő meglepő szofisztikája, lekötelező modora, gyanút nem gerjesztő egyénisége kívánta volna ezt az *áldozatot* a képviselőháztól. Mint áldozatot megteendé, amit, mint fenyítést „megvetéssel” utasított el magától.

De Kossuthnak nem lehetett az országgyűlést eloszlatni, az ő hatalmának bázisa volt az – a hadvezérek ellenében. Ha Kossuth maga is hadvezér lett volna, az országgyűlést, mikor az terveinek útjában kezdett lenni, nélkülözheté, de így önhatalma körét szűkítette volna meg általa. Ha bízni tudott volna hadvezéreiben, ismét nélkülözhette volna az országgyűlést, de vetélytársait látta bennök nőni, s ezért szüksége volt egy konstituált hatalomra, mely a hadseregnek, s melynek viszont ő, imponált.

A magyar hadsereg ekkor kezdte el offenzív operációit. Együtt voltak a hadvezérek, együtt a katonai intelligencia, az országgyűlési pártok látták: hogy itt az idő maguknak a katonaság szellemében pártolást keresni.

Kossuth személyesen elment a főhadiszállásra.

Azonban itt nem találta magát tehetségeinek otthonos terrénumán.

A tömegek ugyan éljenezték mindenütt, a közkatona bámulta, dicsőítette, de a tisztek között valami idegenkedés mutatkozott nemcsak őiránta, hanem az egész politikai adminisztráció, az egész kormányzat iránt.

Mintha nehezteltek volna azért: hogy emberek, kik a harc fáradalmaiban velök együtt részt nem vesznek, osztoznak a kivívott dicsőségben, hogy valaki, aki soha nyílt csatát nem vezetett, nagyobb lehet, mint a legnagyobb hadvezér.

Kossuth iránt ugyan nem voltak gyöngédtelenek soha. Maga Görgey egész figyelemmel hallgatta végig az általa készített haditerveket, egy szót sem szólt ellenök és egy szót sem teljesített belőlök. Hanem környezetével annál inkább éreztették azt a szupremáciát, mire egy érdemkoszorús hős, ki akkor jön a csatából, jogosítva érzi magát kaputos ember ellenében, kinek tintánál egyéb vér nem mocskította be kezét.

Kossuth észrevette környezete lenézetését, s azután kísérőit katonai rangra emelte; – akkor még jobban lenézték őket.

A tömegek, a közkatonák között politikai pártoskodások magvait hinteni el nagyon rossz szolgálat lett volna a hadi fegyelemre nézve, s így Kossuthnak nem maradt más választása, mint vagy elvárni, míg valamely győztes hadvezér egy elhatározó ütközet után a diadalittas sereg élén magát kikiáltatja diktátornak, vagy visszavenni tekintélyes szerepét a parlamentben s egy politikai előrevágással útját metszeni minden új tekintély hatalomra vergődésének.

Mielőtt vagy az egyikre vagy a másikra elhatározta volna magát, környezete még egy kísérletet tőn, melynek hogy Kossuth tudója, vagy éppen helyeslője lett volna, azt nem állítom, sőt valóbbszínűnek tartom: hogy az egész intrika az akkor legnépszerűtlenebbé vált Madarász-párttól származott, mellyel azóta: hogy privát jellemtelenségek sültek ki rájok, Kossuth semmi korrelációban sem látszott állani.

Ez a párt a parlamenti bukása után elég észrevehetőleg iparkodott magának a hadseregben adherenciát keresni.

A békepártiak elég jókor figyelmeztetve lőnek e manőverre, azonban minden védelmük abból állt: hogy *Hajnik Pált,* egy igen ajánlatos jellemmel, ismeretekkel, műveltséggel és mindennel a világon – a rábeszélő tehetséget kivéve – kitűnő egyéniséget elküldék a hadseregbe. Útközben Hajnik feldűlt, kitörte a lábát, erről persze küldői nem tehettek, s nem is küldtek helyette mást.

A flamingó-párt működései azonban csakhamar megtermették gyümölcseiket.

Egy napon Kossuth *Jászberényből* egy levelet írt Nyáryhoz, ki akkor helyettes elnök volt a honvédelmi bizottmányban, melynek tartalma ez volt:

„Kapka tábornok maga és törzstisztei nevében kinyilatkoztatta a kormányelnök előtt afölötti aggodalmát: miszerint azt hallotta beszélni: hogy az országgyűlésben egy párt kapott többségre, *melynek célja egy szégyenletes békekötést hozni létre a hadsereg elárulásával:* hogy a pártnak idevonatkozó elvei meg vannak írva az

„Esti Lapokban”, mire nézve Klapka határozottan kinyilatkoztatta: hogy ezen esetben mind ő, mind egész táborkara készebb *rögtön letenni a kardot,* mint még egy csatát kivíni többet. Gondolja meg a kormány az ebből támadható veszélyt s *tiltakozzék* e párt működései s lapjában közlött botrányos nyilatkozatai ellen saját hivatalos orgánumában – minél elébb.”

E levél tartalmát tudatta Nyáry pártfeleivel.

Az érintett lapok szerkesztője rögtön megküldé Klapkának minden az ideig megjelent lapjainak egy példányát, egy levél kíséretében, melyben felszólítá a tábornokot: hogy szíveskedjék átolvasni, vagy ha rá nem ér, ahhoz értő emberrel átolvastatni ez iratokat, s azok szerint ítélje meg: ha van-e oka ezek miatt kardját letenni; egyúttal nevezze meg azt, ki e lapok ellen agitál, hogy attól férfiak közt szokásos elégtételt kérhessen.

Harmadnapra megérkezett Klapka válasza a szerkesztőhöz. A levél rögtön közöltetett egy rendkívüli lapban.

Ez volt a békepárt elveinek kulminációja.

Már maga a stíl, melyben a levél fogalmazva volt, mindenkit meglepett, az a finomság, udvariasság, korszerű míveltség, szerény elismerése az örvendetes csalatkozásnak, az a barátságos engesztelés jóakaratú tévedés után egy katonától, kit mindenki hősnek, lovagnak ismert, mindez szinte meglepte az olvasót, undelicat hírlapi civakodások közepett ily hangokhoz nem szokottat.

Elmondá a tábornok: „hogy ő a sajtó hatalmát mily tiszteletben tartja s kívánja tartatni, – mily örömére szolgál a küldött lapok elolvasása után azon meggyőződésre juthatnia: miszerint *azok éppen a hadsereg érdekében vannak szerkesztve, és egészen másképpen, mint azt őneki mások azelőtt mondák.* Egyébiránt az ő e tárgytani felszólalása csak úgy *beszéd közben* jött elő. Stb. Stb.”

E levél nagy szenzációt csinált a kabinetben. Belőle kitűnt: hogy a legjobb katonák nem látnak semmi kárhozatosat abban, amire a békepárt törekszik, sőt mindazt a hadsereg érdekében történteknek nyilvánítják; – kitűnt: hogy járnak a hadsereg közt emisszáriusok, kik a katonákat az országgyűlési pártok ellen izgatják, és végre kitűnt az: hogy Kossuth csakugyan decidált ellensége a békepárt törekvéseinek.

Kossuth környezetét e levél a végső elkeseredésre látszott vinni. Kompromittálva a katonák előtt, nyílt térre szorítva pártelleneikkel szemben, legérzékenyebbek voltak Nyáry iránt, ki fegyvert szolgáltatott ellenük, ki Kossuthnak mindig nyílt oppozíciója s mégis kormánytársa volt, kit ők úton-útfélen „hazaárulónak” neveztek, és akiről azt senki el nem hitte, és akire ők azt be nem tudták bizonyítani.

– *Első a haza, azután a pártérdek!* – mondá Nyáry barátainak és elleneinek. Egyik sem hallgatott rá. „Szabadítsuk meg a hazát, azután legyünk ellenségek” – volt az ő jelszava. Természetes: hogy el kellett buknia. Imposszibilissé vált nemsokára mindkét pártra nézve. Azok még aztán sokat küzdöttek egymással, – hol az egyik: hol a másik győzött, – hanem a hazából csakugyan egyik sem csinált semmit.

XXIX.

(A hónapok 13-ik napjai. Batthyány Lajos István herceggel. Ijesztgetés a déchéance-szal. Mészáros levele h. Windischgraetzhez. Kriegsminister der Rebellen. A „Kőniglicher” szó. Kossuth legelőször kisebbségben marad a kormányon. Apellál az országgyűlésre. A győzelmek kárai. A békepárt szétbomlik. Kossuth beszéde április 13-ikán a titkos ülésben. Fény és árnyoldalai. Ironikus izenet a seregből az országgyűléshez egy győzelem után. Veronai kongresszus. Nyáry beszéde. Elfogott levelek az orosz konzultól. Ezek feletti viták. Európai háború híre. Kilátás polgárháborúra. Pázmándy emlékezetes szavai)

A hónapok tizenharmadik napját mindig ominózus napnak tartottam.

1847. *november* 13-kán választatott el István herceg nádornak.

Ekkor kérdezé a nála tisztelkedő Batthyány Lajostól: *„mint állanak az actiák a jövő országgyűlésre?”*

„Megverjük a pecsovicsokat, fenséges uram, hogy csak úgy zúg!” felelte rá a státusférfi.

1848. *március* 13-kán ütött ki a bécsi forradalom.

1848. *szeptember* 13-kán bukott meg Batthyány Lajos a parlament előtt a sorkatonák átléphetése kérdésében Kossuth és Madarásszal szemben.

1849. *augusztus* 13-kán rakta le a fegyvereit Görgey az oroszok előtt.

És ugyanazon év *április* 13-kán határozták el a magyar képviselők titkos ülésben a függetlenség kimondását.

Miért akkor, miért nem elébb, miért nem utóbb? miért Debrecenben, miért nem Pesten? és egyátaljában mi okból, mi célból, mi szükségből? E kérdésekre eddigelő nem felelt meg senki.

Elmondom, amit e tárgyról tudok. Minden körülményeit én sem ismerem, amit itt megírtam, az nem história, csak adatok a históriához.

A déchéance kérdés régóta *ijesztő* szó volt a magyar girondistákra nézve. Valahányszor valami merészebb lépést szándékoztak tenni, mindannyiszor azzal lőnek megfenyegetve: hogy az ellenpárt a függetlenség kimondását fogja projektálni, ami által lehet: hogy a haza is meg fog bukni, de a girondisták mindenesetre.

Egy időben *Almásy Pált,* a hongyűlés elnökét figyelmeztette erre Kossuth: hogy a békepártiak működése ellen a március 4-ki engedményezett alkotmánynál fogva neki igen jó alkalma leend a függetlenséget kikiáltani; mitől Almásy megrettenve, odahagyta az országgyűlést, nehogy a déchéance az ő elnöklete alatt mondassék ki. Sorsát azonban mégsem kerülheté el, olyankor térve vissza, mikor pártját teljes győzelemben hitte s mikor az valódilag legközelebb állott a bukáshoz.

Mind ekkorig Nyárynak sikerült Kossuthot e lépéstől visszatartóztatni, bármennyire sürgeté is Madarász, kinek érdekében állt: hogy a kormányforma elébb megváltozzék, mint ő határozatilag kényszerítve lenne abból kilépni. Klapka nyilatkozata után Nyáry megbuktatása el volt Kossuth által határozva. Csak a legközelebbi alkalomra vártak, s az alkalom nem késett.

A magyar hadsereg már haladásában volt, a magyar hadvezetők elég erőseknek hitték magukat követelésekkel lépni föl az osztrák fővezér ellenében.

Az osztrák fővezér az elfogott honvédtiszteket közkatonákul soroztatta be, mire nézve a magyar hadügyminiszter utasíttatott a kormány által: hogy ez ellen egy tiltakozó jegyzetet küldjön az osztrák fővezérhez, hasonló eljárást ígérve az osztrák fogoly tisztek ellenében.

Amely napon Mészáros a kívánt tiltakozó jegyzetet elküldé, általános beszéd tárgya volt a városban: hogy így írta magát alá: *„Kriegsminister der Rebellen."*

Mindenki csodálta, nevette a jó öreg úr ötletét. Aki azonban ezúttal e csodálatot nem szolgálta meg.

Kossuth ekkor éppen a magyar főhadiszálláson volt. Mielőtt Mészáros levelét átküldte volna h. Windischgraetzhez, jónak látta azt átolvasni, s íme a forradalmi hadügyminiszter így volt aláírva a levélben:

„Ungarischer Kőniglicher Kriegsminister."

Kossuth peremptorius határozattal küldte vissza a bizottmányhoz a levelet, és kívánta: hogy az a *„Kőniglicher"* szó onnan kitöröltessék.

Azonban Madarász már ekkor nem volt a bizottmányban, s bármennyire erőltette *Perényi* a projektumot, Kossuth indítványa a kormányban *Nyáry, Patay, Mészáros* ellenében keresztülbukott. Első eset volt ez a magyar kabinet történetében. Kossuth a kormányon kisebbségben maradt; Mészáros levele a „kőniglicher" aláírással visszaküldetett neki.

Ez volt az alkalom a rég készített tervvel kiléphetni.

„Én apellálok a népre, az országgyűlésre" – ezt izente vissza Kossuth a kormánynak.

„Azt teheti – mondá rá Nyáry. Ott bennünket és a hazát könnyű lesz elvesztenie."

Ekkor történtek a magyar seregek első győzelmei. Bem Szebent, Perczel Szenttamást, Görgey Gödöllőt foglalta el.

Az emberek részegek voltak az örömtől.

– Ezek a győzelmek több kárt tesznek Magyarországnak, mint az elébbi veszteségek – monda Nyáry.

Kossuth visszaérkezett Gödöllőrül. Környezői nyíltan beszélék: hogy a mostani kormányt le fogják *rúgni* helyéről.

A békepárt, mely nehány nap előtt az országgyűlésnek általános többségét tevé, most alig nehány férfira olvadt le. S mindezt anélkül: hogy valami kérdésben megbukott volna.

A győzelmek! A győzelmek a békeszerető férfiakat egy nap alatt republikánusokká tevék.

Nem elvek, nem meggyőződés, kislelkűség és félelem csatolta e párthoz legtöbb tagjait. A legelső győzelmekre alig bírt az magára ismerni.

De akik megmaradtak régieknek, annál komolyabban látták, hogy most már el fog veszni menthetlenül a haza, és mégsem iparkodtak magukat megmenteni. Együtt vesztek el vele, látva, tudva, érezve a közös veszélyt, s nem tudva megmenteni a hont, nem akarva menekülni nála nélkül.

Kossuth félretéve Mészáros levelét, Görgeynek meghagyta hogy e tárgyban írjon h. Windischgraetzhez, s maga Debrecenben titkos ülésre hívta össze a képviselőket.

Ápril 13-kán.

Az e napon a képviselőknek tartott beszéde ugyanaz, mit másnap a nép előtt elmondott. A Közlönyben egész terjedelmében megolvasható.

Amivel Kossuth minden beszéde tömve van; a retorikai szépség, a szenvedélyszító vehemencia, a ragályos prófétai ihlet, e beszédben mindaz legmagasabb potenciájára emelve volt érezhető. A hallgatók megrázva, önmagukból kiragadva érezék magukat, az enthuziazmusra különben is hajlandó keblek nem bírtak önlángjaikkal, ha e percben halálukat kívánta volna, aláírandották, azonban annál még nagyobbat is aláírtak – a haza halálát.

Csak a hidegebb gondolkozók előtt tűntek fel Kossuth beszédének árnyoldalai.

A szenvedélyesség, a féltékenység, a petitio princii, a misztifikációk.

„Mérheti rám a sors a vérpadot, a bürök-kehelyt, a száműzetést – mondta Kossuth –, de azt soha: hogy ezentúl Ausztria polgára legyek!” De hát a haza?

Egy ember gyűlölete, vagy akár egy millió gyűlölete elég ok-e arra: hogy a nemzet azon kockára tétessék, ahol ha nem győz, semmivé lesz.

És ha az egész nemzet kívánta volna is e lépést, annak, ki az egész nemzet bizalmát bírta, kötelessége lett volna azt figyelmeztetni a veszélyes következményekre, a nehéz helyzetre, az európai viszonyokra, mik e tényt gátolják; azon szenvedélyek felköltésére, mik akkor különben is ébren voltak, nem volt szükség oly erőre, minővel Kossuth bírt, de annak szabályozására egyedül ő lett volna képes…

„Tennünk kell e lépést, nehogy a győzelmek folytán valaki bennünket megelőzzön.”

A hatalomféltés átka…

Attul tartottak: hogy Görgey hamarább kikiáltja a függetlenséget, mint az országgyűlés. Ezt hinni talán volt okuk, de ez nem volt azért ok arra: hogy őt megelőzzék.

Egyes hadvezérek szava nem bírt volna azon következménnyel, mellyel az egész országgyűlésé.

„A hadsereg követeli e lépést.”

Görgey, tudjuk: hogy ellene volt. Tán ha őmaga teendé, kevésbé lett volna. Klapka a megtörtént tény után annak megsemmisítésére agitált, az egész felső hadsereg oly ide nem illő hangulatban volt: hogy midőn éppen a nagysarlói [nagysallói] csata után az április 13–14-ki határozatot vevé, azt mondá a követ-

nek: *„nem izenjük meg az országgyűlésnek e csata valódi eredményét, mert ha megtudnák: hogy mily-nagy volt e győzelem, képesek volnának rögtön három európai nagyhatalmasságnak hadat izenni.”*

Ó, a katonák nem voltak oly képtelen emberek, mint aminőknek őket Debrecenben szerették festeni.

Kik követelhették tehát a déchéance kimondását? miután a lengyel tábornokoknak e részben nem volt szavazatjuk. *„Tennünk kell e lépést, nehogy a veronai kongresszus felőlünk mást határozzon.”*

Tökéletes ismeretlenség a külesemények tárgyában. Bizonyára: veronai kongresszusról nem hallott sem azelőtt, sem azóta senki egy igét. Hol vette Kossuth ez eszmét; az előttem titok.

Már ekkor negyedik hónapja múlt: hogy minden külföldi lapok visszatartattak az országgyűlés és a közönség elől; kútforrástalan hírek naponként újabb győzelmeit hirdették az európai demokráciának, s mikor szerte végvonaglásaikban voltak a forradalmak, a magyar forradalom vezetői akkor tartottak tőle legjobban: nehogy valamelyik kis külfejedelemségi mozgalom felülhaladja nagyszerűségben az övékét.

… Kossuth beszéde után fölkelt Nyáry és szólt az indítvány ellen.

Beszédje folyamából csak egy körülményt emelek ki, mely megérdemli: hogy históriaíró számára följegyeztessék.

„E napokban több levelek jutottak a bizottmány kezeibe, melyeket az orosz és osztrák konzulok váltottak egymással. Egyikében ezen leveleknek az orosz konzul felel az osztráknak, mint kivehető, azon felszólítására: miszerint nagyobb jelentőségű segélyt küldjön Erdélyországba. Az orosz konzul ezt megtagadja. Kormánya, úgymond, nemcsak nagyobb segélyt nem küldhet, sőt több külhatalmak tiltakozása következtében az eddig küldöttet is csak mint bizonyos városoknak feldúlás ellen kért segélyét kívánja tekinteni, mindaddig nem szólhatva bele a magyar forradalom ügyeibe, míg azok csupa családi viszálkodás színét viselik magukon, mihelyt azonban a magyar forradalom, progresszusai által oda hagyná magát ragadtatni: hogy az ausztriától függetlenséget kikiáltsa s ezáltal jogot adjon Oroszországnak az 1815-ki status quo fenntartása végett interveniálni, számolhatnak teljes erőveli közbenjárulására.”

– Az intervenció már megtörtént! – kiáltának nehány hevesebb vérűek.

– Tízezer muszka betört Erdélybe, de vissza is vonatott.

– Kiűzetett.

– Csak Szebenből, Brassóból önként ment ki. Egyébiránt ha Oroszország interveniálni akar, az nem tízezer emberrel fog megtörténni.

– Ha Oroszország interveniál, szólt közbe egy hang, ünnepélyes jóslatszerűen, akkor egész Európa lángba borul, akkor mellénk áll a francia, az angol, a porosz, a török hatalom, akkor Oroszország is veszve van, ám hadd jöjjön.

Az emberek oly meggyőződéssel beszéltek az európai hatalmasságokkali szövetség felől, mintha mindegyiknek ígéretét bírták volna, pedig a frank kormány ellene volt a magyar forradalomnak a Ledru Rollin iránti tettleges szimpátiák miatt,

Berlinből a magyar közbenjáró kiutasíttatott, Törökország annyira sem volt iránta hajlandó: hogy fegyvereket szállított volna neki, s Anglia igen messze.

De ha mindezen hatalmasságok készültek volna is az oroszt megtámadni az intervenció esetében, fel kellett hagyniok e készülettel, mihelyt Magyarország a garantírozott status quo megtörésével annak jogcímet szolgáltatott a bejövetelre.

A titkos ülés mind zajosabb alakot kezdett magára ölteni. Többen szóltak már az indítvány ellen, Nyárynak csak akarnia kellett volna, és pártja, mint egy ember kelt volna föl mellette és Kossuth ellen.

És mi lett volna belőle?

Véres *polgárháború,* harc royalisták és republikánusok között, magyar küzdött volna magyar ellen, akit a harc megkímélt, kiirtotta volna a guillotin.

A girondisták erre gondoltak és elhallgattak.

Pedig most nem lett volna szabad pihenniök.

Lui pans si bien agir, si a pas droit au repos. (Ponsard)

– Legalább vesszünk el együtt a hazával, – mondának, pedig azt kellett volna mondaniok: „mentsük meg a hazát, és vesszünk el nélküle."

Másnap nyílt gyűlés elé kellett a tárgynak hozatni.

Az enthuziaszták zajos ülést láttak maguk előtt, a girondisták hallgatót. Ülés végeztével Kazinczy Pázmándy szavait idézte társai előtt.

„Meghalni tulajdon elveinkért, dicsőség, de elveszni oly elvekért, miket kárhoztatunk, mégis nyomorúság."

XXX.

(Két béna huszár. Gyűlés a templomban. Ferdinánd király és a komáromi intendáns. A király a mezőhegyesi csikóssal. István nádor és a komáromi küldöttség. Kossuth rábeszélő ereje. A republikánus program. Beőthi véleménye. Brown. Egy magyarhoni angol szavai)

Reggel van. A főiskola ablakai nyitva. A főteremből mennydörgő éljenzés hangzik alá…

Szemben a főiskolával, a Nagytemplom lépcsőzetén, két béna huszár ül, mindkettő fél lábát vesztette a csatában, ott ülnek és beszélgetnek egymással szomorú dolgokról.

„Mikor kijöttünk Lengyelországból, százhatvan rótában állt ki divíziónk – szól az egyik –, még ezelőtt három hónappal egy legény nem hiányzott közülünk; most ha kirukkol az osztály, hatvan rótából áll az egész.”

„Megfogytak a régi jó legények – szól a másik –, ha elnézem, itt-ott maradt azok közül, akik velem vénültek meg, a többi mind gyerek. De sok jó pajtásom hullott el mellettem. Milyen hősök voltak, mintha most is látnám.” …

… Szegény béna huszár, hiába küzdöttél, hallod az éljenzést ott az ablakokból. Éljenkiáltásban most mondták ki a halált a haza fejére, a te kiomlott véred, és társaid kiomlott vére nem menthetik azt meg.

Az egész épület tömve néppel, a legnagyobbik terembe egy tizedrésze nem fér a jelenlevőknek, a többi a melléktermeket, lépcsőket, folyosókat foglalta el, tömérdeken állnak még az utcán is.

Az arcok hevültek, csupán nehánynak arca sápadt, mint a halál, akik látják, azt mondják rólok: hazaárulók, búsulnak, mikor mindenki örül.

Oly kevesen vannak, kiknek a holnapi nap eszébe tud jutni! De a kevesek együtt vannak, összetartanak, arcaikon látszik: hogy meg akarják kísérteni az utolsó küzdelmet, akármi következzék azután belőle.

Mielőtt azonban szóhoz juthatnának, feláll egy szónok s felszólítja az országgyűlést: hogy ez ünnepélyes alkalommal tegye át ülése helyét a Nagytemplomba.

Indítványát a tömeg helyeslő rivallása fogadja, s a következő pillanatban elkezdi a tanépület néprajait kibocsátani, a hullámzó tömeg között szétszóródnak a képviselők, a roppant imaház megtelik, az országgyűlés népgyűléssé válik, hol szavazat helyett a karzatok mennydörgése határoz.

Ez volt az utolsó csapás a magyar girondisták fejére. Szétszórva az épület minden szegleteiben, elállva hevült, preokkupált néptömegektől, leroskadva a nép

felgerjedt szenvedélye előtt, mit használt volna óvó szavaikkal fellépniök, kivált midőn azokat az épület rossz akusztikája miatt hallani sem lehetett volna.[18]

Egy óra múlva, mely alatt szüntelen Kossuth beszélt, ki volt mondva Magyarország függetlensége.

„Finis Hungariae” – monda Nyáry, mellette ülő társának, mialatt a nép éljeneket dörgött s kalapjait hajigálta a levegőbe.

… A templom lépcsőjén két béna huszár ül s elesett ismerőseiről beszélget egymással.

*

Kilenc hónap előtt, jól emlékezem rá, egy estélyen voltam a fővárosban. Sok arcra emlékezem azok közül, kiket most itt úgy ragyogni látok, kik kalapjaik mellé vörös tollat tűztek, s a reszpublikát éljenzik.

Az is víg, kedélyes mulatság volt, belejött a társaság anekdotaregélésbe; a királyokról beszéltek víg történetkéket, mindenki tudott valami jellemző mondást a királyi család tagjairól.

Csak egypár sötétebb arc ült egy szegletben elvonulva és sakkozott, egész éjjel nem szóltak bele a közös mulatságba, a többek mosolyogva tekingettek rájok, ők voltak az elméncség közös céltáblái. – Egypár republikánus.

Körbe járt az anekdota mondás. Egyik a másikat juttatá eszébe a hallgatónak.

… Mint járt Ferdinánd király, akkor még trónörökös, körútjában, amint Komáromba jutott. A várintendáns udvarolni volt nála s kérdé a fönség legmagasabb véleményét a megszemlélt vár felől.

– Nagyon meglepetve érzem magamat, szólt a trónörökös, *én azt hittem: hogy ez a vár fekete.*

– Fekete? – kérdé nagy szemeket meresztve az intendáns.

– Valóságos szurokfeketének hittem.

– Mi adott okot e hitre fönségednek?

– A múlt évi számadásában a várintendatúrának 40 ezer forintot láttam föltéve – tintára. Innen azt gyanítottam: hogy ezt a várat tintával meszelik.

A meglepetés sora most az intendánsra került.

… Egy másik a király jószívűségéről tudott példát mondani. Mikor Mezőhegyesen járt, a ménest megszemlélni, egy szép szilaj ményt vezettek elé. A király meg akarta közelebbről látni a paripát, ez azonban elvadultan rágázolt és eltaszítá. Kísérői rögtön odafutottak segélyére, ő azonban, ahelyett: hogy fájdalmai jutottak volna eszébe: *„Nehogy annak az embernek, aki a csikót fogta,* úgymond, *valami baja történjék emiatt, én voltam mindennek az oka, bántása ne legyen.”*

[18] Kossuth beszédéből, gyönyörű orgánuma mellett s legjobb helyzete dacára azok, kik oldalt állottak, alig hallhattak valamit, míg, akik mögötte voltak, kétszer hallották minden szavát, az erős visszhang miatt.

… Egy új anekdota a király rész nem vételét bizonyítá be a Metternich politikájában.

Metternich erősen iparkodik kapacitálni a királyt az adminisztrátori kérdés fontossága felől, ő pedig néz ki az ablakán, melyről éppen a Burg kapujára látni. Mikor már azt hiszi a miniszter: hogy eléggé informálta a királyt az oppozíció ellen, odafordul hozzá a felség s kimutat az ablakon: *„nézze ön,* úgymond, *az a Nro. 11 bérkocsi már ötödször megy keresztül a Burgon, amióta ön beszél.”*

… Egy másik a magyarok iránti rokonszenvét hozá fel.

Az utolsó országgyűlés óta, mindenkitől, aki hozzá megy, megkérdi: hogy „tud-e magyarul.” Ha azt feleli: hogy nem tud: „tanuljon meg! ah, anélkül nem lehet mai világban megélni, én magam is háromszor tartottam már beszédet magyarul.”

… Azután jöttek az anekdoták az új trónörökösről, mily tisztán beszél magyarul, mint megríkatta a rendeket szónoklatával a pesti gyűlésen, mikor a nádort beiktatta.

… Erről a nádorra tért a beszéd.

Egyik látta őt, mikor Komáromnál a híd leszakadt hintaja előtt a rajta levő néptömeggel, mint sietett a vízbe fúlókat menteni, s mint mondá, fél év múlva a tisztelgő komáromi küldöttségnek: *„biztosítom önöket: hogy Magyarország alkotmánya tartósabb lesz, mint* az *önök hídja.”*

Másik beszélt vele a budai véres macskazene után, s látta őt érzékenyen sírni a kiontott polgárvér és a viszálykodás miatt.

Az anekdotaröppentyűk egymást követték, a szegletben a két republikánus szótlanul sakkozott, a társaság nevetve nézett reájuk. Hogyne? Hiszen Kossuth akkor azt mondta: hogy a magyar nemzet általánosan dinasztiai érzelmű.

Éjfél után oszlott el a víg társaság, a hallgatag utcákon néha egyes kiáltást lehete hallani

„Éljen hatodik István király!”

Kilenc hónap múlva ugyenezen arcokat láttam Debrecenben, amint kalapjaikat a levegőbe hajigálva kiáltozák:

„Éjen Kossuth Lajos, kormányzó!”

Az idő mindenható.

*

Az április 14-ki határozat után az egész honvédelmi bizottmány feloszlott, Madarászt az országgyűlés kényszeríté lemondani, a többit a kormánypolitika változása távolítá el onnan.

Mint testület, mint felelőtlen kollegális korporació úgysem létezhetett volna az új kormányzati rendszer mellett, azonban egyes tagjai nem vállaltak új hivatalt az alkotott minisztériumban.

A békepárt elvei megbuktak, azonban Kossuth a legügyesebb státusférfiúi mesterfogással éppen akkor, midőn elveiket megbuktatá, iparkodott őket magukat a kormányzatnak megnyerni.

S az a szellemi hatalom, mit ez időben Kossuth tanúsított ellenségei megnyerésében, egyike a legnagyobbszerű jeleneteknek.

Nehány nap alatt a békepárt legtöbb tagjait úgy maga körül bírta gyűjteni: hogy vezéreik a szó teljes értelmében egyedül maradtak, s vagy azon helyzetben érzék magukat: hogy mint Nyáry és Kazinczy elmaradjanak a rohanó pártjuktól, vagy pedig pártjuk élére állva, kiragadják a zászlót Kossuth kezéből, s őt megelőzzék.[19]

Pártvezéri taktikának mindenesetre ez utóbbi volt tanácsos, hogy a haza ügyére nézve szükséges volt-e, azt a későbbi kor ítélje el.

Már azelőtt figyelmeztetve volt a békepárt: hogy Nyáry helyett Szemerét tartsa vezérének, ez utóbbi tehát, ügyesen távol tartva magát az addigi küzdelmek terétől, s ennélfogva mindkét párttal békességben maradva, a függetlenségi nyilatkozat s Nyárynak erre következett visszalépése után élére állott a pártnak, s az új miniszteri program s azon körülmény: hogy a békepárt legtöbb tagjaira a legfontosabb hivatalok ruháztattak, gyaníttaták: hogy a girondisták azon tagjai, kiket nem elvek, hanem nagyravágyás tett Kossuth ellenségeivé, most még az övénél is merészebb tényekkel akarják őt megelőzni: hogy amit mint royalisták ki nem vihettek, mint republikánusok megtehessék Kossuth ellen, ki a függetlenséget kimondani sietett, a respublikát kikiáltani késlekedett.

A republikánus programon Kossuth maga is megütközött. Miért? Azt nem tudom. Tervei ellen volt-e a respublika kimondása? vagy megelőzve látta magát általa?

Beöthi azt írta Debrecenbe, megtudva a történteket: *„e hírekre izzadok és fázom”.* Pedig Beöthi nem tartozott a félénk politikusok közé.

*

E napok után egy idegen férfi érkezett Debrecenbe, állítólag *angol követ* (Brown), mit azonban ő, a legújabb eseményeket hallva határozottan tagadott.

Regényes kalandokon keresztül jutott Debrecenbe. Jelen volt a kápolnai csatában, látta mind a két sereget harcolni, s a magyarokról igen jó véleménnyel látszott lenni.

Többször elment a girondisták gyűléseibe, s tanácslá nekik: hogy az *ország-gyűlés függetlenségi nyilatkozatát meg kell semmisíteni.*

Mondák neki: hogy arra nincs lehetség.

---

[19] De nemcsak követtársai megnyerésében mutatta ki roppant szellemi erejét Kossuth, magukat a császári érzelműeket is képes volt rábeszélő szelleme hatalmával magához kötni. Egy igen tekintélyes arisztokratához beszáll egyszer éjszakára. Jól tudta, hogy ez az ember neki személyes ellensége s elveinek gyűlölője. Vacsora előtt félrehíja gazdáját a mellékszobába, s elkezd beszélni neki, beszél vele vagy két óráig; az arisztokrata könnyes szemekkel jelenik meg vendégei előtt, s másnap ki hagyja magát neveztetni Pest megyei főispánnak.

– Van, felele. Agitáljanak a tagok a katonaság közt: hogy verje szét az országgyűlést, s határozatát desavouírozza.

Voltak, kik szót fogadtak neki, s többen állítják: hogy Klapka ígérkezett egy harmincezernyi rezerva felállításához, melynek ezen szolgálat megtevése leendett főfeladata; – azonban terveikben a muszka intervenció megelőzte.

Brown mondá: hogy midőn bizonyos iratokat átadott Kossuthnak, *azoknak olvastára az elnök arcán konvulzív rángások vonaglottak keresztül,* sokáig nem bírt szóhoz jutni.

Azon iratok tartalmát nem ismerem.

– Nem az a nagyobb baj, úgymonda az angol, hogy az orosz be fog jönni, hanem az: hogy Európa nem fogja önöket segíthetni e határozat miatt. Nem az a hiba: hogy ellenségeik kezét felszabadíták: hanem az: hogy barátaikét megkötötték.

*

Egy erdélyi angol indigena e tárgy felől beszélve, azon kérdésre, vajon mit fog tenni Anglia, ha Oroszország elfoglalná Magyarhont, ezt felelte:

– *Ha Oroszország elfoglalja Magyarországot, akkor Anglia represszáliák fejében elveszi Szicíliát vagy Görögországot, s azt mondja: hogy az európai súlyegyen helyreállt.*